

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

ƏLYAZMASI HÜQUQUNDA

İSMAYİLOVA ŞƏBNƏM MƏZAHİR QIZI

(Magistrantin soyadı, adı və atasının adı)

«Azərbaycanda makroiqtisadi proseslər:

Pul və məzənnə siyasəti»

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı __060403 “Maliyyə”__

İxtisaslaşma

Bank işi

Elmi rəhbər:

i.e.n. N.Ə.Məmmədova

(A.S.A, elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n.prof.R.M.Rzayev

(A.S.A, elmi dərəcə və elmi ad)

Kafedra müdiri(A.S.A,elmi dərəcə və elmi ad): i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

BAKİ - 2015

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI.

Magistr dissertasiyasının adı “Azərbaycanda makroiqtisadi proseslər: pul və məzənnə siyasəti”

Giriş	3
Fəsil1.Pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətləri və onların təkmilləşdirilməsi yolları.....	6-26
1.1. Mərkəzi Bankın maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri	6
1.2. Pul-kredit siyasətinin modernləşdirilməsi yolları	15
1.3. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində pul-kredit siyasətinin rolu.....	25
Fəsil 2. Azərbaycan Respublikasında valyuta siyasəti və valyuta tənzimlənməsi.....	27-63
2.1. Azərbaycanın valyuta sistemi,məzənnə siyasəti və valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi	27
2.2. Valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri,forma və metodları	38
2.3. Valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsinin əsas modelləri	51
Fəsil3. Makroiqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin təsir gücünün artırılması və bu sahədə mövcud perspektivlər.....	64-85
3.1. Makroiqtisadi tənzimləmədə pul-kredit mexanizmlərinin rolunun gücləndirilməsi	64
3.2. Beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnələrinin təkmilləşdirilməsi	74
3.3. Azərbaycan Respublikasında pul və məzənnə siyasətinin əsas istiqamətləri	83
Nəticə və Təkliflər.....	86
Ədəbiyyat siyahısı.....	89
Rezume	91
Summary.....	92
Magistrant <u>İsmayılova Şəbnəm Məzahir qızı</u>	
(A.S.A.)	
Elmi rəhbər <u>İ.e.n. Məmmədova N.Ə.</u>	
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)	

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Məlum olduğu kimi dövlətin makroiqtisadi siyasətinin son məqsədləri iqtisadi inkişafın, tam məşğulluğun qiymətlərin sabitliyinin və tədiyyə balansının tarazlığının təmin olunmasından ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin sərəncamında pul-kredit siyasəti kimi makroiqtisadi tənzimləyici mexanizm mövcuddur ki, bu da müxtəlif üsullarla reallaşdırılır. Pul-kredit siyasətinin son məqsədlərə nə dərəcədə təsir etməsi bir qədər mübahisəlidir. Lakin mövcud təcrübə onu deməyə əsas verir ki, pul-kredit siyasətinin son məqsədləri qiymət sabitliyinə nail olmaq, orta müddətli perspektivdə manatın dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, onun alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi, xarici valyutaya nisbətən dönərliyinin artırılmasının, iqtisadiyyatın bütün sahələrində kredit resurslarına olan tələbatın ödənilməsinə şərait yaradılması və bank sisteminin möhkəmləndirilməsidir. 1992-ci ildə formalaşmağa başlamış və bu günə kimi inkişaf etməkdə olan Azərbaycan Respublikasının ikipilləli bank sistemi: Mərkəzi Bank və kommersiya bankları böyük müvəffəqiyyətlərə nail olmuşdur. Birinci pillədə duran Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı fəaliyyət göstərdiyi 20 ildən artıq müddətdə bütün sahələrdə olduğu kimi pul-kredit, valyuta və məzənnə siyasəti sahəsində də uğurlar əldə etmişdir. Pul-kredit və valyuta siyasətinin uğurlu aparılması Mərkəzi Bankın əsas vəzifələrindən biridir. Respublika iqtisadiyyatının inkişafı xeyli dərəcədə dövlətin vahid iqtisadi siyasətinin üç ən mühüm ünsürü-struktur, pul-kredit və büdcə-vergi ünsürləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və uzlaşmadan asılıdır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının respublikada həyata keçirdiyi pul siyasəti hər şeydən əvvəl, milli valyutanın daha da sabitləşməsinə və inflyasiyanın sürətinin aşağı səviyyədə saxlanılmasına yönəldilmişdir. Bunlar Azərbaycanda iqtisadi yüksəlişi təmin etmək məqsədilə investisiya və struktur siyasətini həyata keçirməyin zəruri şərtləridir. Mərkəzi Bank pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarının təşəkkül tapması sahəsində tədbirlər kompleksi

həyata keçirmək yolu ilə bütün iqtisadi agentlər tərəfindən əmanətlərin formalaşdırılması və bu əmanətlərin sonradan məhsuldar investisiyalara çevrilməsi üçün obyektiv təminat yaradır. Xarici və milli valyutada aktivlərin gərginliyini tarazlaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilən valyuta siyasəti pul siyasətinin tərkib hissəsidir. Həmin siyasət hər şeydən əvvəl, respublikada inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün valyuta məzənnəsindən istifadə edilməsinə yönəldilmişdir.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın pbyektini və predmetini uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi proseslər, Mərkəzi Bankın pul-kredit və məzənnə siyasəti sahəsində qanunlar, normativ sənədlər, aktlar, Mərkəzi Bankın illik hesabatı təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi Tədqiqatın məqsədi pul siyasətinin səmərəliliyini müəyyən etmək, bazar münasibətləri şəraitində pul siyasətini öyrənmək, siyasətin ən səmərəli forma və metodlarla həyata keçirilməsi mexanizmləri, başlıca makroiqtisadi məqsədlərə çatmaqda pul və məzənnə siyasətinin təsir gücündən istifadənin əsas yollarını göstərməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul-kredit və məzənnə siyasətində baş verən yenilikləri araşdırmaq, mövcud pul-kredit və məzənnə siyasətində pul-maliyyə sabitliyinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Uğurlu pul-kredit siyasətinin aparılmasının əsas şərtlərindən biri onun daşıyıcı və ötürücüsünün bank sistemi olduğunu nəzərə alaraq Mərkəzi Bank islahatların dərinləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görməlidir. Mərkəzi Bank bankların rəqabət imkanlarını genişləndirmək, üzərinə düşən öhdəliklərin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə bankların kapitallarının iriləşdirilməsi, təmərküzləşdirilməsi və bu əsasda onların iqtisadiyyatı maliyyələşdirmək imkanlarını da genişləndirməlidir. Mərkəzi Bankın mühasibat uçotu sistemi tam avtomatlaşdırılmalıdır. Şübhəsiz ki, bank sistemi və bank infrastrukturunu, xüsusilə də ödəniş sistemi inkişaf etdikcə Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin daha mürəkkəb alətlərini tətbiq etmək imkanı

yanacaqdır. Etibarlı bank sisteminin formalaşması yüksək və peşəkar idrərəçilik sisteminin təşkilini tələb etdiyindən banklarda beynəlxalq standartlara cavab verən korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hazırda Mərkəzi Bankın mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının kommersiya banklarına ayrılması prosesində tətbiq etdiyi girov mexanizmi, yəni daşınmaz əmlakın istifadə olunması çox primitivdir. Girov təminatı ilk növbədə onun yüksək likvidlik meyarı əsasında formalaşdırılmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, yüksək likvidli girov yüksək etibarlılıq keyfiyyəti ilə xarakterizə olunan dövlət qiymətli kağızlarıdır. **Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti.** Maqistr dissertasiyasında irəli sürülən təkliflər bizim fikrimizcə, Mərkəzi Bankın pul-kredit və məzənnə siyasətinin ilbəil təkmilləşdirilməsi və inkişafı istiqamətlərinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edə bilər. Müasir pul-maliyyə sabitliyi siyasətinə kömək edə bilər, pul-kredit siyasətinin rolunun artmasına kömək edir.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını ASK-nin və Mərkəzi Bankın statistik məlumatları təşkil edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır. Birinci fəsildə son dövrdə pul, məzənnə və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri, iqtisadiyyatın inkişafında Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin rolu şərh edilir. İkinci fəsildə Azərbaycanın valyuta sistemi, məzənnə siyasəti və valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi, valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri, forma və metodlarının göstərilməsinə cəhd edilmişdir. Üçüncü fəsildə Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı və makroiqtisadi tənzimləmədə pul-kredit mexanizmlərinin rolunun gücləndirilməsi, beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnələrinin rəkmilləşdirilməsi məsələləri təhlil edilmişdir. Nəticə və təkliflərdə işə yekun vurulur və Mərkəzi Bankın pul və məzənnə siyasətini təkmilləşdirmək yollarına münasibət bildirilir.

FƏSİL 1. PUL-KREDİT SİTASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ ONLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.

1.1. Mərkəzi Bankın maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri.

Müasir dünyamızda hər bir dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissələrindən biri pul-kredit siyasətidir. Ümumiyyətlə pul-kredit siyasəti haqqında iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bir qrup iqtisadçılar bunu (pul-kredit siyasətini) pul-kredit və valyuta siyasəti kimi qeyd edirlər. İkincilərin fikrincə pul siyasətinin tərkibinə: a) kredit siyasəti; b) valyuta siyasəti; c) faiz siyasəti daxildir. Buna görə də fikrimizcə pul siyasətini parçalanmış şəkildə deyil, ümumiyyətlə pul siyasəti kimi qeyd etmək daha məqsədəuyğundur. Pul siyasəti Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Pul siyasəti iki cür olur: sərt və yumşaq.

Sərt pul siyasəti (və ya bahalı pul siyasəti) inflyasiyanın sürətini aşağı salmaq məqsədilə yeridilir. Sərt pul siyasəti yürüdərkən Mərkəzi Bank faiz dərəcəsini yüksəldir, məcburi ehtiyat normalarını artırır və qiymətli kağızları satır.

Yumşaq pul siyasəti (və ya ucuz pul siyasəti) isə işgüzar fəallığı artırmaq məqsədilə yürüdüldür. Bu zaman Mərkəzi Bank faiz dərəcəsini aşağı salır, məcburi ehtiyatları azaldır və qiymətli kağızları alır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının respublikada həyata keçirdiyi pul siyasəti hər şeydən əvvəl, milli valyutanın daha da sabitləşməsinə və inflyasiyanın sürətinin aşağı səviyyədə saxlanılmasına yönəldilmişdir. Bunlar Azərbaycanda iqtisadi yüksəlişi və maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə investisiya və struktur siyasətini həyata keçirməyin zəruri şərtləridir.

Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatı qeyri-sabit qlobal iqtisadi mühitdə permanent risklər şəraitində öz inkişafını uğurla davam etdirmişdir. Ölkənin xarici

iqtisadi mövqeyi əlverişli olmuş, iqtisadiyyatın şaxələnməsi və yeni iş yerlərinin açılması prosesləri sürətlənmiş, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafa aktiv dəstəyi iqtisadi artımda mühüm rol oynamışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq reytingləri daha da yaxşılaşmışdır. Dünya iqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik hesabatında Azərbaycan daha 9 pillə irəliləmişdir. Makroiqtisadi dayanıqlıq üzrə ölkə dünyada ilk 20 dövlət sırasındadır. Aparıcı beynəlxalq reyting agentlikləri Azərbaycanın kredit reytingini "stabil" olaraq qiymətləndirirlər.

2012-ci ildə Mərkəzi Bank fəaliyyətini inflyasiyanın birrəqəmli səviyyədə saxlanması, manatın məzənnəsinin sabitliyi, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi kimi hədəflərin həyata keçirilməsinə yönəlmiş, həmçinin maliyyə vasitəçiliyinin inkişafını təşviq etmişdir.

Pul siyasəti alətləri iqtisadi dinamika, inflyasiya gözləntiləri və pul siyasətinin məcmu tələbə və qiymətlərə otürücülük qabiliyyəti - "transmissiyası"nın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunmuşdur.

Pul kütləsinin artım templərinin və bank sistemində likvidliyin tənzimlənməsi məqsədilə açıq bazar əməliyyatlarından və məcburi ehtiyat normalarından da istifadə olunmuşdur. Məcburi ehtiyat normalarının tətbiqi mexanizmi əhəmiyyətli təkmilləşdirilmiş, banklar tərəfindən likvidliyin daha səmərəli idarə edilməsinə şərait yaradan yeni qaydalar qüvvəyə minmişdir.

Pul təklifi iqtisadiyyatın pula olan tələbatına adekvat dəyişmişdir.

Strateji plana uyğun olaraq 2015-ci ildə Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin insti-tusional əsaslarının inkişafı istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət davam etdirilmişdir.

Aparılmış empirik tədqiqatların və ekonometrik modellərin nəticələri pul və maliyyə sabitliyi siyasətində tətbiq olunmuşdur. Dünya mərkəzi banklarında geniş tətbiq olunan və Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən yerli spesifikaya uyğun qurulmuş Dinamik Stoxastik Ümumi Tarazlıq Modeli təkmilləşdirilmiş və bu

model vasitəsilə müxtəlif amillər əsasında iqtisadi artım və inflyasiya ssenariləri hazırlanmışdır.

Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi potensialının artırılması məqsədilə bank sektorunda sistem risklərinin identifikasiyası prioritet məsələlərdən biri olmuşdur. Stress-testlər və maliyyə sabitliyi indikatorları vasitəsilə bank sektorunun davamlılığı və həssaslığı mütəmadi qiymətləndirilmişdir.

Əhalinin və iqtisadi subyektlərin iqtisadi və maliyyə savadının artırılması sahəsində geniş maarifləndirmə tədbirləri görülmüşdür. İl ərzində beynəlxalq və yerli qurumlarla birgə medianın iştirakı ilə ictimaiyyətdə geniş maraq doğuran interaktiv maliyyə savadlığı layihələri həyata keçirilmişdir.

Mərkəzi Bank bank sisteminə etimadın qorunması, sistem risklərinin minimallaşdırılması, banklarda idarəetmə potensialının gücləndirilməsi və maliyyə dayanıqlığının artırılması istiqamətində tədbirləri davam etdirmişdir. Bank nəzarəti üzrə formalaşan Bazəl-III standartlarını nəzərə almaqla risk əsaslı prudensial nəzarət çərçivəsinin formalaşdırılması sürətlənmiş, maliyyə sabitliyinin qorunmasını təmin edən nəzarət rejimi tətbiq edilmişdir.

Bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının artırılması üçün Mərkəzi Bank banklara qarşı kapital tələblərini yüksəltmişdir. Mərkəzi Bank tənzimləmə və nəzarət çərçivəsinin yeni beynəlxalq standartlara uyğunlaşması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir.

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və aparıcı analitik mərkəzlər qlobal iqtisadi artımın 2015-ci ildə davam edəcəyini proqnozlaşdırırlar. Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) cari ilin oktyabr ayında açıqladığı son proqnozlara görə 2013-cü ildə qlobal iqtisadi artımın 3.6% olmuşdur. Bu, iyul ayında açıqlanmış artım proqnozundan 0.3 faiz aşağıdır.

Qarşıdakı ildə də qlobal kapital axınlarında, aparıcı valyutaların məzənnələrində və dünya əmtəə qiymətlərində yüksək dəyişkənlik istisna edilmir.

2015-ci ildə xarici tələbin və əsas ixrac əmtəələrinin dünya qiymətlərinin ölkənin tədiyə balansına müsbət təsir edəcəyi proqnozlaşdırılır. Eyni zamanda

qeyri-xammal əmtəə və xidmət ixracının artması gözləntiləri də yüksəkdir. Ölkənin kredit reytinginin yüksəlməsi isə qeyri-neft iqtisadiyyatına xarici investisiyaların artması üçün əlverişli şərait yaradır. Bütün bunlar son nəticədə növbəti ildə də ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artmasını təmin edəcəkdir. Tədiyə balansının proqnozlaşdırılan vəziyyəti manatın məzənnəsinə təsir edən fundamental makroiqtisadi amil olacaqdır.

Orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatın, məşğulluğun, büdcə və ixrac gəlirlərinin yüksək dərəcədə şaxələnməsinə nail olmaq, bu əsasda ölkədə uzunmüddətli makroiqtisadi dayanıqlığı təmin etmək və yuxarı orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmaq ölkə qarşısında duran əsas çağırışdır.

Bu çağırışı nəzərə alaraq iqtisadi dayanıqlığın mühüm əsaslarından olan makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin dərinləşdirilməsi Mərkəzi Bankın qarşısında duran əsas vəzifələrdir.

2015-ci ildə Mərkəzi Bank bu vəzifələrə nail olmaq üçün aşağıdakı hədəfləri reallaşdıracaqdır:

- 1) inflyasiyanın aşağı səviyyədə saxlanması;
- 2) manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması;
- 3) bank-maliyyə sektorunda sabitliyin dərinləşdirilməsi;
- 4) inflyasiya hədəfi çərçivəsində iqtisadiyyatın pula tələbatının ödənilməsi.

2015-ci ildə Mərkəzi Bank öz mandatından irəli gələrək 3% səviyyəsində orta illik rəsmi inflyasiya proqnozunun reallaşmasına dəstək verəcəkdir. Bu hədəfin reallaşması orta və uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığın təmin olunmasında mühüm vasitədir. Eyni zamanda məcmu tələbin amillərindən, qlobal iqtisadiyyatın bərpası prosesinin daxili inflyasiyaya təsirindən asılı olaraq bu proqnoz il ərzində dəqiqləşdirilə bilər.

Mərkəzi Bank 2015-ci ildə də manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması siyasətini həyata keçirəcəkdir. Neftin qiymətinin proqnozunun ən konservativ ssenarisində belə ölkənin tədiyə balansında kifayət həcmdə profisitın proqnozlaşdırılması manatın məzənnəsinin sabitliyi üçün fundamental əsasdır.

Məzənnə siyasəti yeridilərkən ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunması da nəzərə alınacaqdır.

Mərkəzi Bank 2015-ci ildə iqtisadiyyatın kredit və likvidlik ehtiyaclarının çevik ödənilməsini təmin edəcəkdir. Bunun üçün iqtisadiyyata pul təklifinin məqbul səviyyəsi təmin ediləcək, sistem əhəmiyyətli banklar və real sektor müəssisələrinin fəaliyyətini stabilləşdirmək üçün pul siyasəti alətlərindən çevik istifadə ediləcəkdir. Real sektorun dəstəklənməsinin yeni likvidlik mexanizmləri yaradılacaq, faiz dərəcələrinin azalması istiqamətində də tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Ortamüddətli dövrdə Mərkəzi Bank postböhran dövrünün tələblərinə uyğun olaraq yeni pul siyasəti çərçivəsinin formalaşmasına və tətbiqinə başlayacaqdır.

Bu siyasətin birinci pilləsində inflyasiya hədəfi, digər makroiqtisadi hədəflər və buna adekvat tənzimləmə alətləri, ikinci pilləsində isə maliyyə sektorunda sabitlik hədəfləri, sektorda aktivliyi və riskləri idarə edəcək kontr-tsiklik xarakterli makroprudensial alətlər arsenalı dayanacaqdır. Son qlobal konsensus ondan ibarətdir ki, yalnız klassik pul siyasəti alətlərinin tətbiqinin yeni makro-prudensial alətlərin tətbiqi ilə sinxronlaşması makroiqtisadi-maliyyə sabitliyinin daha effektiv idarə olunmasına imkan verə bilər. Pul siyasətinin yeni çərçivəsinin effektiv tətbiqi üçün sərbəst məzənnə rejiminə tədrici keçidin təmin olunması, banklararası pul bazarının dərinləşməsi və digər institusional işlərin həyata keçirilməsi mühüm əsaslardır.

Orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artımın daxili və xarici mənbələri arasında optimal tarazlığı təmin etmək, şaxələnmiş struktura malik rəqabətli ixrac sektorunu inkişaf etdirmək, bu əsasda iqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcənin və tədiyə balansının dayanıqlığına nail olmaq strateji prioritetlərdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 noyabr 2011-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq hazırlanmış "Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası bütün bu prioritetləri əhatə edir.

Bu strateji prioritetlərin həyata keçirilməsinin təməl şərtlərindən biri makroiqtisadi sabitlikdir. Belə ki, daxili inflyasiya tempinin tərəfdaş ölkələrdəki orta çəkili inflyasiya tempinə nəzərən aşağı olması ixrac bazarlarında qeyri-neft məhsullarının qiymət üstünlüyünü təmin edir. Bu baxımdan tədiyə balansının profisiti şəraitində inflyasiyaya təsir etmək üçün pul kütləsinin artım templərinin tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda manatın məzənnəsi də ixracın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə təsir edir.

Bütövlükdə, 2015-ci ildə Azərbaycan qlobal iqtisadi mühitdən gələ biləcək riskləri və daxili inkişaf çağırışlarını qarşılamaq üçün kifayət qədər manevr imkanlarına və adekvat strategiyaya malikdir.

Mərkəzi Bank 2015-ci ildə pul siyasətinin həyata keçirilməsi prinsiplərinin irsiliyini saxlayacaq, pul siyasətinin strateji və əməliyyat çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətini davam etdirəcək, makroiqtisadi sabitliyin idarə olunması potensialını gücləndirəcəkdir.

2015-ci ildə pul siyasətinin əsas hədəfini inflyasiyanın birrəqəmli səviyyədə təmin olunması təşkil edəcəkdir. Bunun üçün Mərkəzi Bank klassik tənzimləmə alətləri ilə pul kütləsinin artım tempinə təsir etməyə çalışacaqdır.

Eyni zamanda uzunmüddətli dövrdə inflyasiyaya və iqtisadi tsiklə təsir baxımından pul siyasətinin yeni, daha effektiv rejiminin tətbiqi istiqamətində zəruri makroiqtisadi, institusional və struktur şərtlərin təmin olunması diqqətdə saxlanacaqdır.

Bu şərtlər sırasında çevik məzənnə rejimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çevik məzənnə rejimi pul kütləsi və faiz dərəcələri üzərində daha effektiv monetar nəzarəti təmin edir. İqtisadiyyatın və ixracın şaxələnməsi fiskal dayanıqlığın daha da güclənməsi, maliyyə bazarının inkişafı və faiz dərəcəsinin inflyasiya üzərində əsas təsir vasitəsinə çevrilməsi bu rejimə keçid üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

2015-ci ildə də məzənnə siyasəti valyuta bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin olunmasına və bu əsasda manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsinin əhəmiyyətli tərəddüdlərinin qarşısının alınmasına yönəldiləcəkdir.

Manatın digər valyutalara qarşı məzənnəsinin dəyişimi isə qlobal valyuta bazarındakı proseslərdən asılı olacaqdır. Bu şəraitdə iqtisadi subyektlər tərəfindən məzənnə risklərinin daha effektiv idarə edilməsinin əhəmiyyəti artır.

Məzənnə siyasətinin parametrləri tədiyyə balansının vəziyyəti, bank sektorunda maliyyə sabitliyi hədəfləri və qeyri-neft ixracının rəqabət qabiliyyətinin qorunması vəzifəsi nəzərə alınmaqla müəyyənləşdiriləcəkdir. Ümumən, manatın məzənnəsinin fundamental sabitliyi makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin əsas amillərindən biridir.

Mərkəzi Bank özünün pul proqramında birbaşa və dolaylı monetar alətlər vasitəsilə pul kütləsinin artım tempinin inflyasiya hədəfinə adekvat olan səviyyədə tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

Pul siyasəti alətlərinin parametrləri, o cümlədən faiz dəhlizi və məcburi ehtiyat normaları iqtisadi fəallıq tsiklindən, maliyyə bazarlarındakı vəziyyətdən asılı olaraq müəyyənləşdiriləcəkdir. Pul siyasəti alətlərinin tətbiqinin makroiqtisadi səmərəsinin yüksəlməsinə şərait yaratmaq üçün qarşıdakı ildə də Mərkəzi Bank maliyyə bazarlarının inkişafını dəstəkləməkdə davam edəcəkdir.

Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin idarə olunması potensialının daha da artırılması, bunun üçün empirik tədqiqatlar, modelləşdirmə və proqnozlaşdırma, maliyyə sistemində risklərin simulyasiyası bazasının ən son qlobal çağırışlara adaptasiyası təmin olunacaqdır. Əhalinin maliyyə savadlığının gücləndirilməsi (maliyyə savadlığı portalının fəaliyyətə başlaması, bilik mübadiləsi və virtual mərkəzi bank layihələrinin reallaşması və s.) sahəsində də sistemli tədbirlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur.

Eyni zamanda insan kapitalının və kompetensiyaların inkişafı, korporativ idarəetmənin, bütün biznes proseslərin və başlıca funksiyaların yerinə yetirilməsinin yüksək keyfiyyət və səmərəlilik nəticələri ilə əlaqələnməsinin təmin olunması, elektronlaşma (elektron idarəetmə), avtomatlaşma və İKT sahəsində son nailiyyətlərin tətbiqi istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət davam etdiriləcəkdir.

Elektron statistikanın tətbiqi təmin olunacaq, bazar konyukturunun daha dolğun qiymətləndirilməsi üçün mikroiqtisadi monitoring genişləndiriləcəkdir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin ictimai kommunikasiyası gücləndiriləcəkdir.

Növbəti illərdə də iqtisadiyyatın şaxələnməsinə dəstək vermək məqsədilə Mərkəzi Bank maliyyə sektorunun fəaliyyətinin dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətində tədbirlərini gücləndirəcək, maliyyə vasitəçiliyinin diversifikasiyası və "inklüzivliyini" təşviq edəcəkdir. Maliyyə sektorunda dərinliyin, effektivliyin, sabitliyin və resurslara geniş çıxışın təmin olunması başlıca prioritetlər olacaqdır.

Bazel-III standartları ilə harmonizasiya məqsədilə risk əsaslı prudenisal nəzarətin yeni çərçivəsinin formalaşdırılması istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcəkdir. Bu çərçivə daha çevik və effektiv nəzarət siyasətinin həyata keçirilməsi və analitik nəzarət alətlərinin təkmilləşdirilməsinə imkan verəcəkdir.

Bankların məcmu kapitalının minimum məbləğinə dair Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi yeni tələbə uyğunlaşması təmin ediləcəkdir. Bu proses bankların kapital mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə və kapitalın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradacaqdır. Yeni kapital tələbi sektorun konsolidasiyası və restrukturizasiyasına imkan verməklə, iqtisadiyyata daha ucuz və çeşidli bank məhsullarının ötürülməsinə, əmanətçilər və investorların maraqlarının daha effektiv qorunmasına xidmət edəcəkdir.

Bununla bağlı xüsusi kommunikasiya strategiyası həyata keçiriləcəkdir.

Bank sisteminin dayanıqlığının, problemli aktivlərlə işin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsasən ixtisaslaşdırılmış qurumun yaradılması imkanları da araşdırılacaqdır. Banklarda risklərin idarə edilməsi sistemlərinə, menecmentin kompetensiyalarına, texnoloji və kadr potensialına tələblər yüksəldiləcəkdir. Maliyyə xidmətləri istehlakçıların maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Əhalinin yığımlarının müdafiəsi məqsədilə əmanətlərin sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir.

Bank-maliyyə sektorunun dərinliyinin artırılması istiqamətində tədbirlər, o cümlədən regionların maliyyə resurslarına çıxışı imkanlarını artırmaq istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcəkdir. Maliyyə institutlarının regional şəbəkəsinin, o cümlədən qeyri-bank kredit institutlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi təşviq olunacaqdır.

Nağdsız ödənişlərin miqyasının genişləndirilməsi də Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin mühüm prioritetlərindən olacaqdır. Milli Ödəniş Sisteminin əsas komponentlərinin davamlı fəaliyyəti və inkişafı təmin ediləcəkdir. Vergi, rüsum, icarə haqqı, digər ödənişlərin dövlət qurumlarına elektron formada ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış "Hökumət Ödəniş Portalı"na növbəti ildə də aidiyyəti qurumların integrasiyası istiqamətində zəruri tədbirlər görülməcəkdir.

"Azərpoçt" MMC-nin xidmət şəbəkəsi vasitəsilə regionlarda elektron bank xidmətlərinə çıxış imkanlarının daha da artırılması təmin olunacaqdır. İnnovativ ödəniş alətlərindən və xidmətlərindən istifadənin kütləvi hal alması, elektron ödəniş xidmətlərindən istifadə aktivliyinin daha da artırılması təşviq ediləcəkdir.

2014-cü ildə Mərkəzi Bank ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına və qeyri-neft sektorunda artımın təşviqi siyasətinə hərtərəfli dəstək vermişdir. inflyasiya təkrəqəmli səviyyədə olmuş, manatın məzənnəsi sabit qalmış, iqtisadiyyatın pula olan tələbatı ödənilmişdir. Bank sektorunun maliyyə dayanıqlığı qorunmuş və sektor sağlam əsasda genişlənməkdə davam etmişdir. Ödəniş sistemləri inkişaf etdirilmiş və nağdsız ödənişlərin miqyası böyümüşdür.

2015-ci ildə də Mərkəzi Bank üçün makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunması, bu əsasda iqtisadi artımın və şaxələnmənin dəstəklənməsi əsas prioritetlər olacaqdır. Mərkəzi Bank qarşıdakı ildə də birrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin saxlanmasına dəstək verəcək, bank sektorunda maliyyə dayanıqlığının qorunmasını təmin edəcək, sektorun maliyyə dərinliyinin artırılması istiqamətində fəaliyyətini davam etdirəcəkdir.

1.2. Pul-kredit siyasətinin modernləşdirilməsi yolları

Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri pul-kredit siyasətidir. Pul-kredit siyasəti dedikdə ölkədə pul-kredit münasibətlərinin təşkili sahəsində mərkəzi bankın hökumət ilə birlikdə işləyib hazırladığı tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Bu tədbirlərin köməyi ilə pul-kredit sferasının təkrar istehsal prosesinə təsiri təmin olunur. Bu tədbirlər hər bir ölkənin qarşısında duran vacib strateji məsələlərin, iqtisadi artımın tənzimlənməsi, inflyasiyanın buxovlanması istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin stabilləşdirilməsi və s. təmin edilmiş olur.

Deməli, Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti dedikdə:

- iqtisadi artımın tənzimlənməsi;
- inflyasiyanın buxovlanması;
- istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi;
- xarici iqtisadi əlaqələrin stabilləşdirilməsi və s. Yönləndirilən pul tədavülü və kredit üzrə Mərkəzi Bankın və hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Ümumilikdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin məqsədi ölkənin optimal iqtisadi artım tempi şəraitində makroiqtisadi tarazılığa nail olmaqdır. Pul-kredit siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin bir sahəsi kimi özündə quruluş, maliyyə, sosial və xarici iqtisadi siyasəti birləşdirir. Beləliklə, dövlətin pul-kredit siyasətinin ali məqsədi stabil iqtisadi artımı təmin etməkdir. Bu məqsəd dövlətin iqtisadi siyasətinin strateji məqsədinə tam uyğundur. Lakin bu məqsədə pul-kredit siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərin köməyi ilə nail olmaq olur. Bu tədbirlər müəyyən xüsusiyyətlərə malik olmaqla nisbətən yavaş həyata keçirilir və ona görə də mərhələlərlə həyata keçirilir. Cari pul-kredit siyasəti müəyyən konkret məqsədlərə yönəldilir. Məsələn pul əlaqətlərinin nizamlaşdırılması vasitəsilə

dövriyyədəki pulun miqdarı nizamlaşdırılır, milli valyutanın kursu nizamlaşdırılır, inflyasiya üzrə istiqamətlər müəyyənləşdirilir və s.

Pul-kredit siyasətinin iqtisadi və təşkilati əsasının xüsusiyyəti onun obyektləri və subyektlərinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Pul-kredit siyasətinin obyektini kimi pul bazarındakı tələb və təklif qəbul edilir. Dövlətin pul-kredit siyasətini həyata keçirmək funksiyası olan mərkəzi bank və kommersiya bankları pul-kredit siyasətinin subyektləri hesab edilirlər. Tədavüldəki pul kütləsinin nizamlaşdırılması üçün mərkəzi bank müxtəlif pul aqreqatlarından istifadə edir, onların həcmi artırır, azaldır. Pul dövriyyəsinə ümumi pul kütləsində onların quruluşunu dəyişdirir. Pul bazarı maliyyə bazarının tərkib hissəsi olmaqla pula tələbat və pul təklifini və eləcə də pulun "qiyməti" ilə faiz dərəcələrinin tarazlığının təmin olunmasını əks etdirir. Pul bazarında tarazılıq hərəkətdə olur, yəni bir sıra amillərin təsiri ilə daima dəyişir.

Təsəvvür edək ki, pulun təklifi dəyişilərək pula tələbat daima dəyişməzdir. Pul kütləsinin təklifi artdıqda müvəqqəti olaraq onların artıqlığı yaranır. Əhali faiz gətirməyən öz pul ehtiyatlarını azaltmağa çalışır və digər maliyyə aktivləri (istiqrazlar) əldə etməyə çalışır. Onlara tələbat artır, müvafiq olaraq qiymətlər yüksəlir. Pulların saxlanması görə faizlər və ya digər alternativ gəlirlər aşağı düşür. Bu zaman əhali və firmalar yavaş-yavaş əllərində saxlamalı olduqları pulun miqdarını artırır və aşağı faizlə yüksək pul təklifi ilə pul bazarında bərabərlik bərpa olunur.

İkinci halda pula tələbat dəyişilərək pul təklifi sabit qalarsa milli iqtisadiyyat çərçivəsində mal dövriyyəsinə xidmət etmək üçün çox pul tələb olunur, əhali və firmalar isə öz aktivlərinin pul formasında saxlanması üstünlük verirlər.

Ümumilikdə pul-kredit siyasətinin əsasında pul nəzəriyyəsi - pulun və pul-kredit siyasətinin ümumilikdə iqtisadiyyatın vəziyyətinə təsiri prosesi durur. Müasir şəraitdə bazar iqtisadiyyatı modeli ölkələr iki pul-kredit siyasəti konsepsiyasından birini seçirlər:

- > Kredit ekspansiyası və ya "ucuz" pul siyasəti
- > Kredit restriksiyası və ya "bahalı" pul siyasəti

Mərkəzi bankın kredit ekspansiyası kommersiya banklarının resurslarını artırır, belə ki, verilmiş kreditlər nəticəsində dövriyyədəki ümumi pul kütləsi artırılır. Kredit restriksiyası kommersiya banklarının kreditləşmə imkanlarını azaldır və nəticədə iqtisadiyyatın pul ilə təminatı azalır. Pul-kredit siyasətinin nəzəri əsaslarını və pul-kredit siyasətinin konsepsiyalarını bilmək heç də onun səmərəli təşkili və qoyulan məqsədlərə nail olmaq demək deyildir. Pul-kredit siyasətinin formalaşmasının təcrübi istiqamətləri öz növbəsində müəyyən məsələlərin işlənilib hazırlanmasını tələb edir:

- Strateji məqsədlərə nail olmaqda səmərəli təsir göstərən pul-kredit siyasətinin konkret faktiki məqsədini seçmək;
- pul-kredit siyasətinin qabaqcıl obyektini: pula tələb və təklifi, faiz dərəcələri və ya pulun miqdarını seçmək;
- pul-kredit siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində mərkəzi bankın müstəqillik dərəcəsi;
- siyasətin tsiklik və ya antitsiklik olması;
- pul-kredit siyasətinin inflyasiya ənənələrinə təsiri dərəcəsi.

Bütün bunlarla yanaşı pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində bank sisteminin stabilliyi fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edir.

Hər bir ölkənin bank sistemi onun iqtisadiyyatını təşkil edən zəruri elementidir. Pul-kredit münasibətləri çərçivəsində banklar istehsal və istehlak sferasının arası kəsilməz fəaliyyətini təmin edir. Bank sektoru vasitəsilə bütün iqtisadiyyatın pul-kredit nizamlaşdırılması impulsu ötürülür. Mərkəzi banklar tərəfindən kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi mərkəzi bank tərəfindən iqtisadiyyatın pul-kredit nizamlaşdırılmasının bir istiqaməti kimi qəbul edilməlidir.

Pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində müəyyən metodlardan istifadə edilir. Pul-kredit siyasəti metodu dedikdə - qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün pul-kredit nizamlaşdırılmasının dövlət orqanı kimi Mərkəzi Bankın və pul-kredit siyasətini həyata keçirən kommersiya banklarının, yəni pul-kredit siyasəti subyektlərinin obyektlərə (pula tələbat və pul təklifi) təsir göstərə bildiyi

üsul və əməliyyatların məcmusu başa düşülür. Gündəlik pul-kredit siyasətinin həyata keçirilmə metodunu pul-kredit siyasətinin taktiki məqsədi adlandırırlar. Pul-kredit siyasətinin müasir metodları pul-kredit siyasətinin özü kimi rəngarəngdir. Pul-kredit siyasəti metodlarının təsnifləşdirilməsi müxtəlif əlamətlər üzrə həyata keçirilir. Pul-kredit siyasəti metodunun qarşıya qoyulmuş məqsədlərlə əlaqəsi baxımından birbaşa və dolaylı metodları fərqləndirmək lazımdır. Birbaşa metodlar dedikdə pul-kredit təklifi, maliyyə bazarındakı qiymətlər və s. dair mərkəzi bankın müxtəlif direktivlər formasında gördüyü inzibati tədbirlərdir. Kreditləşmə limitinin artırılması, və ya depozitlərin cəlb edilməsi miqdar nəzarəti kimi tədbirlər siyasətinə daxildir. Kreditlərə, depozitlərə görə maksimum faiz stavkaları, faiz dərəcələrinə mərkəzi bankın inzibati tədbiri kimi qəbul edilir. Pul-kredit siyasətinin birbaşa metodunun tətbiqi pul aqreqatlarına, ssudaların bölüşdürülməsinə, birbaşa təsir göstərmək imkanı yaradır. Pul resurslarının nizamlaşdırılması və yenidən bölgüsü metodu kimi birbaşa metodlar dövlət orqanları üçün daha əlverişlidir. Xüsusən də iqtisadi böhran zamanı bu metod daha əlverişli hesab edilir. Birbaşa metodlar asan tətbiq edilir, az məsrəf tələb edir və onların tətbiqi nəticələri daha aydın görünür. Bununla belə pul-kredit siyasətinin birbaşa metodları pul bazarı subyektlərinin fəaliyyətinə kobud xarici təsir kimi qəbul edilir. Onlar kredit təşkilatlarının mikroiqtisadi maraqlarına zidd ola bilər, kredit resurslarının səmərəsiz bölgüsünə, banklararası rəqabətin məhdudlaşmasına, bank bazarında maliyyə cəhətcə möhkəm institutların yaranmasında çətinliyə səbəb ola bilər.

İnflyasiyanın cilovlanmasına yönəldilən pul-kredit siyasətinin birbaşa metodları ümumi iqtisadi xarakterli mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Pul-kredit siyasətinin birbaşa metodları pul sferasında bürokratik amillərin və korrupsiyanın güclənməsinə səbəb ola bilər. Bazar iqtisadiyyatının formalaşması təcrübəsi və onun inkişafı pul-kredit siyasətinin birbaşa metodlarının aşağı səmərəli olmasını sübut etmişdir. Nəticədə pul-kredit nizamlaşdırılmasının dolaylı metodları birbaşa metodları sıradan çıxarır. Pul-kredit nizamlaşdırılmasının dolaylı metodları bazarda deformasiyasına səbəb olmur və o pul bazarının inkişaf səviyyəsi ilə sıx əla-

qədardır. Pul-kredit siyasəti nizamlaşdırılmasının dolayı metodlarına keçid maliyyə liberallaşması prosesi və iqtisadiyyatda mərkəzi bankın sərbəstlik dərəcəsinin və funksiyalarının artması deməkdir. Pul-kredit nizamlaşdırılması metodlarının birbaşa və dolayı metodları ilə yanaşı ümumi və selektiv metodları da mövcuddur.

Ümumi metodlar - əsasən dolayısıdır və o ümumilikdə pul bazarına dolayısı təsir göstərir.

Selektiv metodlar - kreditin konkret növlərini nizamladır və əsasən direktiv xarakter daşıyır. Selektiv metodlardan istifadə etməklə mərkəzi bank kredit resurslarının mərkəzləşdirilmiş qaydada yenidən bölgüsü funksiyasını qoruyub saxlamış olur. Lakin bu xüsusiyyət bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xarakterik deyil, çünki belə qayda bazar qiymətləri və resursların bölgüsü qaydalarına uyğun deyildir.

Pul-kredit siyasəti subyektlərinin onun obyektlərinə təsiri xüsusi maliyyə alətlərinin köməyi ilə həyata keçirilir. Pul-kredit siyasəti alətləri dedikdə pul-kredit nizamladıricısı orqanı kimi mərkəzi bankın pul-kredit siyasəti obyektlərinə təsir göstərən vasitə və üsullar başa düşülür.

Dünya təcrübəsində mərkəzi banklar pul-kredit siyasətinin nizamlaşdırılmasında aşağıdakı alətlərdən istifadə edir:

- > məcburi ehtiyat normalarının dəyişdirilməsi
- > mərkəzi bankın faiz siyasəti, yəni kommersiya banklarının mərkəzi bankdan borc alma və ya kommersiya bankları vəsaitlərinin mərkəzi bankda deponlaşdırılması mexanizmlərinin dəyişdirilməsi
- > açıq bazarda dövlətin qiymətli kağızları ilə əməliyyatları

Məcburi ehtiyatlar dedikdə kommersiya bankları öhdəliklərindən mərkəzi banka faiz payı başa düşülür. Bu ehtiyatları kommersiya bankları mərkəzi bankda saxlamalıdır. Məcburi öhdəliklərdən mərkəzi bank kommersiya banklarında lazımı likvidliyin təmin etmək məqsədi üçün istifadə edir. Belə ki, depozitlərin kütləvi surətdə geri götürüldüyü hallarda kommersiya bankları əmanətçilərinin, müştərilərinin mənafeyi müdafiə olunmaqla, onun ödəmə qabiliyyəti saxlanılır.

Pul-kredit siyasətinin bu alətinin fəaliyyət mexanizminin mahiyyəti aşağıdakı kimidir:

> mərkəzi bank tərəfindən məcburi ehtiyat normalarını artırılması, bank artıq ehtiyatlarının ixtisar edilməsinə gətirib çıxarır ki, bu da ssuda əməliyyatlarının azaldılması deməkdir. Bununda nəticəsində pul təklifinin azalmasına səbəb olur.

> Məcburi ehtiyat normasının azaldılması nəticəsində pul təklifi genişlənir.

Mərkəzi bankın faiz siyasəti iki istiqamətdə aparılır:

- > Kommersiya banklarının mərkəzi bankdan aldığı borcun nizamlaşdırılması siyasəti;
- > Mərkəzi bankın depozit siyasəti.

Bu siyasət uçot-dərəcəsi siyasəti və ya yenidən maliyyələşmə siyasəti adlanır. Yenidən maliyyələşmə stavkası dedikdə mərkəzi bankın kommersiya banklarına verdiyi borca görə aldığı faiz başa düşülür. Uçot dərəcəsi dedikdə kommersiya bankları veksellərinin uçotuna görə mərkəzi banka verdiyi faizdir (diskont). Uçot stavkalarını (yenidən maliyyələşmə stavkasını) mərkəzi bank müəyyən edir. Onun azaldılması kommersiya bankının aldığı borcu ucuz edir. Əksinə uçot stavkalarının qaldırılması borcu sərfəli etmir və buna görə də borc vəsaiti olan bəzi kommersiya bankları onların bahalı olduğundan onları geri qaytarmağa çalışırlar. Uçot stavkası həcmnin müəyyən edilməsi pul-kredit siyasətinin ən vacib istiqamətlərindən biridir. Uçot stavkalarının dəyişdirilməsi pul-kredit siyasətinin nizamlaşdırılması istiqamətindəki dəyişiklikləri özündə əks etdirir. Uçot stavkalarının səviyyəsi adətən gözlənilən inflyasiya səviyyəsindən asılı olduğu kimi inflyasiyaya ciddi təsir göstərir. Mərkəzi bank pul-kredit siyasətini yumşaltmaq və ciddiləşdirmək istədikdə o uçot dərəcələrini artırıb azaldır.

Pul-kredit siyasətini açıqlayarkən Mərkəzi bank cari ildə həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin yekunlarını, habelə qarşıdakı il üçün müəyyən etdiyi pul-kredit siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, Mərkəzi Bankdan asılı olan və asılı olmayan amilləri də əks etdirməklə onların həyata keçirilməsi yollarını göstərir.

Azərbaycanda uçot dərəcəsi hələ ki, pul-maliyyə sisteminə onun həssaslığı baxımından əhəmiyyətli təsir edən indikator funksiyasını yerinə yetirmir. Bu nöqteyi nəzərdən yuxarıda qeyd olunan meyl, yəni uçot dərəcəsinin dinamikası arasında müəyyən paralellərin nəzərə çarpması pozitiv proses kimi dəyərləndirilməlidir.

Əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər (min manat)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər	820	1468.4	1905.3	2334.9	3029.8	4119.8	5113.4	6395.8
ondan: milli valyuta ilə	250	676	1036.7	966	1410.0	2281.7	2963.8	3883.8
xarici valyuta ilə	569	792	868.6	1369.3	1619.8	1838.1	2149.6	2507.5
Əmanətlərin artımı, faizlə	165.7	179.1	129.7	122.5	129.8	135.9	124.1	125.1

Pul-kredit siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq, dövriyyədəki pul kütləsini lazımi parametrlərdə saxlamaq üçün Mərkəzi Bank məcburi ehtiyat normalarını da çevik tənzimləməlidir. Kredit ekspansiyasını azaltmaq və artırmaq üçün, eyni zamanda bank sisteminin izafi likvidliyinin artırılmasında məcburi ehtiyat normalarının dəyişdirilməsindən geniş istifadə olunur. Məcburi ehtiyat normaları təkcə manatın yox, eləcə də xarici valyuta kütləsinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən etdiyi hədəf və məqsədə çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Ancaq bu vəsaitlərin təsirləri isə ölkədən ölkəyə və ən əsası da ölkələrin iqtisadi səviyyələrinə və struktur özəlliklərinə bağlı olaraq önəmli fərqliliklər göstərməkdədir.

Son illər maliyyə bazarlarına müdaxilə edən pul-kredit siyasəti alətləri də daxil olduğu müşahidə edilməkdədir.

Pul-kredit siyasətinin *strateji məqsədi* tam məşğulluq, qiymətlərin sabitliyi, dövlət büdcəsi və tədiyyə balansının tarazlığı ilə səciyyələnən iqtisadi artıma nail olmaqdan ibarətdir. Bunların arasında inflyasiyanın optimal səviyyədə saxlamaq vəzifəsi çox mühümdür.

Nominal Effektiv Məzənnə (NEM) "xarici qiymətlərin idxali" mexanizmi vasitəsilə daxili inflyasiya səviyyəsinə təsir edən çoxsaylı inflyasiya amillərindən biridir. NEM ölkənin əsas ticarət partnyoru olan ölkələrin valyutalarına qarşı mənatın orta çəkisini, mübadilə məzənnəsini əks etdirir və onun dəyişməsi indekslə ölçülür.

Uzunmüddətli perspektivdə, yəni Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdığı dövrdə, Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşmə mexanizmi sırf pul tənzimləmə məqsədlərinə xidmət etməlidir. Məhz bu mərhələdə, yəni iqtisadi resursların tam olaraq istehsal dövriyyəsinə cəlb olunması tam məşğulluq, pul-maliyyə axınlarının real sektorda baş verən proseslərlə bilavasitə vəhdətdə olması şəraitində Mərkəzi Bankın kredit siyasətində bank sektoru real sektor prinsipi artıq öz əhəmiyyətini itirmiş olacaq. Bu mərhələdə əsas vəzifə yalnız maliyyə çətinlikləri ilə üzləşmiş banklara "diskont pəncərəsi" vasitəsilə gəlirlərinin yüksək temple artımı ilə əlaqədar bank sisteminin depozit bazası şübhəsiz ki, xeyli genişlənəcək. Bu amil bankların kredit resurslarına ehtiyacının xeyli azalmasını şərtləndirəcək.

İqtisadi tərəqqi sahəsində yüksək nailiyyətlər əldə etmiş inkişaf etmiş dövlətlərdə ixtisaslaşdırılmış dövlət maliyyə institutları geniş fəaliyyət göstərir. Bu institutların fəaliyyəti aşağıdakı təsisatlar formasında təmin olunur: ümumiyyətlə əhəmiyyət kəsb edən istehsal təyinatlı investisiya layihələrini maliyyələşdirən dövlət inkişaf bankları, sahəvi investisiya korporasiyaları, riskli innovasiya sahələrini maliyyələşdirən fondlar və s. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrini milli inkişaf prioritetləri rəqinə daxil etmiş dövlətlərdə pul təklifi texnologiyası məqsədli maliyyələşdirmə prinsipi əsasında qurulmuşdur. Belə texnologiya faiz dərəcəsinin elə bir səviyyədə müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur

ki, pul bazarının faiz dərəcəsinin istehsal sferasının mənfəət normasından yüksək olmasının qarşısı alınır.

Bununla yanaşı maliyyə spekulyasiyalarının qarşısının alınmasının güclü mexanizmi də yaradılır ki, artan pul emissiyası hiperinflasiya effekti doğurmasın. Yəni maliyyə aktivləri (məsələn, dövlət qiymətli kağızları) gəlirlilik səviyyəsinin istehsal sferasının orta rentabellik səviyyəsindən aşağı olması təmin olunur. Bu dövlət qiymətli kağızlarının gərginliyinin məhdudlaşdırılması yolu ilə reallaşdırılır.

Azərbaycanda da hökumətin struktur-investisiya və sənaye siyasəti çərçivəsində prioritet sahələrə Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq maliyyə təşkilatları vasitəsilə məqsədli kreditlərin verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu isə faktiki olaraq birbaşa pul tənzimləmə alətlərinin tətbiqinin yenidən genişlənməsi deməkdir.

Ümumiyyətlə, pul kütləsinin pul tənzimləmə üsulları ilə planlaşdırılması, yəni onun hər dövr üçün artımının kəmiyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi siyasətindən iqtisadi subyektlər üçün əlverişli faiz dərəcəsini müəyyən etməklə pula olan real tələbə uyğun pul-kredit siyasəti keçirilməsi deməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, neftdən gələn gəlir Dövlət Neft Fondunun hesabına daxil olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, DNF-nin hesabındakı vəsaitlər də xarici ölkələrin banklarında 1,5%-lik orta dərəcə ilə yerləşdirilib. Həmin ölkələr isə bu vəsaitlərdən istifadə edərək öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirirlər. Halbuki, bu vəsaitləri respublikamızda fiziki və hüquqi şəxslərə aşağı faizlə kredit vermək, yeni iş yerlərinin açılmasına, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın yüksək səviyyəli inkişafına yönəltmək olardı. Çünki, devalvasiya siyasəti şəraitində ixrac qabiliyyətli yerli istehsalın inkişafı vacib məsələdir. Ancaq bizə məlumdur ki, neftin dünya bazarında qiyməti qeyri-sabitdir. Belə ki, neftin qiymətinin nəzərdə tutulan göstəricidən aşağı düşməsi, ölkə iqtisadiyyatında böyük çətinliklər yaradacaqdır. Ona görə də neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunu da inkişaf etdirmək lazımdır.

Bütün bu və digər məqsədləri həyata keçirmək üçün Mərkəzi Bank pul siyasətini bir qədər də təkmilləşdiməli, sərt monetar idarəetməni daha da yumşaltmalı, iqtisadi idarəetmə orqanları arasında koordinasiyanı artırmalı və pul siyasətinin açıq bazarda əməliyyatlar alətinin inkişafını stimullaşdırmalıdır.

1.3. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində pul-kredit siyasətinin rolu

Pul-kredit siyasəti iqtisadi proseslərin çevik idarə edilməsi və stabiləşdirilməsi üçün Mərkəzi Bankın (MB) tədbirlər sistemindən ibarətdir. MB-nin pul siyasətinin əsas məqsədi inflyasiyanı nəzarət altında saxlamaqla yeni iş yerlərinin açılmasına və əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi artıma nail olmaq üçün ölkədə münbit maliyyə mühiti yaratmaqdır. Bu məqsədlərin əldə edilməsində MB pul kütləsinin tənzimlənməsindən geniş istifadə edir. Çünki pul kütləsi qiymətlərin sabilliyində, ümumi tələb və təklifin balanslaşdırılmasında mühüm amil hesab edilir. Başqa sözlə, dövriyyədə arxasında real əmtəə dayanmayan pul kütləsinin artması inflyasiyanın başlıca səbəblərindəndir. Ümumiyyətlə, Mərkəzi Bank elə bir qiymət hədləri, formalaşdırmağa çalışır ki, həm istehsalçının və istehlakçının maraqları uzlaşsın, həm də iqtisadi artım baş versin. Bunun üçün Mərkəzi Bank birrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin formalaşdırılmasını hədəfləyir. Müasir iqtisadi sistemlərdə sıfır inflyasiyalı iqtisadiyyat yoxdur. Çünki qiymətlər həddən aşağı düşəndə istehsalçı kifayət qədər mənfəət əldə edə bilmir və istehsal marağı azalır. İnkişaf etmiş ölkələrdə illik 3-4 faizlik inflyasiyadan iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün istifadə edilir.

İqtisadiyyatın sabit inkişafı üçün pul təklifinin iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması vacibdir. Böhran dövründə iqtisadiyyatda investisiya fəallığını artırmaq və canlanma yaratmaq üçün Mərkəzi Bank kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarını stimullaşdırmaqla pul təklifini artırır. Bu da ödəmə qabiliyyətli tələbin artmasına səbəb olur. Nəticədə qiymətlər artır və istehsalın həcmi artmasına maddi maraq yaradır. 2008-ci ildə dünya böhranından sonra tikinti sektorunda yaranan durğunluğu aradan qaldırmaq üçün AMB ipoteka kreditlərinin verilməsində də bu amacı güdürdü: ipoteka kreditləri mənzilə tələbatı artıracaq. Bu da qiymət artımı yaradaraq mənzil tikintisi və onunla bağlı olan digər sahələri

gəlirli sahəyə çevirəcək, buraya investisiya yatırımına və tikilən mənzillərin miqdarının artmasına şərait yaradacaq. Nəticədə qiymətlər sabitləşəcək, həmçinin mənzilə tələbatın ödənilməsi yaxşılaşacaq. Bununla belə, AMB qiymət artımını o zamana qədər qaldırmağı faydalı hesab edir ki, qiymətin artım tempinə nisbətə istehsalın artımı üstünlük təşkil etsin. Belə olduqda inflyasiya istehsalı stimullaşdırma aləti rolunu oynaya bilər.

Bazar iqtisadiyyatının daim bir düz xətt üzrə yüksəlməsi mümkün deyil. Onun üçün enib qalxmalar, obrazlı desək, dəniz kimi dalğalanma xarakterikdir. Bu tamamilə normal haldır. Lakin burada əsas məsələ kəskin dalğalanmaların (volatilliyin) qaşısının alınması və ritmliyin qorunmasıdır. Əks halda iqtisadi proseslər nəzarətdən çıxaraq, sanki dənizdə fırtına effekti yaradar. Bu məsələnin həlli Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas vəzifələrindəndir. İqtisadiyyatda fırtınaların baş verməməsi üçün AMB qiymətlərin həddən aşağı düşdüyü və işsizlik şəraitində bankların kredit əməliyyatlarının artırılmasına, yüksək inflyasiya zamanı isə azaldılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirir.

FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VALYUTA SİYASƏTİ VƏ VALYUTA TƏNZİMLƏNMƏSİ

2.1. Azərbaycanın valyuta sistemi, məzənnə siyasəti və Valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi

Mərkəzi Bank pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarının təşəkkül tapması sahəsində tədbirlər kompleksi həyata keçirmək yolu ilə bütün iqtisadi agentlər tərəfindən əmanətlərin formalaşdırılması və bu əmanətlərin sonradan məhsuldar investisiyalara çevrilməsi üçün obyektiv təminat yaradır. Xarici və milli valyutada aktivlərin gərginliyini tarazlaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilən valyuta siyasəti pul siyasətinin tərkib hissəsidir. Həmin siyasət hər şeydən əvvəl, respublikada inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün valyuta məzənnəsindən istifadə ediməsinə yönəldilmişdir. Həyata keçirilən valyuta siyasəti həm də valyuta bazarlarının və kommersiya fəaliyyətində valyuta risklərinin tənzimlənməsinə kömək etməlidir.

Bu məqsədlə həyata keçirilən pul siyasəti və onun tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti nəticəsində respublikamızda inflyasiyanın sürəti aşağı səviyyədə saxlanılmış, manatın məzənnəsi sabitləşdirilmiş və onun bütün xarici valyutalara nisbətdə daxili dönərliyi təmin edilmiş, valyuta bazarının bütün segmentləri inkişaf etdirilmişdir.

Valyuta sahəsində mövcud olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta hesabları açmalarına, onların valyuta əməliyyatları aparmalarına müstəqillik verilmişdir.

Valyuta münasibətləri nisbi müstəqilliyə malik olub, tədiyyə balansı, valyuta məzənnəsi, kredit və əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar vasitəsi ilə həyata keçir. Valyuta münasibətləri ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin və onlar arasındakı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsində əsas rol oynayır.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi sistemində valyuta siyasəti mühüm yer tutur. Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir və onun çoxtərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, yəni güclü iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, işsizlik və inflyasiyanın artmasının dayandırılmasına, ödəniş balansı müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir. Valyuta siyasəti dövlətin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq ümumdünya təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinətini təmin etmək, beynəlxalq valyuta və digər iqtisadi münasibətləri həyata keçirmək üçün tətbiq olunan əməliyyatların məcmusudur.

Valyuta siyasətinin həyata keçirilməsində əsas məqsədlərdən biri hər bir dövlətin öz milli valyutasının məzənnəsinin sabitliyini qorumaqdır.

Valyuta məzənnəsi bir ölkənin pul vahidinin digər ölkələrin pul vahidlərində ifadə olunmuş qiymətinə deyilir. Valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında, ya da dövlət tərəfindən təyin edilə bilər. Çox vaxt valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında formalaşır. Ona görə də, sabit rəqəm deyildir, çünki valyuta bazarında tələb və təklif tez-tez dəyişir. Tələb çox olduqda valyuta məzənnəsi artır, əksinə isə azalır.

Valyuta məzənnəsi spesifik xarakterə malik pul kateqoriyasıdır və milli iqtisadiyyatla dünya iqtisadiyyatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir. Əgər hər hansı bir valyutanın əsas xarakteri milli təsərrüfat çərçivəsində formalaşırsa, onun miqdar ölçüsü dünya bazarında beynəlxalq iqtisadi əməliyyatlar prosesində müəyyən edilir.

Müasir dövrdə ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatlar arasında qarşılıqlı asılılığın artması və beynəlxalq dövriyyədə qızıla dəyişdirilməyən kredit pullarının tətbiq olunması nəticəsində valyuta məzənnəsi ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların inkişafının zahiri təzahürünə çevrilir, onun yeni əmək məhsuldarlığı şəraitində iqtisadi potensialını müəyyən dərəcədə əks etdirir. Valyuta məzənnəsi özünün belə bir rolunu ilə istehsal sferasına güclü əks təsir göstərir.

Valyuta məzənnəsinin bir iqtisadi göstərici kimi beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində əhəmiyyətli rolu var. Belə ki, valyuta məzənnəsinin

dəyişməsi ixrac və idxal edilən malların qiymətinə, milli istehsalın dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Valyuta məzənnəsinin xarakteri aşağıdakı kimidir:

1. Əməliyyatların iştirakçılarına görə: alıcı qiyməti; satıcı qiyməti.

2. İstifadə olunan rejimə görə: təsbit edilmiş; üzən; qarışıq.

3. İnflyasiyaya görə: nominal; real.

4. Təyin edilməsinə görə: rəsmi; bazar.

5. Valyuta əməliyyatlarının növlərinə görə: cari valyuta əməliyyatlarının məzənnəsi; müddətli valyuta əməliyyatlarının məzənnəsi.

Valyuta məzənnəsi valyutanın alqısı və satqısına görə fərqlənir. Bank xarici valyutanı alarkən alıcı qiyməti, satarkən isə satıcı qiyməti yaranır.

Birbaşa məzənnədə satıcı qiyməti alıcı qiymətindən yüksək olur. Bu da (fərq) bankın gəliridir. Bu fərq marja və ya spread adlanır və bazarda konkret vəziyyətdən asılı olaraq dəyişir.

Qiymət fərqindən mənfəət təmin etmək üçün valyutanın eyni vaxtda alınib-satılması əməliyyatına arbitraj da deyilir. Lakin arbitraj bütün iqtisadi və maliyyə varlıqlarına şamil edilən geniş bir anlayışdır. Əsas ayırıcı xüsusiyyəti eyni andakı qiymət fərqindən faydalanma ideyasıdır. Bu əməliyyatın heçbir riski yoxdur. Risksiz olması arbitrajı spekulasyiadan ayıran ən əhəmiyyətli xüsusiyyətdir.

Valyuta arbitrajının birinci səbəbi iki valyuta arasındakı məzənnənin eyni müxtəlif bazarlarda fərqli qiymətlərə olmasıdır. İstifadə olunan rejimə görə təsbit edilmiş, üzən və qarışıq valyuta məzənnələri olur.

Təsbit edilmiş valyuta məzənnəsi bir xarici valyutaya, kollektiv pul vahidi (Avro) və ya valyuta "səbətinə" görə təyin edilir. Bu rejimdə bazar iştirakçıları öz əməliyyatlarını aparır, dövlət isə məzənnədə gözlənilməz dəyişikliklərin qarşısını alır. Birinci dünya müharibəsinə qədər təsbit edilmiş məzənnə beynəlxalq qızıl standartı əsasında həyata keçirilirdi. Sonradan bu rejim çox yayıldı və ikinci dünya müharibəsindən sonra Bretton-Vuds valyuta sisteminə əsasən ± 1 həddi daxilində bütün valyutalar ABŞ dollarına görə təsbit edilirdi.

Yamayka valyuta sistemində və ondan sonra ölkələr üzən valyuta rejimindən istifadə etdilər. Bu rejimə əsasən bazarda tələb və təklifə əsasən məzənnə müəyyənləşir. Beynəlxalq Valyuta Fonduna əsasən üzən valyuta məzənnəsinin iki növü qeyd olunub:

1. Tənzimlənən üzən məzənnə
2. Sərbəst üzən məzənnə.

Tənzimlənən üzən valyuta məzənnəsindən keçid iqtisadiyyatlı ölkələr istifadə edir. Bu məzənnə rejimində Mərkəzi Bank valyuta məzənnəsində baş verən dəyişikliklərin uzunmüddətli və ya qısamüddətli olduğunu bilmir. Yalnız valyuta məzənnəsinin dəyişmə həcmi müəyyən edilir.

Tənzimlənən üzən məzənnədə valyuta məzənnələrinin idarə olunmasının bir neçə variantı var. Müəyyən edilmiş hədd daxilində (dəhliz) milli valyutanın devalvasiyası bilinməyən rəqəm alır. Müxtəlif ölkələrdə məzənnənin dəyişməsi eyni deyil. Məsələn, İndoneziya və Malayziyada $\pm 8\%$, Vyetnamda $\pm 5\%$, Rusiyada $+15\%$. (müxtəlif dövrlərdə).

Sərbəst üzən məzənnə rejimini isə yüksək inkişaf etmiş ölkələr (ABŞ, Yaponiya, Almaniya və s.) istifadə edir. Lakin tam şəkildə bu rejimdən uzun müddət istifadə etmirlər.

Bir çox təsbit edilmiş və üzən məzənnə rejimləri arasında qarışıq valyuta rejimdən istifadə edirlər. Buna adətən "valyuta şurası" mexanizmi deyirlər. Bu rejim ehtiyat pulun xarici valyutaya dəyişdirilməsinə əsaslanır. Bundan Honq-Konq, Estoniya, Argentina, Sinqapur istifadə edir.

İnflyasiyaya görə nominal və real valyuta məzənnələri var.

Nominal valyuta məzənnəsi bir ölkənin pul vahidinin digər ölkənin pul vahidi ilə dəyişdirilmə məzənnəsidir.

Real valyuta məzənnəsi isə bir ölkənin mal və xidmətinin, o biri ölkənin eyni adlı mal və xidməti ilə dəyişdirilmə məzənnəsidir. Bu valyuta məzənnəsi nominal valyuta məzənnəsi kimi müəyyən edilir, lakin ölkə daxilində qiymətlər səviyyəsi və digər ölkələrdə qiymət səviyyəsi (inflyasiya) nəzərə alınır. Mərkəzi Bankın

öhdəçiliklərindən biri milli valyutanın real məzənnəsinin gözlənilməz dəyişməsinin qarşısını almaqdır. Real məzənnənin qaldırılması pis haldır.

Təyin edilməsinə görə bazar və rəsmi valyuta məzənnəsi var.

Bazar valyuta məzənnəsi daxili valyuta bazarında tələb və təklif əsasında formalaşır. Buna fundamental tarazlıq məzənnəsi də deyilir. Valyutanın fundamental tarazlıq məzənnəsinə aşağıdakı amillər təsir edir:

1. Struktur amillər - uzun müddəti əhatə edir. Bura daxildir:
 - Ölkənin istehsal məhsullarının dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyi;
 - Pul vahidinin alıcılıq qabiliyyəti və inflyasiya;
 - Ölkənin tədiyyə balansının vəziyyəti;
 - Müxtəlif ölkələrin faiz dərəcələrinin müxtəlif olması;
 - Valyuta məzənnəsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi;
 - Ölkə iqtisadiyyatının açıq və ya qapalı olması (ticarət baxımından).
2. Konyunktur amillər - qısa müddəti əhatə edir. Bura daxildir:
 - Valyuta bazarının fəaliyyəti;
 - Spekulyativ (möhtəkir) valyuta əməliyyatları;
 - Böhranlar, müharibələr, təbii fəlakətlər;
 - Proqnoz (iqtisadi, siyasi);
 - Ölkədə və dünya bazarında işgüzar aktivliyin çevikliyi.

Rəsmi valyuta məzənnəsi Mərkəzi Bankın siyasətinə və dövlətin marağına uyğun müəyyən edilən valyuta məzənnəsidir.

Valyuta əməliyyatlarından asılı olaraq cari və müddətli valyuta məzənnəsi və ya uyğun olaraq spot və forvard valyuta məzənnəsi var.

Cari sövdələşmələr aparanda cari valyuta məzənnəsindən istifadə edilir. İki tərəf(bank və müəssisə) valyutanın alqı-satqısı barədə sövdələşmə əldə edirlər və dərhal bir gün sonra satıcı ilə nəzərdə tutulan valyuta məbləğini alıcının hesabına köçürür.

Müddətli valyuta məzənnəsində isə iki tərəf arasındakı valyutanın alqı-satqısı barədə sövdələşmənin əldə edilməsi zamanı satıcı müəyyən müddət keçdikdən

sonra (məsələn, 3 aydan sonra) sövdələşmə ilə nəzərdə tutulmuş valyuta məbləğini alıcının hesabına köçürür. Qeyd edək ki, alqı-satqı məzənnəsi əvvəlcədən satıcı və alıcı arasında razılaşdırılır. Beləliklə, müddətli valyuta məzənnəsinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, valyuta sövdələşməsinin bağlanması və yerinə yetirilməsi arasında vaxt intervalı mövcuddur.

Valyuta mübadiləsi məzənnəsində orta məzənnə göstəicisi də var. Orta məzənnə özündə alıcının vəsatıcının məzənnələrinin riyazi göstəricisini əks etdirir, ədədi orta ilə hesablanır. Bu cür məzənnə həqiqətdə mövcud deyildir, ancaq onun səviyyəsi haqqında hər gün kütləvi informasiya vasitələrində xəbər verilir. Göstərilən məzənnə uzun müddət iqtisadi müqayisələrdə istifadə olunur. Bəzən bu qiymətdən mərkəzi bankların rəsmi məzənnəsinin təsbitində istifadə olunur.

Valyuta bazarında beynəlxalq banklar tərəfindən aparılan əməliyyatlar, həmçinin milli valyutaların məzənnəsi ABŞ dollarına nəzərən aparılır. Bu isə dolların beynəlxalq ödənişlərdə və ehtiyat vasitəsi kimi çox istifadə olunmasından irəli gəlir. Məzənnələrin ümumiyyətlə, dollar üzərində ifadəsi məzənnələrin hesablamlarını asanlaşdırır. Çünki müxtəlif ölkələrin valyuta bazarlarında məzənnələr ABŞ dolları ilə milli pul arasındakı nisbət şəklində ifadə ediləndə dollar xaricində iki fərqli pul arasındakı dəyişmə nisbəti avtomatik şəkildə hesablanı bilər. Bu cür məzənnə çarpaz məzənnə adlanır. Çarpaz məzənnə iki xarici valyutanın üçüncü valyutaya görə məzənnəsidir.

Bu deyilənlərlə yanaşı valyuta məzənnəsinin daha üç növü var:

1. Rəsmi
2. Banklararası
3. Birja

Rəsmi məzənnəni Mərkəzi Bank təyin edir, məqsəd isə tədiyyə balansını müəyyən olunanda və ya tərtib olunanda gömrük ödəmələrini uçota almaq üçündür. Bu növdən istifadə hər bir ölkənin valyuta sistemindən və valyuta rejimindən asılı olaraq dəyişir. Hansı ölkələrdə ki, təsbit edilmiş valyuta rejimi var, belə ölkələrdə məzənnə inzibati qaydada aparılır. Mərkəzi bank tələb və təklifdən

asələ olmayaraq milli valyutanın məzənnəsini digər bir xarici valyutaya görə müəyyən edir. Belə hallarda mərkəzi bank müxtəlif əməliyyatlara görə müxtəlif məzənnə qoya bilər.

«Valyuta dəhlizi» rejimində rəsmi valyuta məzənnəsi ya «valyuta dəhlizi» çərçivəsində, ya da birja səviyyəsində həyata keçirilir, yaxud da gündəlik məzənnədən («sürünən təsbit edilmiş» məzənnə deyilir) istifadə edilir.

İnkişaf etməmiş valyuta bazarları olan bir çox ölkələrdə valyuta əməliyyatları birja vasitəsi ilə aparılır və rəsmi məzənnə birja səviyyəsində həyata keçirilir.

«Üzən» valyuta rejimi olan sərbəst valyuta bazar olan ölkələrdə, yəni valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında formalaşan ölkələrdə Mərkəzi Bank rəsmi məzənnəni banklararası səviyyədə müəyyən edir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə valyuta əməliyyatlarının əsas hissəsi banklararası valyuta bazarında həyata keçirilir və əsas məzənnəni banklararası məzənnə təşkil edir.

Birja məzənnəsi adətən köməkçi xarakter daşıyır. Sərt valyuta siyasəti aparan ölkələrdə isə rəsmi məzənnə mövcuddur. İnkişaf etməmiş valyuta bazarı olan ölkələrdə məzənnə valyuta birjasında müəyyən olunur (alqı-satqı sifarişlər əsasında məzənnə müəyyən olunur). Bu məzənnə həm banklararası, həm də bank müştəriləri tərəfindən istifadə olunur.

Valyuta məzənnəsi bir sıra amillərdən asılıdır, yəni valyuta məzənnəsinin formalaşmasına bir sıra amillər təsir göstərir. Bu amillər aşağıdakılardır:

1. İnflyasiya səviyyəsi. İnflyasiyanın artması milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır. Bu da öz növbəsində milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

2. Tədiyyə balansının vəziyyəti. Tədiyyə balansının aktiv saldosu milli valyutanın məzənnəsinin möhkəmləndirilməsini təmin edir, çünki valyuta bazarında ona tələb artır, xarici valyutanın təklifi isə genişlənir. Passiv saldo isə milli valyutanın ucuzlaşması ilə nəticələnir, çünki valyuta bazarında onun təklifi genişlənir, xarici valyutaya isə tələb artır.

3. Valyuta siyasəti. Valyuta müdaxiləsi vasitəsilə valyuta bazarının dövlət tənzimlənməsi də milli valyutanın məzənnəsinin dinamikasına təsir edir. Valyuta müdaxiləsi xarici valyutalar üzrə tələb və təklifi tarazlaşdıraraq milli valyutanın məzənnəsinin müəyyən səviyyədə saxlanılmasına imkan verir.

4. Milli gəlirin dinamikası. Milli gəlirin yüksək sürətlə artması əhalinin alıcılıq qabiliyyətini yaxşılaşdırır. Nəticədə həm daxildə, həm də xaricdə istehsal edilmiş məhsul və xidmətlərə əhalinin tələbi yüksəlir. Xarici məhsul və xidmətlərə tələbin artması idaxlın genişlənməsinə şərait yaradır. Ona görə də xarici valyutaya tələb artır və onun milli valyutaya nisbətən məzənnəsi yüksəlir, milli gəlirin azalması isə əks nəticələr verir.

5. Faiz dərəcələri arasındakı fərq. Məsələn, ölkənin maliyyə bazarında dövlət qiymətli kağızları üzrə dərəcələrin yüksəlməsi onu həm daxili, həm də xarici investorlar üçün yüksək gəlirlilik baxımından cazibədar edir. Bu səbəbdən ölkəyə xarici sərmayənin axını güclənir. Lakin dövlət qiymətli kağızların alınmasından öncə xarici sərmayədarlar öz valyutalarını bu kağızların ifadə olunduğu milli valyutaya dəyişməlidirlər. Belə olduqda milli valyutaya tələb artır və o, xarici valyutalara nisbətən bahalaşır, əksinə, faiz ödəmələri aşağı düşəndə həm daxili, həm də xarici sərmayədarlar öz sərmayələrini ölkədən çıxararaq başqa ölkələrdə yerləşdirirlər. Milli valyutada ifadə olunmuş bu sərmayələr xaricə çıxarılmamışdan öncə xarici valyutalara dəyişdirilir. Bu da öz növbəsində milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən dəyərdən düşməsinə səbəb olur.

6. Möhtəkirlik əməliyyatları. Siyasi hadisələrin iqtisadi siyasətə təsir edə bilmək ehtimalı (məsələn, milliləşdirmə təhlükəsi və s.) möhtəkir axınların sürətlənməsinə səbəb ola bilər. Belə hallarda möhtəkir xarakterli əməliyyatlardan doğan axınlar, yəni zəif bir valyutadan kütləvi surətdə sabit valyutaya qaçmaq valyuta məzənnəsinə çox ciddi təsir göstərir.

Valyuta möhtəkirliliyi - bank, firma və ayrı-ayrı fiziki şəxslərin valyuta bazarlarında valyuta məzənnələrinin dəyişəcəyini ehtimal edərək və əvvəlcədən düşünülmüş şəkildə valyuta riskini öz üzərinə götürərək gələcəkdə

qazanc əldə etmək məqsədilə valyuta alqı-satqısı ilə məşğul olmalarıdır. Valyuta möhtəkirləri hər hansı bir valyutanın vəziyyəti haqqında bütün incəlikləri öyrənib nəzərə alırlar.

Möhtəkirlərdə ən mühüm məsələ bu günkü spot məzənnələrin gələcək vəziyyətini düzgün proqnozlaşdırmaqdır. Möhtəkir sabah bazarda spot məzənnəsinin yüksələcəyi ehtimal olunan valyutanı satın alır və əksinə azalacağı ehtimal olunan valyutanı isə satır. Şübhəsiz, möhtəkirlərin ehtimalları fərqlidir və ona görə də bir-brindən fərqlənir. Onların ehtimalları fərqli olduğu üçün hərəkət tərzləri də müxtəlifdir.

Möhtəkirlər müddətli valyuta əməliyyatları ilə əlaqədar, xüsusən geniş yayılmışdır.

Valyuta möhtəkirliyinin nəticəsi gələcək valyuta məzənnəsinin düzgün proqnozlaşdırılmasından asılı olduğu üçün, o mənfəət də, zərər də gətirə bilər, hətta firmanı müflis də edə bilər. Bütün bunlar isə valyuta məzənnəsinə ciddi təsir göstərir.

Valyuta məzənnəsinin formalaşmasına bir sıra amillər təsir göstərdiyi kimi, valyuta məzənnəsinin səviyyəsindəki dəyişikliyin özü də bir sıra amillərə təsir göstərir. Valyuta məzənnəsinin səviyyəsi təbiidir ki,

- 1) ölkənin xarici ticarətinə;
- 2) milli əmtəələrin rəqabət qabiliyyətinə (dünya bazarında);
- 3) kapital axınına;
- 4) pul dövriyyəsinə;
- 5) ümumiyyətlə bütün təkrar istehsal prosesinə təsir edir.

Bunu bir az geniş şəkildə izah edək. Belə ki, valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsi onu göstərir ki, xarici valyutaya çevrilərkən müəyyən məbləğ milli valyuta indi əvvəlkinə nisbətən az miqdar xarici valyutanı ifadə edir və əksinə, hər vahid xarici valyutaya daha çox yerli valyuta əldə etmək olar. Bu halda xarici ixracatçı öz valyutasında əvvəlki məbləği əldə etmək üçün bu ölkə valyutası ilə ixracın qiymətini artırmaga məcbur olur. Bu, ixraca gedən malın bütün istehsal

xərclərinin ödənilməsi və müəyyən mənfəət əldə edilməsi zəruriliyi ilə əlaqədardır. Lakin ixrac qiymətlərinin belə qaldırılması həmin malın ixrac miqdarının azalmasına səbəb olur. Çünki bir tərəfdən, həmin malın yerli istehsalçıları arasında rəqabət artır, digər tərəfdən isə yerli əvəzedici malların istehsalına keçilməsi ehtimalı yaranır. Eyni zamanda, ixrac qiymətlərinin lazımi qədər artırılma bilməməsi həmin malın bu ölkəyə qayıtmasını qeyri-rentabelli edir.

Milli valyutanın ucuzlaşması eyni zamanda idxalı əvəz edən sahələrin inkişafını stimullaşdırır. Valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsi milli valyuta ilə malların real məbləğini azaldır, xarici valyutada ifadə olunmuş xarici borcların yükünü ağırlaşdırır. Ölkədə mənfəət, faiz, dividend şəklində xarici investorların gəlirlərinin xaricə aparılması əlverişsiz olur. Eyni zamanda valyutası ucuzlaşan ölkədə ixracın artmasına stimül çoxalır.

Milli valyuta məzənnəsi yüksəldikdə isə daxili qiymətlərin rəqabət gücü artıb, ixracın səmərəliliyi azalır. Bunlar isə ixrac sahələri və milli istehsalın gələcəkdə azalmasına gətirib çıxara bilər. İdxal isə əksinə, genişlənir. Ölkəyə xarici kapitalın axını artır, xarici investisiyalar üzrə mənfəətin xaricə aparılması artır. Xarici valuta ilə ifadə olunmuş xarici borcların real məbləği azalır.

Valyutanın daxili və xarici ucuzlaşması, yəni onun məzənnəsi ilə alıcılıq qabiliyyəti arasındakı fərq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əgər pulun daxili inflyasiya xarakterli qiymətdən düşməsi valyuta məzənnəsinin azalmasından sürətlidirsə, digər eyni şərtlər daxilində mal idxalı artırılır. Əgər inflyasiya nəticəsində valyutanın xarici alıcılıq qabiliyyəti onun daxili alıcılıq qabiliyyətindən sürətlə aşağı düşərsə, xarici rəqiblərin bazardan sıxışdırılıb çıxarılması məqsədilə valyuta dempinqi, yəni malların orta dünya qiymətlərindən ucuz qiymətlərlə kütləvi ixracı üçün şərait yaranır. Valyuta dempinqi üçün aşağıdakılar xarakterikdir:

1. İxracatçı malları inflyasiyanın təsiri ilə daxili bazarda yüksəlmiş qiymətlərlə satın alaraq, onu xarici bazarda daha sabit valyuta ilə orta dünya qiymətlərindən aşağı qiymətlərlə satır.

2. İxrac qiymətlərinin azalma mənbəyi əldə edilmiş daha sabit xarici valyutanın ucuzlaşmış milli valyutaya çevrilməsi zamanı meydana çıxan fərkdir.

3. Malların kütləvi ixracı ixracatçılar üçün ifrat mənfəət təmin edir. Dəmpinq qiyməti istehsal qiymətindən və ya maya dəyərindən aşağı da ola bilər. Lakin ixracatçılar üçün həddən artıq azaldılmış qiymət əlverişli deyildir. Çünki, malların xarici rəqiblərə təkrar ixracı nəticəsində milli mallara rəqabət çoxala bilər.

4. Məlumdur ki, valyuta dəmpinqi ölkələr arasında ziddiyyətləri artırır, onların ənənəvi əlaqələrinə xələl gətirir, rəqabət mübarizəsini kəskinləşdirir. Valyuta dəmpinqini həyata keçirən ölkədə ixracatçıların mənfəəti artır, lakin daxili qiymətlərin artması nəticəsində əhəlinin rifah səviyyəsi pisləşir. Dəmpinq subyekti olan ölkədə isə ucuz xarici malların rəqabətinə davam gətirməyən iqtisadiyyat sahələrində inkişaf zəifləyir, işsizlik çoxalır. İri ixracatçı firmalar valyuta dəmpinqindən xarici rəqiblərini boğmaq üçün geniş istifadə etməyə çalışırlar.

Valyuta məzənnəsi artan ölkədə, möhtəkir xarici kapitalın axıb gəlməsi nəticəsində borc kapitalı və xarici investisiya məbləğləri müvəqqəti çoxala bilər ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və büdcə kəsirinin ödənilməsi üçün icrafada edə bilər. Kapitalın xaricə axması isə, onun çatışmazlığına, investisiyaların məhdudlaşmasına, işsizliyin artmasına səbəb ola bilər.

Beləliklə, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ümumi milli məhsulun xarici bazarlarda satılan hissəsinin ölkələr arasında yenidən bölüşdürülməsinə təsir edir. Üzən valyuta məzənnəsi şəraitində məzənnə nisbətinin qiymət mexanizminə və inflyasiya prosesinə təsiri artır.

2.2. Valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri, forma və metodları.

Respublikamızda valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyini qorumaq, onun dönerliyinin inkişaf etdirilməsi, daxili valyuta bazarının daha da inkişafının təmin etdirilməsi, həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının dairəsinin genişləndirilməsi, ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının beynəlxalq standartlara uyğun səviyyədə saxlanılması və artırılmasından ibarətdir. Valyuta siyasətinin bu və ya digər istiqamətləri Milli Bank tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkədə maliyyə sabitliyinin yaradılmasında, düzgün pul siyasətinin aparılmasında və daxili bazarın müdafiəsinin təmin olunmasında valyuta tənziminin əhəmiyyəti böyükdür. Bununla əlaqədar olaraq 21 oktyabr 1994-cü ildə qəbul olunmuş "Valyuta tənzimi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu mühüm addım oldu. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, bu sərvətlərdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqlarını və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında rezidentlər (bizim ölkənin vətəndaşları) arasında milli valyuta ilə hesablaşmalar heç bir məhdudiyyət qoyulmadan aparılır. Qeyri-rezidentlər (xarici ölkə vətəndaşları) tərəfindən milli valyutanın əldə edilməsi və ondan istifadə edilməsi isə Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalar əsasında aparılır. Milli valyutanın və milli valyutada ifadə edilmiş qiymətli kağızların rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən respublikadan çıxarılması və göndərilməsi, eləcə də gətirilməsi və göndərilməsi Mərkəzi Bankın və Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdikləri qaydada həyata keçirilir.

Hüquqi şəxs olan rezidentlər tərəfindən cari valyuta əməliyyatlarının aparılması üçün heç bir məhdudiyyət yoxdur. Onlar tərəfindən kapitalın hərəkəti

ilə bağlı valyuta əməliyyatları Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirilir. Hüquqi və fiziki şəxs olan rezidentlər gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüququna malikdirlər.

Qeyri-rezidentlər də rezidentlər kimi gömrük qaydalarına əməl etməklə valyuta sərvətlərini Azərbaycan Respublikasına köçürmək, gətirmək və göndərmək hüququna malikdirlər. Onlar qanuni yolla əldə etdikləri valyuta sərvətlərini respublikadan maneəsiz köçürmək, çıxarmaq və göndərmək hüququna malikdirlər. Göstərilən hallar istisna olmaqla, valyuta sərvətlərinin qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasından köçürülməsi, çıxarılması və göndərilməsi qaydalarını Mərkəzi Bank və Dövlət Gömrük Komitəsi müəyyən edirlər.

Rezident və qeyri-rezident hesablarındakı nağd vəsaitlərini müvəkkil bankların tabeçiliyində fəaliyyət göstərən mübadilə məntəqələri vasitəsilə də konvertasiya edə bilirlər.

Bu göstərilənlərlə yanaşı respublikamızda valyuta münasibətləri, digər qanunlar vasitəsilə də tənzimlənir.

Mərkəzi Bank ölkənin bank sisteminin əsasını təşkil edir. O, bankların fəaliyyətini və pul kütləsini, eləcə də Mərkəzi valyutanın məzənnəsini tənzimləyir, banklar arasında hesablaşmaları və dövlət büdcəsinin kassa icrasını təmin edir.

Mərkəzi Bankın strateji məqsədlərindən biri iqtisadiyyatın real artımına adekvat olaraq və mövcud maliyyə sabitliyinə xəta yetirmədən pul təklifinin artırılmasına monetar zəmin yaratmaqdan ibarətdir. Məzənnə siyasətinə korrektəni, uçot dərəcəsinin, məcburi ehtiyat normalarının və bankların açıq valyuta mövqeyinin dəyişdirilməsi də məhz bu məqsədə xidmət etmişdir.

Respublikamızda valyuta siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri daxili valyuta bazarının inkişaf etdirilməsidir.

Valyuta alqı-satqısının həyata keçirildiyi bazara valyuta bazarı deyilir. Valyuta bazarı xarici valyutanın alınması və satılması sahəsində münasibətləri səhmana salan xüsusi institusional mexanizmdir. Valyuta bazarının bəlli bir məka-

nı yoxdur və bu əməliyyatlar üzrə hər hansı bir yer ayrılması məcburi deyildir. Valyuta alıcı və satıcıları və ya vasitəçilərinin telefon, faks və teleks ilə bir-biri ilə əlaqə yarada bilmələri valyuta bazarının mövculuğu üçün kifayətdir. Burada əqdlərin əksəriyyəti banklar arasında bağlanır. Eyni zamanda valyuta bazarı təkcə onun subyektləri arasında deyil, həm də banklar və bankların müştəriləri arasında münasibətlər deməkdir. Valyuta bazarı öz həcminə görə dünya maliyyə bazarının ən böyük tərkib hissəsidir. O, dünya maliyyə bazarının tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsində mühüm rol oynayır.

Respublikamızda valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək üçün xüsusi valyuta qanunvericiliyi mövcuddur. "Valyuta tənzimi haqqında" qanun həmin qanunvericiliyin bünövrəsini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1994-cü ilədək Azərbaycanda valyuta bazarı zəif inkişaf etmişdi, onun infrastrukturunun bir çox ünsürləri yox idi, banklararası valyuta bazarında müəssisələrin valyuta hasilatının bir hissəsinin məcburi satılması qadağan qoyulmuşdu. Həmin qanunun qəbul edilməsi respublikamızın ərazisində valyuta rejiminin liberallaşdırılması üçün hüquqi baza yaratdı.

Hazırda respublikamızda özünü-tənzimləmə rejimində işləyən çoxseçmentli, sivil xarakterli daxili valyuta bazarı formalaşmış, valyuta bazarının operatorlarının bazarın istənilən seçmentində iştirakı sərbəstləşdirilmişdir.

Mərkəzi valyutanın məzənnəsinin sabitləşdirilməsi üzrə proqram xarakterli tədbirlər sayəsində bazarda tarazlıq əmələ gəldiyinə və bu bazarın öz-özünü tənzimləyən mexanizmə çevrildiyinə görə Mərkəzi Bankın valyuta bazarındakı müdaxiləsi müntəzəm olaraq azalmışdır.

Mərkəzi Bank valyuta bazarını daha da inkişaf etdirmək məqsədilə manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsinin müəyyən edilməsi mexanizmini daha da liberallaşdırmaq üzrə də qəti addım atmışdır. 1999-cu ilin iyul ayının 12-dən başlayaraq, manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsinin BBVB-də formalaşan məzənnə əsasında təyin olunması mexanizmi ləğv edilmişdir. Həmin tarixdən xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnə hər gün daxili valyuta bazarının

bütün seqmentlərində təyin edilmiş məzənnələrin əsasında "orta çəki" prinsipi üzrə hesablanır.

Ölkənin qlobal maliyyə sabitliyinin əsas istiqamətlərindən biri onun tədiyyə və ticarət balansının vəziyyətidir. Mərkəzi Bankın valyuta siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də məhz ölkə ixracatının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini təmin etməkdən, yerli istehsalın dirçəlişinə və ixracın artmasına stimül verməkdən ibarətdir. Görülən işlər nəticəsində ölkəmizin olduqca yüksək tədiyyə qabiliyyəti təmin edilmişdir. 2000-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın xarici ticarət balansında müsbət meyllər müşahidə olunur. Bu da heft strategiyasının reallaşması nəticəsində baş vermişdir.

Hazırda ölkəmizin müəssisə və təşkilatları dünyanın 120-dən çox dövləti ilə ixrac-idxal əməliyyatları aparır. 2005-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin ixrac üzrə həcmi 7948962 min dollar, 2006-cı ildə 13014633 min dollar, 2007-ci ildə 21269317 min dollar, 2008-ci ildə 30586343 min dollar, 2009-cu ildə 21096820 min dollar, 2010-cu ildə 26476026 min dollar, 2011-ci ildə 34494880 min dollar, 2012-ci ildə 32634038 min dollar, 2013-cü ildə isə 31702945 min dollar olmuşdur. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin idxal üzrə həcmi isə 2005-ci ildə 4349857 min dollar, 2006-cı ildə 5269338 min dollar, 2007-ci ildə 6045019 min dollar, 2008-ci ildə 7574679 min dollar, 2009-cu ildə 6513875 min dollar, 2010-cu ildə 6745603 min dollar, 2011-ci ildə 10166471 min dollar, 2012-ci ildə 10417471 min dollar, 2013-cü ildə isə 10320593 min dollar olmuşdur.

Respublikamızda valyuta siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də strateji valyuta ehtiyatlarının beynəlxalq standartlara uyğun səviyyədə saxlanılması və artırılması məqsədilə onların səmərəli idarə olunmasından ibarətdir. Ölkəmizdə strateji valyuta ehtiyatları rəsmi valyuta ehtiyatları və Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin cəmindən ibarətdir.

Məlumdur ki, respublikamızda əvvəllər Vahid Valyuta Fondu mövcud idi. 10 mart 1995-ci ildə prezidentin fərmanı ilə bu fond ləğv edildi və onun qalığı (16 milyon dollar) Mərkəzi Banka verildi.

Lakin ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftin satışından daxil olan valyuta vəsaitlərinin və digər gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi məqsədilə 29 dekabr 1999-cu ildə prezident fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu (DNF) yaradıldı. DNF-nin gəlirləri ölkəmizin payına düşən xam neftin və qazın satışından əldə edilən gəlirlər, bonus ödənişləri, akrhesabı ödənişlər, fondun fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər və digər gəlirlər hesabına formalaşır.

Respublikamızın rəsmi və strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi uyğun olaraq 2009-cu ildə 5044,1 milyon və 4805,8 milyon, 2010-cu ildə 6237,1 milyon və 5999,2 milyon, 2011-ci ildə 10145,9 milyon və 9910,4 milyon, 2012-ci ildə 11562,1 milyon və 11325,0 milyon, 2013-cü ildə 14018,6 milyon və 13780,1 milyon, 2014-cü ildə 12658,7 milyon və 11286,0 milyon dollar olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici valyuta ehtiyatları üzrə beynəlxalq norma üç aylıq idxalı təmin etmək səviyyəsində olmalıdır. Respublikamızda bu göstərici beynəlxalq standartlara tam uyğundur və ölkənin yüksək ödəmə qabiliyyətinin təmin olunmasına imkan verir.

Azərbaycan DNF-nin hesabına yeni iş yerlərinin yaradılması, müxtəlif dövlət və sosial yönümlü layihələrə investisiyaların qoyulması, əhalinin ən zəruri sosial tələblərinin yerinə yetirilməsi üzrə bir sıra işlər həyata keçirilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hazırda qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə yeni iş yerlərinin açılması üzrə də kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

Göründüyü kimi Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən valyuta siyasətinin əsas məqsədi Mərkəzi valyutanın məzənnəsinin sabitliyini qorumaq

üçün onun kəskin dəyişikliklərdən mühafizəsi, manatın mübadilə məzənnəsinin müşahidə olunan inflyasiya və deflyasiya prosesinin qarşısını almaq vasitəsi kimi istifadə edilməsi, daxili valyuta bazannın daha da inkişafının təmin edilməsi, həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının dairəsinin genişləndirilməsi, manatın tam dönərliliyinə keçid üçün lazımi şəraitin yaradılması, strateji valyuta ehtiyatlarının artırılması və yerləşdirilməsi etibarlılığı və əlverişli gəlirlilik şərti ilə likvidliyini təmin etmək üçün strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsindən ibarətdir.

Sadalanın bu istiqamətlər makroiqtisadi sabitliyin əsas tərkib hissələrini təşkil edir. Bu göstəricilərin lazımi səviyyədə olması makroiqtisadi sabitliyin olmasına şərait yaradır.

Valyuta siyasətinin aşağıdakı əsas formaları mövcuddur:

1. Diskont siyasəti
2. Deviz siyasəti

Deviz siyasətinə aşağıdakılar daxildir:

- Valyuta intervensiyası (müdaxiləsi);
- Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası (çoxşaxəlliliyi);
- Valyuta məhdudlaşdırmaları;
- Valyuta dönərliliyi dərəcəsinin tənzimlənməsi;
- Valyuta məzənnəsi rejimi;
- devalvasiya;
- revalvasiya.

diskont (uçot) siyasəti-Mərkəzi Bank tərəfindən uçot faizinin dəyişdirilməsi hesabına valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının tənzimlənməsinə əsaslanır. Bunun nəticəsində ölkə daxilində kapital axınına, pul kütləsinə, məcmu tələbə təsir etmək olur. Diskont siyasəti ölkədə kredit həcmində, inflyasiya səviyyəsində, tədiyyə balansı vəziyyətinə, valyuta məzənnəsinə və bütün bunların nəticəsində iqtisadiyyata təsir göstərmək məqsədilə uçot dərəcəsinin rəsmi aşağı salınması və ya yüksəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi milli

iqtisadiyyatda faiz dərəcələrinin ümumi səviyyəsinə təsir göstərir. Faiz dərəcələrinin enib qalxması ölkələr arasında sərmayənin hərəkət istiqamətini müəyyən etmək son dərəcədə milli valyutaların məzənnələrinin dəyişilməsinə gətirib çıxarır. Faiz dərəcələrinin rəsmi yüksəldilməsi pul kütləsi və kredit həcmnin məhdudlaşdırılması, tədiyə balansının yaxşılaşdırılması üçün xarici kapitalın (qisamüddətli) ölkəyə axınının stimullaşdırılması, valyuta ehtiyatlarının qorunması və valyuta məzənnəsinin dəstəklənməsi məqsədini güdür. Uçot faizini azaldanda milli və xarici kapitalın çəkilməsi baş verir. Bu da tədiyyə balansının saldosunu və milli valyutanın məzənnəsini aşağı salır.

Müasir şəraitdə diskont siyasətinin səmərəliliyi azalmışdır. Bu, hər şeydən əvvəl daxili və xarici məqsədlər arasında olan ziddiyyətlərlə əlaqədardır. Əgər faiz dərəcəsinin aşağı salınması hesabına rəqabətdə canlanma baş verirsə, bu tədiyə balansına mənfi təsir edir (əgər kapitalın çəkilməsi baş verirsə). Tədiyə balansının yaxşılaşdırılması məqsədilə uçot faizinin qaldırılması durğunluq dövründə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Diskont siyasətinin nəticə verməsi ölkəyə xarici kapitalın axmasından asılıdır. Lakin qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcələrinin aşağı və ya yuxarı qaldırılması heç də həmişə kapital hərəkətini müəyyən etmir. Aparıcı dövlətlərin diskont siyasəti bəzən rəqib dövlətlərin vəziyyətinə mənfi təsir edir, çünki onlar milli mənafeyə olub-olmamasından asılı olmayaraq, aparıcı dövlətlərin yeritdiyi siyasətə uyğunlaşmağa məcbur olurlar. Faiz dərəcələri «müharibələri» bu baza əsasında yaranır.

Deviz siyasəti-dövlət orqanları tərəfindən valyuta bazarına müdaxilə etməklə xarici valyutaların alınıb-satılması yolu ilə milli valyutanın məzənnəsinə təsir etmə üsuludur. Milli valyutanın məzənnəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə Mərkəzi Bank xarici valyutanı satır, aşağı salmaq məqsədilə isə milli valyutanı satır. Deviz siyasəti başlıca olaraq göstərilən valyuta müdaxiləsi şəklində, yəni milli valyuta məzənnəsini tənzimləmək üçün xarici valyutanın alınıb-satılması əməliyyatları ilə həyata keçirilir. Bu əməliyyatın əsas fəqləndirici cəhəti tətbiq edildiyi qısa müddət ərzində iri miqyaslı olmasıdır.

Valyuta müdaxiləsi (intervensiyası) rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları hesabına və ya banklararası «svop» (eyni valyutanın müxtəlif müddətlərdə alıcısını və ya satıcısını özündə birləşdirən banklar arasında valyuta sövdələşməsi svop əməliyyatı adlanır) müqaviləsinə əsasən mərkəzi bankın qısa müddətli kreditləri hesabına baş verir və ya həyata keçirilir. Qızıl monometallizmin ləğv edilməsindən sonra valyuta müdaxiləsi geniş vüsət aldı. 1929-33-cü illərdə dünya iqtisadiyyatı böhranı zamanı mərkəzi banklar valyuta dempinqinə təsir göstərmək üçün öz milli valyutalarının məzənnələrini aşağı salmaq məqsədi ilə valyuta müdaxiləsindən istifadə etdilər.

Valyuta müdaxiləsinə çəkilən külli miqdarda məsrəflər məzənnə formalaşdıran bazar amilləri dövlət tənzimlənməsindən güclü olduqda sabitliyi heç də həmişə təmin etmir. Məsələn, Yaponiya Mərkəzi Bankı 1998-ci il aprel ayında öz valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsinin qarşısını almaq üçün valyuta ehtiyatlarının 10%-ni (21 milyard ABŞ dolları) valyuta bazarında satdı. Lakin məzənnənin aşağı düşməsinin qarşısını ala bilmədi.

Bretton-Vuds valyuta sistemi dövründə təsbit olunmuş valyuta məzənnəsinə dəstəkləmək üçün mütəmadi olaraq valyuta müdaxiləsi tətbiq edilirdi. Üzən valyuta məzənnəsi sisteminə keçilməsi ilə valyuta müdaxiləsi kəskin məzənnə dəyişmələrinin qarşısının alınmasına yönəldilirdi.

Valyuta siyasətinin mühüm formalarından biri valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasının (çoxşaxəliliyinin) təmin olunmasıdır. Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası - valyuta ehtiyatlarının tərkibində beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxiləsini aparmaq və valyuta itkilərinin qarşısını almaq məqsədi ilə dövlətlərin, bankların, transmilli şirkətlərin yeritdiyi siyasətdir. Bu siyasət adətən qeyri-sabit valyutaların satılması və sabit valyutaların, habelə beynəlxalq hesablaşmaların aparılması üçün lazım olan valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir.

Valyuta siyasətinin formalarından biri olan valyuta məhdudlaşdırmaları aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. Beynəlxalq ödəmələrin, kapital köçürmələrinin, mənfəətin xaricə aparılmasının, qızıl, pul nişanları və qiymətli kağızların hərəkətinin tənzimlənməsi.
2. Xarici valyutanın sərbəst alqı-satqısının qadağan edilməsi.
3. Valyutaya malik olma hüququnun dövlətə verilməsi və bütün xarici valyuta və digər valyuta dəyərlərinin dövlətin əlində cəmlənməsi.

İkinci dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq valyuta sistemində mühüm yenilik valyuta məhdudlaşdırmalarının BVF vasitəsilə dövlətlərarası tənzimlənməsidir. BVF-nun nizamnaməsinə uyğun olaraq üzv ölkələrdə əməliyyatlar üzrə valyuta məhdudlaşdırmaları ləğv edildi və valyuta dönərliliyi tətbiq edildi. Lakin fondun nizamnaməsi iqtisadi qeyri-sabitlik yarandıqda kapital hərəkəti üzrə valyuta məhdudlaşdırmaları tətbiq etməyə üzv ölkələri məcbur edir.

Valyuta məhdudlaşdırmaları milli valyutanın beynəlxalq hesablaşmalarda, valyuta və kredit əməliyyatlarında istifadə olunmasına, onun xarici valyutalara sərbəst çevrilməsinə mane olur. Ona görə də iqtisadi proseslərin getdikcə daha çox beynəllilləşməsi valyuta dönərliliyi problemini olduqca aktuallaşdırmışdır.

Valyuta dönərliliyinin geniş miqyaslı iqtisadi mənası milli valyutanın valyuta bazarlarında xarici valyutalara sərbəst olaraq çevrilməsi, ölkənin valyuta əməliyyatlarının üzərinə heç bir məhdudlaşdırma qoyulmamasını ifadə edir. Ancaq bu dönərlik hüdudsuz dönərliliyi ifadə edir. Lakin real həyatda belə hüdudsuz dönərlilik mövcud deyildir. Çünki müxtəlif dövlətlər qarşısında qoyduğu iqtisadi və maliyyə məqsədlərindən asılı olaraq, dönərlilik sahəsində müxtəlif məhdudlaşdırmalar tətbiq edirlər. Ona görə də müxtəlif dərəcəli dönərli olan valyutalar mövcuddur. Belə valyutalar 3 qrupa bölünür:

I qrup. Sərbəst dönərli valyutalar. Valyuta qanunlarında heç bir məhdudiyyət qoymayan ölkələrin valyutaları sərbəst dönərli valyuta adlanır. Məsələn, ABŞ dolları, Kanada dolları, İsveçrə frankı, Yapon ieni, Avro və s.

II qrup. Qismən dönərli valyutalar. Müəyyən sahələrdə valyuta əməliyyatlarına məhdudiyyət qoyan ölkələrin valyutaları qismən dönərli valyuta adlanır. Məsələn, funt-sterlinq vəs.

III qrup. Qapalı valyutalar. Yalnız bir ölkə daxilində tətbiq edilən valyutalar валюталар qapalı valyutalar adlanır. Məsələn, Azərbaycan manatı, Mozambik metkalı, Tanzaniya şillingi və dünyanın 130 ölkəsi.

Dönərliliyin ən böyük faydası dövlətlərarası ödəmələrin asanlaşdırılması, dünya ticarəti və maliyyə axarlarının inkişaf etdirilməsidir. Hər hansı bir ölkənin valyutasını dönərli valyutaya çevirmək üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək lazımdır:

- Tədiyyə balansının tarazlığını təmin etmək;
- Lazımi valyuta ehtiyatı yaratmaq və onu qoruyub saxlamaq;
- Müstəqil valyuta bazarını yaratmaq;
- Real valyuta məzənnəsi siyasətini həyata keçirmək;
- Milli pul və kapital bazarını beynəlxalq bazarlarla əlaqələndirmək;
- İdxalat məhdudiyyətlərini və gömrük tariflərini minimuma endirməklə dünyaya çıxışı təmin etmək.

Dünyada ona yaxın valyuta məzənnə rejimi vardır. BVF-nun 1978-ci il nizamnaməsindəki dəyişikliyə əsasən hər bir ölkə istədiyi valyuta rejimini seçə bilər. Lakin konkret olaraq valyuta məzənnəsinin əsasən rejimi mövcuddur:

1. Sərbəst formalaşan valyuta məzənnəsi və yaxud «üzən» məzənnə. Bu məzənnə valyuta bazırında tələb və təklifə əsasən formalaşır.
2. Təsbit edilmiş valyuta məzənnəsi. Bu cür valyuta məzənnəsi dövlət tərəfindən müəyyən edilir.
3. Müasir dövrdə ən geniş yayılmış rejim – «tənzimlənən üzən məzənnə» rejimidir. Bu rejimin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, milli valyutanın mübadilə məzənnəsi dövlət tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilmiş çərçivədə dəyişir. Buna çox vaxt «valyuta dəhlizi» deyirlər. Onu da qeyd edək ki, respublikaızda da burrejimədən istifadə edilir.

Devalvasiya və revalvasiya valyuta siyasətinin ənənəvi üsullarındandır.

Devalvasiya-milli valyutanın xarici valyuta qarşısında məzənnəsinin düşməsidir.

Revalvasiya-milli valyutanın xarici valyuta qarşısında məzənnəsinin artmasıdır.

Devalvasiyanın məqsədi tədiyyə balansındakı kəsri ləğv etməkdir. Gəlin devalvasiyanın ölkənin beynəlxalq əlaqələrinə necə təsir etdiyinə baxaq.

2015-ci ilin fevralında respublikamızda manat rəsmi olaraq 0,784 dollardan 1,05 dollara qalxdı. Devalvasiya faizini tapmaq üçün verilmiş valyutanı vahidə bərabər tutub, məzənnəlkər arasındakı fərqi köhnə məzənnəyə bölüb 100-ə vurmaq lazımdır.

Yəni, $1 \text{ dollar} = 0,784 \text{ manat} - \text{köhnə məzənnə } M_k$

$1 \text{ dollar} = 1,051 \text{ manat} - \text{yeni məzənnə } M_y$

$$D_f = \frac{M_y - M_k}{M_k} 100\% = \frac{1,051 - 0,784}{0,7840} 100\% = 33,9\%$$

Deməli manatın devalvasiyasının həcmi 33,9 % olub. Digər ölkələrin valyutaları eyni vaxtda devalvasiya etməyiblərsə, onda onlar manata nisbətən bahalaşıblar.

Əgər xarici valyutanın revalvasiya faizini tapmaq istəyiriksə, eyni ilə verilmiş valyutanı vahidə çevirməli, məzənnə fərqi köhnə məzənnəyə bölüb 100-ə vurmaq lazımdır.

Biz əgər dollar revalvasiyasını hesablayırıqsa, onda 1 dolları vahidə çevirək.

Bizim misalda şərt:

$1 \text{ dollar} = 0,784 \text{ manat} - \text{köhnə məzənnə } M_k$

$1 \text{ dollar} = 1,051 \text{ manat} - \text{yeni məzənnə } M_y$

$$1 \text{ manat} = \frac{1}{0.784} \text{ dollar} = 1,275 \text{ dollar} - M_k$$

$$1 \text{ manat} = \frac{1}{1.051} \text{ dollar} = 0,951 \text{ dollar} - M_y$$

$$R_f = \frac{M_y - M_k}{M_k} \times 100\% = \frac{1,275 - 0,951}{3976} \times 100\% = 25,9\%$$

Azərbaycan ixracatçısı öz valyutasının devalvasiyası hesabına uddu, yəni o, dollar hesabına daha çox manat qazandı. Çünki ixracatçı əvvəl qazandığı bir dollara cəmi 0.7840 manat alırdısa, indi o, əksinə 1 dollar hesabına 1,051 manat alır. Buna devalvasiya hədiyyəsi deyilir və bu hədiyyə 25,9 % təşkil edir.

Lakin Azərbaycan idxalçısı əksinə, uduzdu və bu uduzma 33,9 % təşkil edir. Yəni, idxalçı qazandığı hər manat üçün əvvəl 1,275 dollar alırdısa, indi o, hər manat üçün 0,951 dollar alır. Çünki idxalçı malı dollarla alır.

Azərbaycanın daxili borclusu burada devalvasiyadan udur. Çünki o, öz borclarını manatla ödəyəcək, əksinə xarici borc dollarla ödənildiyindən, o, uduzur.

Valyuta siyasətinin metodlarına gəldikdə, bu metodlar demək olar ki, pul siyasətinin metodları ilə eynidir. Valyuta siyasətinin metodları aşağıdakılardır:

1. Valyuta müdaxiləsi (milli pulla xarici valyutanın alqı-satqısı)
2. Açıq bazarda mərkəzi bankın əməliyyatları (qiymətli kağızların alqı-satqısı).
3. Mərkəzi Bank tərəfindən faiz dərəcəsinin və ya məcburi ehtiyat normasının artırılıb azaldılması.
4. Valyuta mövqeyinin dəyişdirilməsi.

Valyuta mövqeyi- – bankların xarici valyutada olan öhdəlikləri (satın alınan) və tələbləri (satılan) arasındakı nisbətdir. Valyuta mövqeyi iki cür olur: qapalı və açıq.

Öhdəliklərin və tələblərin bərabərliyi halı qapalı valyuta mövqeyi hesab edilir.

Öhdəliklərin və tələblərin uyğunsuzluğu hali isə açıq valyuta mövqeyi hesab edilir. Açıq valyuta mövqeyi də iki cür olur: uzun (artıq) mövqe və qısa (kəsir) mövqe. Öhdəliklərin tələblərdən az olması isə qısa mövqe adlanır.

Ölkədə valyuta siyasəti sahəsində mövcud olan problemlər və onların aradan qaldırılması, təkmilləşdirilməsi yollarına gəlincə, qeyd etməliyik ki, bu gün dollar respublikamızda həqiqətən əhəmiyyətli yer tutur. Düzdür, ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin təmini üçün milli valyutanın xarici valyutalarla əlaqəsi olmalıdır. Lakin manatın dəyərdən düşməsi bazar subyektlərinin ona inamını azalda bilər. Depozitlərdə manat faizini xarici valyuta faizinə nisbətən yüksəltmək, kreditlərdə isə xarici valyuta faizini manat faizinə nisbətən yüksəltmək; plastik kart sisteminin inkişafı üçün ticarət-xidmət şəbəkəsində müvafiq avadanlıqlardan istifadəni genişləndirməklə nağd pul dövriyyəsinə məhdudlaşdırmaq və s. kimi tədbirlərin aparılması məqsədəuyğun olardı.

Başqa bir problem manatın məzənnəsinin proqnozunun verilməməsidir. Respublikamızda tənzimlənən üzən məzənnə rejimi ("valyuta dəhlizi") olmasına baxmayaraq, Mərkəzi Bank tərəfindən manatın məzənnəsinin hansı intervalda dəyişəcəyi proqnozu verilmir. Məzənnənin proqnozunun verilməməsi nəticəsi idi ki, 2015-ci ildə bir günün içində Mərkəzi Bank tərəfindən devalvasiya siyasəti həyata keçirildi və bu siyasətin müsbət cəhətlərindən bəhrələnenlər kimi, mənfi cəhətlərdən də zərər çəkənlər oldu. Bu proseslərin baş verməməsi üçün iqtisadiyyatı hazırlayaraq qabaqcadan məlumat vermək lazımdır.

Almaniya Mərkəzi Bankı hər il növbəti 12 ay üçün pul kütləsinin artması dəhlizini dərc etdirir. Bu, istehsalın artması, qiymətlərin dəyişməsi və pulun dövretmə sürəti ilə əlaqədardır. Bu məlumatı ilə bank iqtisadiyyata kömək göstərərək onu artıma hazırlayır, eyni zamanda inflyasiya gözləmələrini məhdudlaşdırır. Hər həftə FES-in (ABŞ) İdarə Şurası iqtisadiyyatda cari pul təklifini elan edir. Respublikamızda da belə məlumatların verilməsi vacibdir.

Məsələnin bir tərəfi də devalvasiyanın hansı məbləğdə aparılmasıdır. Bunun üçün tədiyyə balansı komponentlər üzrə araşdırmalı, ümumilikdə geniş iqtisadi təhlil aparılaraq, Azərbaycan istehsalçısının məhsulunun rəqabət qabiliyyətli olması üçün hansı devalvasiya faizi lazımdırsa, o da tətbiq olunmalıdır.

2.3. Valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsinin əsas modelləri

Valyuta məzənnəsi mal və xidmət ticarətində valyutaların qarşılıqlı mübadiləsi üçün, həmçinin kapitalların və kreditin qarşılıqlı hərəkət uçuşunda zəruridir. Xarici ölkələrə mal göndərən - eksportçu satışdan əldə etdiyi xarici valyutayı milli valyutaya dəyişir, çünki digər ölkələrin valyutaları bu ölkə ərazisində qanuni ödəniş və alıcılıq vasitəsi kimi dövr edə bilməz. Xaricdən mal gətirən idxalatçı da milli valyutayı xarici valyutaya dəyişir ki, xaricdə aldığı malların pulunu ödəyə bilsin. Borclu şəxs xarici kredit borcunun ödənilməsi və faizlərin verilməsi üçün milli valyutanın əvəzinə xarici valyuta əldə edir. Dünya və milli bazar qiymətlərinin, həmçinin müxtəlif ölkələrin müxtəlif pul vahidlərində ifadə olunmuş dəyər göstəricilərinin müqayisəsi üçün valyuta məzənnəsi zəruridir. Bank və şirkətlərdə xarici valyuta hesablarının dövrü şəkildə yenidən qiymətləndirilməsi valyuta məzənnəsi vasitəsilə baş verir.

Valyuta bazarında tələb və təklifin tarazlaşdırılması valyutanın bazar məzənnəsinin tarazlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə gətirib çıxarır, yəni «fundamental tarazlıq» adlanan hal baş verir.

Xarici valyutaya olan tələbin ölçüsü ölkənin mal və xidmət idxalatına olan ehtiyacları, həmin ölkə turistlərinin xərcləri, xarici maliyyə aktivlərinə olan tələbbə və rezidentlərin xaricdəki investisiyaları həyata keçirmək niyyətləri ilə bağlı xarici valyutaya olan tələblə müəyyənləşir. Xarici valyutanın məzənnəsi nə qədər yüksəkdirsə, ona olan tələb bir o qədər azdır və əksinə.

Xarici valyuta təklifinin ölçüsü xarici dövlət rezidentlərinin bu ölkə valyutasına olan tələbi ilə, xarici turistlərin həmin ölkədəki xidmətlərə olan tələbi ilə, ölkənin milli valyutasında ifadə olunmuş aktivlərə xarici investorların tələbi ilə, qeyri rezidentlərin həmin ölkədə investisiya həyata keçirmək niyyətləri ilə bağlı milli valyutaya olan tələblə müəyyənləşir. Xarici valyutanın məzənnəsi yerli valyutaya nisbətdə nə qədər yüksəkdirsə, valyuta bazarının bir o qədər az miqdarda subyekt xarici valyuta əvəzinə yerli valyuta təklif etməyə hazırdır. Əksinə, milli valyutanın məzənnəsi xarici valyutaya nisbətdə nə qədər aşağıdırsa, milli bazarın bir o qədər çox miqdarda subyekt valyuta əldə etməyə hazırdır.

Valyuta məzənnələrinin müasir yaranma təcrübəsi möhkəm və üzən valyuta kurslarının qarışıq formalarını fərqləndirir:

*bir milli valyutaya nəzərən möhkəm valyuta məzənnələri, digər milli valyutaya nəzərən üzən valyuta məzənnələri. Belə ki, bir dövlətin pul vahidi ABŞ dollarına nəzərən möhkəm məzənnəyə malik olsa da, avroya və ya ingilis funt sterlinqinə qarşı elə dollar nisbətində üzəcək;

* valyuta qrupuna nəzərən möhkəm valyuta kursları. Ayrı - ayrı dövlətlər digər ölkələrin valyuta qrupuna nəzərən öz valyutalarının möhkəm kurslarını müəyyənləşdirirlər, lakin digər valyutalara nəzərən kurslar qeyd olunmur və buna görə də istənilən zaman tələb və təklifin təsiri ilə dəyişilə bilər. Bu variant çərçivəsində qrup şəklində üzümə adlanan variant da tətbiq olunur. Həmin variantda

partnyorlar arasındakı razılaşmaya görə möhkəm məzənnələr müəyyənləşdirilir və onların hamısı bir yerdə üçüncü valyutaya nəzərən üzürlər.

*sərbəst üzən valyutalar, hərçənd indiki zamanda belə üzməni fiksiya adlandırmaq olar. Valyuta məzənnələri dəyişkən olan ölkələrin əksəriyyəti «çirkli» üzmə adlanan variantdan istifadə edirlər. Bu onunla əlaqədardır ki, mərkəzi banklar öz valyutalarının məzənnələri müdafiə etmək üçün bu və ya digər ölçüdə valyuta integrasiyaları keçirirlər.

Valyuta məzənnəsinin aşağıdakı fəaliyyət sistemlərini də ayırmaq olar. Bunlar azad və ya təmiz üzmə (valyuta məzənnəsi tələb və təklifin təsiri ilə formalaşır), idarə olunan üzmə (tələb və təklifdən başqa mərkəzi banklar, həmçinin müxtəlif bazar təhrifləri də valyuta məzənnəsinə güclü təsir göstərir), qeyd olunmuş kurslar (ölkənin mərkəzi bankı tərəfindən və ya beynəlxalq razılaşmalar əsasında müəyyənləşdirilir), məqsədli zonalar (qeyd olunmuş tarazlıq məzənnəsi ətrafında valyuta məzənnələrinin ölkələr arasında razılaşdırılmış dəyişmə həddləri), valyuta məzənnələrinin hibrid sistemi (ölkələrin valyuta ittifaqında həm valyuta məzənnəsinin sərbəst üzməsinə həyata keçirən dövlətlər var, həm də qeyd olunmuş valyuta məzənnəsi zonaları var və s.). Dünya təcrübəsində çoxsaylı valyuta kursları rejiminin istifadə olunma nümunələri də var. Lakin bu tədbir müvəqqəti bir tədbir kimi nəzərdən keçirilir, çünki o, daxili valyuta bazarının ayrı-ayrı natamamlıqlarını düzəldərək iqtisadiyyatın başqa sferalarında yeni və daha ciddi təhriflər yaradır. Çoxsaylı valyuta məzənnələrinin tətbiqi əvvəl-axır öz qarşısına konkret və çox qısa zaman ərzində vahid məzənnəyə keçid vəzifəsini qoyur.

Dünya təcrübəsində milli valyutaların xarici valyutalara dəyişdirilməsinin əsas təşkilat modelləri və kağız-kredit pul dövriyyəsi şəraitində onlar arasında valyuta məzənnələrinin müəyyənləşdirilmə modelləri də mövcuddur. Birinci model ona əsaslanır ki, dəyişmə prosesi dövlət müəssisələrində və ya bu məqsədlə vəkil edilmiş bank müəssisələrində mərkəzləşir və dövlət idarəetmə orqanları (mərkəzi banklar) tərəfindən müəyyənləşdirilir. İkinci model ona əsaslanır ki, dövlət milli valyutaların xarici valyutalara bilavasitə dəyişdirilməsində iştirak etməkdən əsasən

yayınır və bu əməliyyatları valyuta bazarına ötürür. Valyuta məzənnəsi prinsipcə bazar yolu ilə və mübadilə olunan valyutaların tələb və təklifi əsasında müəyyənləşməlidir. Lakin dövlət mərkəzi bankın şəxsində valyutaların alqı-satqı əməliyyatlarının köməyi ilə valyuta məzənnəsinin səviyyəsini və onun dəyişmə həddlərinin tənzimləyir. Üçüncü model nəzərdə tutur ki, dövlət valyuta əməliyyatlarında, ümumiyyətlə, iştirak etmir və bütün əməliyyatları valyuta bazarına ötürür. Bu halda valyuta bazarı pul vahidlərinin mübadilə nisbətlərini müstəqil şəkildə formalaşdırır. Bu zaman valyuta məzənnələri mərkəzi bankın heç bir müdaxiləsi olmadan bazar qüvvələrinin təsiri altında dəyişir.

Birinci model qapalı valyutalı ölkələrdə istifadə olunur. İkinci və üçüncü model isə milli pul vahidlərinin konversiya edilməsini müəyyənləşdirən və müdafiə edən dövlətlər üçün xarakterikdir.

Həm üzən, həm də qeyd olunmuş mübadilə məzənnəsinin məziyyətləri və çatışmazlıqları var. Belə ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatları olan dövlətlər öz valyutalarının qeyd olunmuş paritetlərindən tədrici imtina etdilər və dəyişmə həddləri ilə məhdudlaşdırılmış üzən kurslar sistemə keçdilər. Mübadilə məzənnəsinin yalnız kortəbii bazar qüvvələrinin fəaliyyətinə əsaslanan «təmiz» dəyişmələrindən istifadə etmək isə ona gətirib çıxarır ki, tez-tez baş verən valyuta devalvasiyaları yaranır, güclü qısamüddətli valyuta məzənnə dəyişmələri müşahidə olunur, real məzənnələrin «tarazlıq kurslarından» böyük uzunmüddətli kənaraçıxmaları baş verir, inflyasiya və büdcələrin optimallaşdırılmasına nəzərən dövlətin «intizam» çatışmazlığı saxlanılır.

Milli pul vahidinin mübadilə məzənnəsinin stadilləşdirilməsi paritet (alıcılıq qabiliyyəti) və mübadilə kurslarını yaxınlaşdırmağa imkan verir. Bu isə açıq iqtisadiyyatda stabilləşmənin və kapitalın xarici ticarət əməliyyatları sferasına axınının dayandırılmasının vacib şərtidir. Milli pul vahidinin mübadilə məzənnəsinin stabilləşməsi kapitalın möhtəkir valyuta dəyişmə əməliyyatları sferasına axınını dayandırmağa imkan verir, çünki dayanıqlı iqtisadiyyatda bank əməliyyatlarında və gəlirlərində dempinq əməliyyatlarının yeri əhəmiyyətli dərəcə-

də olmur. Mübadilə məzənnəsinin stabilləşməsi həmçinin zərərli eksportu azaltmağa və tamamilə dayandırmağa, əhali və təsərrüfat subyektləri tərəfindən milli pul vahidinə olan inamı möhkəmləndirməyə imkan verir.

Lakin valyuta məzənnəsini stabilləşdirmək cəhdi xeyli valyuta ehtiyatlarının mövcudluğunu tələb etməklə yanaşı, həmçinin bütövlükdə pul-kredit siyasətinin sərtliyinə və kompleksliyinə də yüksək tələblərin verilməsini nəzərdə tutur. Buna baxmayaraq, valyuta məzənnəsinin qeydiyyatı və ya stabilliyi eyni zamanda dövlət rəhbərliyinə də böyük siyasi dividendlər gətirə bilər. Bu, hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, müəyyən zaman müddəti üçün inflyasiyanın dayandırılması və ya tamamilə yox olması baş verir. Lakin valyuta məzənnəsinin uzunmüddətli stabilliyinə bir sıra faktorlar mane olur. Bunlar valyuta ehtiyatlarının olmaması, valyuta bazarının məhdudluğu və dağınıqlığı, möhtəkirlik səbəbləri üzündən milli valyuta məzənnəsinin həddən artıq aşağı düşməsidir.

Valyuta məzənnəsi milli müəssisələrin və ya ayrıca dövlətin istehsal xərcləri (qiymətləri) ilə dünya bazar qiymətlərinin dəyər müqayisələri üçün alət rolunu oynayır. Valyuta məzənnəsi xarici iqtisadi əməliyyatların nəticəsini kəmiyyət baxımından ölçməyə və üzə çıxarmağa imkan verir. Ona görə də müxtəlif ölkə valyutalarının dəyər nisbətini əks etdirən valyuta məzənnəsi ekvivalent mübadilə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, digər faktorlarla yanaşı ixrac və idxal qiymətlərinin nisbətində, birliklərin, müəssisə və şirkətlərin rəqabətə davamlılığına və gəlirinə təsir göstərir.

Qeyd olunmuş valyuta məzənnəsi dövləti məcbur edir ki, nə olursa olsun, bu məzənnəsi müəyyən səviyyədə saxlasın. Qeyd olunmuş valyuta məzənnəsi istehsal və mübadilədə dəyişikliyə uğramış beynəlxalq şərtlərə uyğun gəlməyən strukturları və tənəsübləri konservləşdirir və nəticədə xarici faktorların daxili iqtisadiyyata bilavasitə təsirinə mane olur.

Valyuta kurslarının dayanıqlığı iki əsas şərtədən asılıdır:

*dövlətlər arasında ödənişlərin balanslaşdırılması;

*ödəniş tarazlığının pozulma hallarında bazardakı mübadilə məzənnəsinin saxlanması üçün valyuta ehtiyatlarının kifayət qədər olması.

Ona görə də ölkənin ödəniş balansının vəziyyəti, hər şeydən əvvəl, cari əməliyyatlar üzrə milli pul vahidinin valyuta məzənnəsinə bilavasitə təsir göstərir. Xroniki passiv ödəniş balansında milli valyutanın mübadilə məzənnəsi aşağı düşür, aktiv ödəniş balansında isə valyuta məzənnəsi yüksəlir. Xarakterik haldır ki, valyuta məzənnəsinin dinamikası üçün əsas əhəmiyyət kəsb edən, iki ölkə arasındakı cari əməliyyatlar üzrə ödəniş balansının saldosu yox, bu balansın həmin ölkə ilə beynəlxalq hesablaşmalarda iştirak edən bütün dövlətlər üzrə ümumi saldosudur.

Öz növbəsində, beynəlxalq hesablaşmalar balans sistemi ilə əlaqədardır. Balans sisteminə ticarət balansı, cari əməliyyatlar üzrə ödəniş balansı, kapital və kreditlərin hərəkət balansı, ümumi ödəniş balansı, müəyyən tarix üzrə hesablaşma balansı, müəyyən dövr üçün hesablaşma balansı daxildir.

Ticarət balansı ödəniş balansının əsas tərkib hissəsi olub, müəyyən zaman dövrü üçün (ay, rüb, il) həmin ölkə mallarının ixrac və idxal dəyərlərinin nisbətini göstərir.

Cari əməliyyatlar üzrə ödəniş balansına xarici ticarət dəyərindən başqa, nəqliyyat xərcləri, turizm xərcləri, investisiya gəlirləri (görünməyən ixracatdan gələn gəlirlər), o cümlədən transfertlər - şəxsi və rəsmi köçürmələr daxildir. Cari əməliyyatlar üzrə ödəniş balansının aktiv saldosu kapitalın ölkədən çıxarılması üçün zəmin yaradır. Passiv saldo isə kapital və kreditlərin hərəkət balansında əks olunan kapitalların uyğun axını ilə ödənilməsini tələb edir.

Kapitalların və kreditlərin hərəkət balansına ehtiyatların nəzərə alınmama şərti ilə kapitalların hərəkəti, birbaşa investisiyalar, portfel investisiyaları, gəlirin yenidən investisiya edilməsi, qısamüddətli və uzunmüddətli kapitallar, kreditlər üzrə köçürmələr və ödənişlər daxildir.

Ümumi ödəniş balansına cari əməliyyatlar üzrə ödəniş balansı, kapital və kreditlərin hərəkət balansı, həmçinin qızıl və valyuta ehtiyatlarının hərəkəti daxildir.

Hesablama balansı verilmiş ölkənin başqa dövlətlərə nəzərən tələb və öhdəliklərini ifadə edir. Bu tələblərə və öhdəliklərə dövlət aktivləri (qızıl valyuta və başqaları) və şəxsi aktivlər, birbaşa investisiyalar, alınmış və verilmiş kreditlər, maliyyə və qeyri maliyyə korporasiyalarının digər öhdəlikləri daxildir. Ödəniş balansından fərqli olaraq, hesablama balansına digər ölkələrə nəzərən ödənişlərin aparılmadığı bütün tələblər və öhdəliklər daxildir.

İndiki zamanda valyuta məzənnələrinin kəsilməz enmə-qalxmalarının və valyutaların nisbi qiymət dəyişmələrinin köməyi ilə qarşılıqlı beynəlxalq tələblərin və öhdəliklərin tənzimlənməsi ilə bağlı nəzəri imkan real həqiqətə çevrilmiş, müasir konversiya edilmə mexanizminin ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Təcrübə üzən, lakin dövrü şəkildə tənzimlənen valyuta məzənnələrinin müsbət nəticələrini təsdiq etdi. Bu tipli kursyaradıcı mexanizm milli iqtisadiyyatın «açıqlıq» prinsiplərinə və onların dünya təsərrüfatına inteqrasiyasına daha yüksək səviyyədə cavab verir.

Üzən (şərtləşdirilmiş hüdudlarda) valyuta kursları iqtisadiyyatın struktur və tənasüblərinin konservasiya problemini aradan qaldırır. Məsələ ondadır ki, azad bazar şəraitində valyuta mövqelərinin pisləşməsi xalq təsərrüfatının bu və ya digər sektorunda vəziyyətin uğursuzluğundan xəbər verir. Bu isə milli və beynəlxalq səviyyədə iqtisadi siyasət vasitələrinin köməyi ilə təshihedici tədbirlərin zəruriliyini göstərir. Nəzərdə tutmaq lazımdır ki, valyutanın «təmiz» üzməyi (mərkəzi bankın şəxsində dövlətin müdaxiləsi olmadan) bu problemi həll etmir.

Məhz buna görə də valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsini nəzərdə tutan və mərkəzi banklar tərəfindən həyata keçirilən aktiv və elastiki valyuta siyasəti tələb olunur. Valyuta məzənnəsi vasitəsilə milli pul vahidinin məhdudluğu aradan qaldırılır və onun lokal dəyərinin beynəlmiləl dəyərə çevrilməsi baş verir. Nəticədə özünəməxsus dəyər meyarı formalaşır və bu dəyər meyarı valyutaların bir-birləri ilə nizamlı və müntəzəm şəkildə dəyişdirilməsinə imkan yaradır. Təsərrüfat əlaqələrinin bütün beynəlmiləlləşdirilmə mexanizmində valyuta məzənnəsinə xüsusi yer ayrılır. Onun köməyi ilə milli qiymətlərin, əmək haqlarının və bir çox başqa dəyər göstəricilərinin səviyyələri xarici ölkələrin analoji göstəriciləri ilə tutuşdurulur.

İxrac-idxal əməliyyatlarının effektivliyi, bu və ya digər malların istehsal məqsədə uyğunluğu, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrində inşafın nisbi gəlirliliyi, nəticədə ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündəki iştirak səviyyəsi bu əsasla müəyyənləşir.

Hər bir dövlətin valyuta tənzimlənməsi, hər şeydən əvvəl, valyuta məzənnələrinin hansı sisteminin - möhkəm məzənnə, yoxsa üzən məzənnə sisteminin istifadə olunmasından asılıdır.

Möhkəm məzənnə sistemi qeyd olunmuş sərt paritetlərə və valyutanın tam dövriliyinə əsaslanan sistemi ifadə edir. Söhbət elə valyuta sistemindən gedir ki, bu sistemdə valyutaların nisbi qiymətləri müəyyənləşsə də, qiymətlərin mütləq səviyyəsi qeyd olunmamışdır.

Çevik valyuta məzənnələri sistemində ödəniş balanslarının bərabərləşdirilməsi deviz bazarlarının köməyi ilə baş verir. Ona görə də mərkəzi banklar valyuta bazarlarına müdaxilə etmək vəzifəsindən azad olur və avtonom pul siyasəti yeritmək imkanı qazanırlar. Əgər valyuta kursları daxili və xarici bazarlardakı qiymət müxtəlifliyinə uyğunlaşırlarsa, onda valyuta məzənnələrinin enib-qalxmaları xarici ticarət münasibətlərinə ziyan gətirmir. Lakin təcrübə göstərir ki, üzən valyuta məzənnələrinin tətbiqindən sonra da valyuta məzənnələri uzun müddət ərzində alıcılıq qabiliyyətinin paritetindən kənara çıxma bilirlər. Bu isə milli pul siyasətini pozur.

Üzən valyuta məzənnəsindən istifadə təcrübəsi göstərir ki, o, ödəniş balansının uzunmüddətli tarazlığına gətirib çıxarmır, valyuta bazarlarının qeyri stabilliyini gücləndirir və inflyasiyanın əsas faktoru olur. Ona görə də bir çox dövlətlər tənzimlənən və möhkəm (sərt) valyuta məzənnələri istifadə edir, həm də üzən məzənnənin «sərt» tənzimlənməsini tətbiq edirlər.

Bu halda ondan çıxış edirlər ki, valyuta kurslarının nisbi möhkəmliyi daxili və xarici iqtisadi tarazlığa yaxşı təsir göstərir. Möhkəm dəyişmə məzənnəsi (digər bərabər şərtlər daxilində) mübadilə şərtlərinin yaxşılaşmasına kömək edir, çünki idxal qiymətini «yatırtmağa» və inflyasiya ilə mübarizəni gücləndirməyə imkan verir.

Eyni zamanda, möhkəm məzənnələr sistemi müxtəlif dövlətlərin iqtisadiyyatının iki konvergensiya (yaxınlaşma) effektini yaradır. Birincisi ondan ibarətdir ki, möhkəm məzənnələr qiymətlərin və konyunkturanın sıx beynəlxalq əlaqəsini yaradır, nəticədə inflyasiya sürətlərinin yaxınlaşması və konyunkturanın sinxronlaşması baş verir. Bu halda ödəniş balanslarının bərabərləşdirilmə mexanizmi pul kütləsinin mal vahidinə nəzərən dəyişmə sürətlərinin yaxınlaşmasına gətirib çıxarır. Bunun sayəsində isə inflyasiya sürətlərinin gələcək dəyişiklikləri baş verir. Bu effekti iqtisadi konvergensiya effekti adlandırmaq olar. Lakin o, əsasən pul miqdarı ilə məhdudlaşdığına görə real təsərrüfat həcmələrinin konvergensiyasını törətmək iqtidarında deyil. Möhkəm valyuta məzənnələrinin törətdiyi konvergen-siyanın ikinci dolayı effekti iqtisadi siyasətin konvergensiyasından ibarətdir. Məsələn bundadır ki, bu sistem daxilində valyuta məzənnələrinin uzunmüddətli müdafiə olunma zərurəti mövcuddur.

Valyuta məzənnəsinin bazar və dövlət tənzimlənməsi mövcuddur. Rəqabətə və dəyər qanunlarının fəaliyyətinə, həmçinin tələb və təklifə əsaslanan bazar tənzimlənməsi nisbətən kortəbii şəkildə həyata keçir. Bazar və dövlət valyuta tənzimlənməsi bir-birini tamamlayır. Belə ki, bazar mexanizmi rəqabətə əsaslanaraq inkişaf üçün stimül yaradır, dövlət tənzimlənməsi isə valyuta münasibətlərinin bazar tənzimlənməsinin neqativ nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəldilir. Onlar arasındakı nisbət tez-tez dəyişir. Böhran, müharibə, müharibədən sonrakı dağıntılar şəraitində dövlət valyuta tənzimlənməsi üstünlük təşkil edir. İqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması şəraitində valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması baş verir və bu sahədə bazar rəqabətinə şərait yaradılır. Lakin, dövlət valyuta əməliyyatlarını nizama salmaq üçün həmişə valyuta nəzarətini həyata keçirir.

Dövlət tənzimlənməsi valyuta münasibətlərində bazar tənzimlənməsinin neqativ nəticələrinin aradan qaldırılmasına, dayanıqlı iqtisadi artımın əldə olunmasına, ödəniş balansının tarazlığına, işsizlik və inflyasiya artımının azalmasına yönəlmişdir. Dövlət tənzimlənməsi valyuta siyasətinin köməyi ilə həyata keçir.

Dövlətlərin valyuta siyasətlərinin mühüm aləti valyuta intervensiyalarıdır. Valyuta intervensiyaları valyuta bazarlarında aparıcı xarici valyutalara qarşı milli pul vahidinin alqı satqısı üzrə mərkəzi banklar tərəfindən aparılan əməliyyatlardır. Valyuta intervensiyalarının məqsədi uyğun valyuta məzənnəsi səviyyəsinin, müxtəlif valyutalar üzrə aktiv və passiv balanslarının və ya valyuta bazarı iştirakçılarının ümidlərinin, gözləmələrinin dəyişilməsidir. Valyuta intervensiyaları mexanizminin fəaliyyəti ticarət intervensiyalarının yerinə yetirilməsinə analojidir. Mərkəzi bank milli valyutanın məzənnəsini artırmaq üçün milli valyutanı alıb, xarici valyutanı satmalıdır. Bununla da xarici valyutaya olan tələbat azalır və deməli, milli valyutanın məzənnəsi artır. Milli bank milli valyutanın məzənnəsini azaltmaq üçün xarici valyutanı alaraq milli valyutanı satır. Bu isə xarici valyuta məzənnəsinin yüksəlməsinə, milli valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

İntervensiyalar üçün, bir qayda olaraq, rəsmi valyuta ehtiyatlarından istifadə olunur. Onların səviyyəsinin dəyişilməsi valyuta məzənnələrinin formalaşma proseslərinə dövlət müdaxiləsinin göstəricisi ola bilər. Rəsmi intervensiyalar müxtəlif üsullarla - birjada (açıq şəkildə) və ya banklararası bazarda (məxfi), brokerlər vasitəsilə və ya bilavasitə banklarla əməliyyatlar vasitəsilə, müddətli və ya təcili icra ilə keçirilə bilər. Bundan başqa, rəsmi valyuta intervensiyaları «sterilləşdirilmiş» və «sterilləşdirilməmiş» olurlar. “Sterilləşdirilmiş” intervensiyaların gedişində rəsmi xarici netto -aktivlərin dəyişmələri daxili aktivlərin uyğun dəyişiklikləri ilə kompensasiya olunur, yəni rəsmi «pul bazasının» ölçüsünə heç bir təsir mövcud olmur. Əgər intervensiyaların gedişində rəsmi valyuta ehtiyatlarının dəyişiklikləri pul bazasının dəyişməsinə səbəb olursa, intervensiya «sterilləşdirilməmiş» olur.

Uzunmüddətli perspektivdə milli valyuta məzənnəsinin dəyişmələri üzrə valyuta intervensiyalarının arzu edilən nəticələrə gətirib çıxarması üçün müəyyən şərtlərin olması zəruridir. Bunlar mərkəzi bankda valyuta intervensiyalarının keçirilməsi üçün kifayət qədər ehtiyatların olması, mərkəzi bankın uzunmüddətli siyasətinə bazar iştirakçılarının inamı, iqtisadi inkişaf sürəti, inflyasiya sürəti, pul

kütləsinin dəyişmə sürəti (artması və ya azalması) kimi fundamental iqtisadi göstəricilərin dəyişməsidir.

Valyuta intervensiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı təhlükə ondan ibarətdir ki, valyuta məzənnələrinin uzunmüddətli hərəkətinin əsas səbəbləri gözdən qaça bilər.

Lakin pul siyasəti və əmək haqqı sahəsindəki siyasət bu məqsəd üçün yararlı deyil. Yalnız proteksionist tədbirlərin demontajı məzənnənin yüksəldilməsi istiqamətində milli valyutaya təzyiqin azaldılmasına kömək edə bilər.

Diskont və ya uçot siyasəti - mərkəzi bank tərəfindən uçot stavkasının dəyişdirilməsi, o cümlədən daxili bazarda kredit dəyərində və bununla da kapitalın beynəlxalq hərəkətinə təsir etmək yolu ilə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsidir.

Uçot siyasəti -valyuta məzənnəsinin ənənəvi tənzimlənmə üsuludur. Lakin müasir şəraitdə valyuta məzənnəsinə bu təsir üsulunun effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Bu, təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşdirilməsi, kapitalların hərəkətinin və kreditin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, kreditin bahalaşmasının milli iqtisadiyyatın inkişafına mənfi təsiri ilə əlaqədardır. Ona görə də müasir şəraitdə dövlətin valyuta məzənnəsinə əsas təsir aləti valyuta intervensiyasıdır.

Proteksionist tədbirlər - xüsusi iqtisadiyyatın, indiki halda milli valyutanın müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlərdir. Bu tədbirlərə, birinci növbədə, valyuta məhdudiyyətləri aid edilir. Valyuta məhdudiyyətləri rezidentlərin və qeyri rezidentlərin valyuta ilə və digər valyuta qiymətliləri ilə apardığı əməliyyatların qanunverici və ya inzibati qadağası və ya nizamlanmasıdır. Valyuta məhdudiyyətlərinin növləri valyuta blokadası, xarici valyutanın sərbəst alqı satqısına qadağa, beynəlxalq ödənişlərin və kapital hərəkətinin tənzimlənməsi, gəlirin, qızılın hərəkətinin və qiymətli kağızların repatriasiyası, xarici valyutanın və digər valyuta qiymətlilərinin dövlətin əlində mərkəzləşməsidir. Dövlət ölkənin xarici ticarət şərtlərinin dəyişdirilməsi məqsədilə tez - tez valyuta məzənnəsi ilə manipulyasiyalar edir və valyuta tənzimlənməsinin ikiqat valyuta bazarı, devalvasiya və revalvasiya kimi üsullarından istifadə edir.

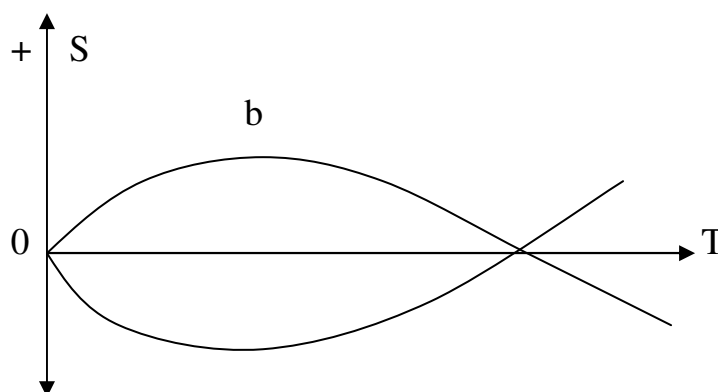
Valyutanın tənzimlənmə tədbirlərinin keçirilməsi zamanı aşağıdakılar da nəzərə alınır:

*ticarət balansının vəziyyəti. Ticarət balansının kəsiri idxalın ödənilməsi üçün dövləti xarici valyuta almaq məcburiyyətində qoyur və valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Müsbət saldo isə, əksinə, milli valyuta məzənnəsinin qalxmasına səbəb olur;

*kapital hərəkətinin saldosu. Bu onunla əlaqədardır ki, xarici kapitalların ölkəyə axını onun valyuta məzənnəsinə qaldırır. Lakin faiz ödənişlərinin əks axını ilə əlaqədar olaraq, bu faktor perspektivdə əks tendensiyaya gətirib çıxara bilər;

*inflasiya səviyyəsi və inflasiya gözləmələri. Ölkədə inflasiya səviyyəsinin digər ölkələrə nəzərən qalxması onun valyuta məzənnəsinə aşağı salır və əksinə.

Ticarət balansı ödəniş balansında əsas yer tutur. Ona görə də ödəniş balansının cari əməliyyatları əks etdirən maddələri milli pul vahidinin valyuta məzənnəsinə daha çox təsir edirlər. Cari ödəniş balansının kəsiri dünya bazarında yerli mal və xidmətlərin aşağı rəqabətədavamlılığını və həmin ölkənin vətəndaşları üçün xarici malların daha cəlbedici olduğunu göstərir. Bu isə dövlətin xarici borcunun artımına və milli pul vahidinin dəyişmə məzənnəsinin azalma tendensiyasına gətirib çıxarır. Lakin burada əsas rol ixrac və idxal mallarının qiymətlərinin elastikliyinə məxsusdur. Bu isə o deməkdir ki, idxal mallarına tələb qeyri elastiki olarsa, milli valyutanın dəyişmə məzənnəsinin düşməsi ölkənin ticarət balansını kəskinləşdirə bilər. Ticarət balansının saldosu ilə milli pul vahidinin valyuta məzənnəsinin enməsi və ya qalxması arasındakı asılılıq şəkil 2.1. -də göstərilmişdir.

- a

Şəkil 2.1. Ticarət balansı saldosunun (T) və valyuta məzənnəsinin
(S) qarşılıqlı asılılığı

Əgər idxal olunan mallara tələb ixrac mallarının təklifindən daha sürətlə artarsa, milli valyutanın qiymətdən düşməsi məyyən dövr üçün ticarət balansının kəskinləşməsinə səbəb olacaq (a əyrisi). Ticarət balansının saldosunun dəyişməsi göstərir ki, milli pul vahidinin valyuta məzənnəsinin enməsi 0 nöqtəsində baş vermişdir. Lakin istehlakçılar idxal mallarını almaqda davam edir, milli mal istehsalçıları isə ixracı hələ artırmırlar. Bu səbəbdən də ticarət balansı pisləşir. Milli pul vahidinin valyuta məzənnəsinin artması və idxal mallarına qeyri elastiki tələbin saxlandığı (b əyrisi) zaman idxal xərclərinin azalması baş verəcək. Əgər bu halda idxal kimi ixrac da sürətlə azalmasa, ölkənin ticarət balansı yaxşılaşacaq. Lakin ixrac və idxalın qeyri elastikliyi zaman da valyuta bazarı stabil qala bilər, çünki milli pul vahidinin tələb və təklifini formalaşdıran bir çox başqa faktorlar mövcuddur.

Mərkəzi banklar valyuta siyasətini milli pul vahidlərinin bazar (tarazlıq) məzənnəsinin müdafiəsi üzrə həyata keçirirlər. Onların valyuta bazarındakı əsas rolu milli pulların kəskin kurs dəyişmələrinə yol verməməkdən, kursları bu və ya başqa sərhədlərdə saxlamaqdan ibarətdir.

Valyuta tənzimlənməsi milli, beynəlxalq və regional səviyyədə reallaşır. Dövlətlər səviyyəsində valyuta tənzimlənməsi Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank, valyuta (maliyyə) nəzarəti orqanları tərəfindən aparılır. Valyuta tənzimlənməsi - beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatlarının aparılması qaydalarının dövlət tərəfindən müəyyən olunmasıdır. Birbaşa valyuta tənzimlənməsi qanunvericilik aktları vasitəsilə, dolayısı valyuta tənzimlənməsi isə bazarın iqtisadi

agentlərinin davranışına iqtisadi, o cümlədən maliyyə-kredit üsulları ilə təsir göstərmək yolu ilə həyata keçirilir.

Valyuta-kredit münasibətlərinin beynəlxalq miqyasda tənzimlənməsində BVF-nin roluna aşağıdakıları aid etmək olar:

- BVF valyuta məzənnələri rejiminin dövlətlərarası tənzimlənməsini həyata keçirir;
- SDR buraxmaq yolu ilə BVF şərtsiz likvid vəsait yaratmaq səlahiyyətinə malikdir. Bu vəsait isə tədiyə balansı kəsirinin ödənilməsinə şərait yaradır;
- Fond qızılın demonetizasiyası siyasətinin icraçısıdır;
- Fondun tənzimləmə fəaliyyətinin mühüm istiqaməti valyuta məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasıdır;
- BVF üzv ölkələrə kredit verməklə beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində iştirak edir;

BVF daim üzv ölkələrin makroiqtisadi siyasətinə və dünya iqtisadiyyatının qurumuna təsir və nəzarət edir.

FƏSİL 3. Makroiqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin təsir gücünün artırılması və bu sahədə mövcud perspektivlər

3.1. Makroiqtisadi tənzimləmədə pul-kredit mexanizmlərinin rolunun gücləndirilməsi

Pul-kredit siyasəti başlıca olaraq dəyər amilləri vasitəsilə makroiqtisadi parametrlərə: iqtisadi artıma, məşğulluğa, qiymətə, tədiyyə balansına təsir göstərilməsini özündə əks etdirir.

Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsində pul-kredit metodları XX əsrin 30-cu illərinə qədər, demək olar, praktik əhəmiyyət kəsb etməmişdi. Bu

onunla əlaqədar idi ki, böhranlar Avropa və Şimali Amerika ölkələrinin iqtisadiyyatında hələ öz dağıdıcı təsirini göstərməmişdi.

Onun başlıca məqsədi kredit verilməsinə və pul tədavülünə təsir, o cümlədən inflyasiya ilə fəal mübarizə vasitəsilə iqtisadi kəmiyyəti tənzimləməkdən ibarətdir.

Pul-kredit siyasəti iki istiqamətdə: ya pul emissiyası və kreditin stimullaşdırılması (kredit ekspansiyası); ya da onların qarşısının alınması və məhdudlaşdırılması (kredit restriksiyası) formasında həyata keçirilir. İstehsalın azaldığı və işsizlərin artdığı şəraitdə Mərkəzi Bank konyunkturayı canlandırmaq məqsədilə kredit verilməsini artırır və faiz normasını aşağı salır, əksinə, güclü iqtisadi artım zamanı təklif tələbi üstələdikdə isə kreditin məhdudlaşdırılması, faiz dərəcəsinin yüksəldilməsi, pul emissiyasının azaldılması yolu ilə iqtisadiyyatda güclənən disproporsiyaların qarşısını alır.

Müasir dövrdə, əksər iqtisadçıların fikrincə, istehsalın həcmi və pul dövriyyəsinin sürəti təbii mexanizmlərlə səciyyələnir və pul siyasətinin təsirindən asılı deyildir.

Tədavüldəki pul kütləsinin həcmnin dəyişməsi əsasən daxili qiymətlərin səviyyəsinə öz təsirini göstərir. Neoklassiklər isə əsaslandırmağa çalışırdılar ki, pulun nominal kəmiyyətinin proporsional olaraq dəyişməsi qiymətlərin mütləq səviyyəsinin dəyişməsinə gətirib çıxardığı üçün pul siyasəti əslində qeyri-səmərəli xarakter daşıyır və hökumət balanslaşdırılmış dövlət büdcəsinə, xüsusən büdcə kəsirinin qarşısının alınmasma və tədiyyə balansında sabitliyin təmin edilməsinə ilk növbədə diqqət yetirməlidir.

Məlumdur ki, dövlət tərəfindən bazar iqtisadiyyatının genişmiqyaslı dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları 1936-cı ildə Con Meynard Keynsin "Məşğulluğun, pulun və faizin ümumi nəzəriyyəsi" adlı kitabında işlənmişdir. Keynsin fikrincə, iqtisadiyyatda böhranın aradan qaldırılması və iqtisadi fəallığın stimullaşdırılmasında pul-kredit və büdcə-vergi siyasətindən istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Keynsin nəzəriyyəsində investisiya yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi məcmu tələbə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən vasitə

kimi xüsusilə qabardılır. İnvestisiya proseslərinin genişləndirilməsi nəticə etibarilə istehsalın və məşğulluğun əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə gətirib çıxarır və bu baxımdan faiz dərəcələrinin xüsusi rolu vardır. Qeyd edilir ki, digər şərtlər sabit qaldığı şəraitdə belə, faiz dərəcələrinin artımı iqtisadiyyatda nəzərdə tutulan investisiyaların azalması ilə nəticələnərək pul tədavülünə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bütövlükdə pul tədavülü sferasında zəruri müdaxilə tədbirlərinin həyata keçirilməsi iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasının başlıca vasitəsi sayılır. İqtisadiyyatda böhranlı situasiyalar baş verən zaman pul kütləsi həcmının artımı milli gəlirin dəyişməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmir. Pul kütləsi yalnız çevik vergi siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində xüsusi investisiyaların reallaşdırılmasının aparıcı elementi ola bilər.

Ümumiyyətlə, iqtisadi nəzəriyyədə və praktikada pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsi ilə bağlı monetarist nəzəriyyə də kifayət qədər populyar xarakter daşıyır. Belə ki, II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə - XX əsrin 60-70-ci illərinə qədər inkişaf etmiş Avropa ölkələrində və ümumiyyətlə, dünyanın hazırkı sənaye nəhənglərində sosial-iqtisadi inkişaf prosesi əlverişli iqtisadi mühitdə davam etmiş və hətta son 100 illə müqayisədə kifayət qədər yüksək göstəricilərlə nəticələnmişdi. Lakin bununla belə, XX əsrin 60-70-ci illərində dövlət büdcəsində xərclərin artımı nəticə etibarilə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində Keyns konsepsiyasının reallaşdırılmasında bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi ilə bağlı Keyns konsepsiyası dövlət büdcəsinin xərclərinin kifayət qədər artımı ilə səciyyələndiyindən bütün bunlar inflyasiyanın inkişafının təhlükəli hədlərinə, büdcə kəsiri həcmının artmasına gətirib çıxarır və iqtisadiyyatda işsizliyin səviyyəsinə də neqativ təsir göstərirdi. Məhz həmin dövrdə, iqtisadi böhranın qarşısının alınması məqsədilə, pul kütləsinə xüsusi önəm verən monetarist nəzəriyyə yaranmağa başladı.

XX əsrin sonlarında baş verən iqtisadi böhranın qarşısının alınması baxımından Fridmen tərəfindən irəli sürülən monetarist nəzəriyyə pul kütləsinə sərt nəzarətin həyata keçirilməsini özündə əks etdirirdi. Ümumiyyətlə götürdükdə,

monetarist nəzəriyyə ilə Keynsçi nəzəriyyə arasında fərqli cəhətlər təkcə iqtisadiyyatda pul kütləsinə nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlı xarakter daşımır. Monetarist nəzəriyyəni əslində kifayət qədər liberal xarakter daşıyan klassik nəzəriyyə kimi də xarakterizə etmək mümkündür. Bu baxımdan, monetarist nəzəriyyə hesab edir ki, bazar iqtisadiyyatı davamlı iqtisadi mexanizmdir və iqtisadi tarazlığın bərpa olunması üçün geniş imkanlara malikdir. Monetarist nəzəriyyə iqtisadiyyata dövlətin fəal müdaxiləsini inkar edir və dövlətin sosial-iqtisadi proseslərə müdaxiləsində yalnız azad rəqabətin dəstəklənməsi və pul tədavülü sferasına dövlət təsirinin saxlanmasını məqbul sayır. Monetaristlərin fikrincə, pul kütləsi istehsalın inkişafında həlledici amil kimi çıxış edir, pul-kredit siyasətinin dövlət tərəfindən ifrat tənzimlənməsi son nəticədə iqtisadi böhrana gətirib çıxarır.

Monetarist nəzəriyyənin irəli sürdüyü müddəalar, istər XX əsrin 70-ci illərinin ortalarında, istərsə də 80-ci illərin əvvəllərində baş verən iqtisadi böhranlarla da özünün doğruluğunu təsdiq etmişdir. Fridmenin fikrincə, pul-kredit siyasəti ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticə etibarilə iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır, lakin bütövlükdə iqtisadiyyatda dövlət xərcləri səviyyəsinin yüksəlməsi təsərrüfat subyektlərinə güclü zərərlər yetirir. Monetaristlərin fikrincə, pul kütləsinin artım tempi iqtisadiyyatda istehsalın həcmində və qiymətlərin səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyindən onun artım tempi real ÜDM-in artım tempinə uyğun olmalıdır. Pul kütləsinin artımı ÜDM-in artım tempini üstələdiyi hallarda iqtisadiyyatda inflyasiya proseslərinin güclənməsinə gətirib çıxarır.

Sosial-iqtisadi proseslərə dövlətin tənzimləyici müdaxiləsi əsasən pul-kredit və maliyyə resurslarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Fiskal siyasət maliyyə-büdcə siyasətinin, monetar siyasət isə pul-kredit siyasətinin mahiyyətə sinonimi hesab edilir. Monetar siyasət ölkədə pul kütləsi və pul tədavülünün bilavasitə dövlətin və ölkənin Mərkəzi bankının təsiri vasitəsilə tənzimlənməsidir, o, pul sistemi və pul dövriyyəsinin formalaşmasını təmin etməklə, pul və qiymətə

əhəmiyyətli təsir göstərmək imkanına malikdir. Əslində monetar siyasətlə fiskal siyasətin məqsədləri iqtisadi tənzimlənmənin ən vacib məqamlarına - iqtisadi böhranın aradan qaldırılmasını sabitləşdirməyə təsərrüfat sisteminin formalaşmasının səmərəliliyinə, məşğulluğun və iqtisadi artımın təmin edilməsinə və s. görə üst-üstə düşür.

Lakin pul-kredit siyasətinin aşağıdakı özünəməxsus vəzifələri də vardır:

- qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsi;
- inflyasiyanın qarşısının alınması;
- daxili və xarici bazarda milli valyutanın kursunun və alıcılıq qabiliyyətinin sabilləşdirilməsi;
- pul tədavülünün sabitliyinin təmin edilməsi;
- bank sistemi vasitəsilə pula olan tələb-təklifin tənzimlənməsi.

Dövlət tərəfindən dövrüyyəyə buraxılan pul kütləsini ixtisar etdiyi, pul emissiyasını məhdudlaşdırdığı, kredit üçün yüksək faiz dərəcəsi tətbiq etdiyi hallarda təmayüllü hesab edilir. Əksinə, dövlət tərəfindən aparılan siyasət pul kütləsinin artırılmasına yönəldiyi halda, tədavülə yeni pul kütləsinin buraxılmasına son dərəcə zəif reaksiya göstərilir və bu siyasəti iqtisadi praktikada ucuz kredit verilməsinə şərait yaratdığına görə mülayim pul-kredit siyasəti sayılır.

Dövlətin pul-kredit siyasətinin mühüm tərkib hissəsi və eyni zamanda əsas aləti olan yenidən maliyyələşdirmədən və açıq bazar əməliyyatlarının ehtiyatının yaradılması və satışının təmin edilməsindən geniş şəkildə istifadə edilir. Bütün bu vasitələr ayrılıqda yox, birlikdə olduqda tədavüldəki pul kütləsini tənzimləməyə imkan verir, bazar qiymətlərin dinamikasına, inflyasiya səviyyəsinə, bazar subyektlərinin gəlirləri və xərclərinə təsir göstərir. Yenidən maliyyələşdirmə siyasəti əslində faiz siyasətidir, kredit ehtiyatlarına uyğun olaraq, Mərkəzi Bankın tədavüldə olan pul kütləsinin həcminə görə faiz dərəcələrini müəyyən edir, kommersiya banklarının vergilərini yenidən uçota alaraq onlara kredit verir. Daha geniş planda isə kommersiya bankları Mərkəzi Bankdan kredit alır və onu yenidən öz müştərilərinə satır və bununla da yenidən maliyyələşdirmə həyata keçirir.

Mərkəzi Bank bu mexanizmlə maliyyə bazarına, kredit kimi verilən pulun qiymətinə təsir etmək imkanına malikdir. Qiymətləri - uçot dərəcələrini artırmaqla kreditə olan tələbi ixtisar edir və tədaviyə olan pul kütləsini məhdudlaşdırır, əksinə, azaltmaqla, yəni ucuz kredit verilməsini təmin etməklə pul kütləsinin artımına təkan verir. Mərkəzi Bank yenidən maliyyələşdirməni məhdudlaşdırmaqla pul ekspansiyasının həcminə birbaşa təsir göstərmək imkanına malikdir. Bu zaman yenidən maliyyələşdirmə siyasətinin tərkib hissəsi olan faiz dərəcəsinin tənzimlənməsindən, yəni faiz siyasətindən istifadə edilir. Bu siyasət təkcə Mərkəzi Bank və kommersiya bankları tərəfindən yox, həm də faizlə borc verən bütün kreditorlar vasitəsilə həyata keçirilir.

Dövlət fəal pul kütləsinə, daha doğrusu, dövriyyədə olan pul vəsaitinin həcminə səmərəli təsir göstərmək üçün Mərkəzi Bank vasitəsilə ehtiyat siyasəti həyata keçirir. Ehtiyat siyasətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Mərkəzi Bank kommersiya banklarını öz aktivlərinin müəyyən hissəsini faizsiz ehtiyat formasında Mərkəzi Bankda saxlamağa məcbur edir. Bu siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində, yaranan ehtiyat norması nə qədər yüksəlsə, kommersiya banklarının öz pul vəsaitləri ilə sərbəst şəkildə əməliyyat aparmaq imkanları bir o qədər azalır, bu isə tədaviyədəki pul kütləsinin məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Ehtiyat norması tədaviyədə pul kütləsi çatışmazlığı baş verdikdə azaldılmalıdır. Son nəticədə, inflyasiyanın yaranmasına aparan və tədaviyə kanallarının izafə kağız pullarla həddən artıq yüklənməsi ilə nəticələnən pul azlığı şəraitində isə ehtiyat normasının həcmi artırılmalıdır.

Sərt pul-kredit siyasəti və dövlət büdcəsinin balanslaşdırılması vasitəsilə makroiqtisadi sabitləşmə tədbirləri ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının təmsalında Mərkəzi bank və kommersiya banklarından (onların sayı tədricən azalaraq hazırda 43-ə çatıb) ibarət ikipilləli bank sistemi formalaşmışdır. 2007-ci ilin sonlarına yaxın Azərbaycanda bank aktivlərinin ümumi məbləği 6041 mln. manat, Mərkəzi Bankın rəsmi valyuta ehtiyatları 3234 mln. dollar, uçot faiz dərəcəsi 13% olmuşdur.

Ölkənin pul-kredit siyasətini həyata keçirən Mərkəzi Bankın iqtisadi tənzimləmənin son strateji məqsədlərini birbaşa nəzarət altına almaq və onlara təsir etmək imkanlarına malik olması həmin məqsədlərə çatmaq üçün pul-kredit siyasəti alətləri ilə təsir göstərməyi, pul aqreqlərindən istifadə etməyi mümkün edir. Belə ki, monetarizm konsepsiyası çərçivəsində, pul-kredit siyasətinin aləti ilə aralıq hədəflər arasında birbaşa asılılığın məntiqi davamı olaraq, iqtisadi tənzimləmədə aralıq hədəflər əldə olunması üçün əməliyyat hədəflərindən istifadə edilir.

Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir. Bunu nəzərə alaraq MB baza inflyasiyanın monetar amillərdən asılı olaraq dəyişən göstəricisini hədəfləyir. Baza inflyasiya üzrə hədəf MB tərəfindən hər növbəti il üçün işlənən və ictimaiyyətə bəyan olunan pul siyasətinin əsas istiqamətlərində öz əksini tapır.

Pul siyasəti üzrə son məqsədə nail olmaq üçün aralıq hədəflər müəyyən edilir. Aralıq hədəf kimi pul kütləsindən və nominal effektiv məzənnədən (NEM) istifadə edilir. Azərbaycanda pul kütləsi və NEM-dən pul siyasətinin aralıq məqsədləri kimi istifadə olunması uzunmüddətli dövrdə inflyasiyanın dinamikasının əsasən məhz bu parametrlərdən asılı olması ilə əlaqədardır.

Pul siyasətinin aralıq hədəflərindən asılı olaraq onun əməliyyat hədəfi müəyyənləşdirilir. Əməliyyat hədəfi pul bazası və manatın ABŞ dollarına nəzərən ikitərəfli nominal məzənnəsidir. Pul siyasətinə dair gündəlik qərarlar pul bazasının və ABŞ dollarının məzənnəsinin dəyişməsində dərhal öz əksini tapır. Pul bazasının və manatın məzənnəsinin ABŞ dollarına nəzərən dəyişməsi pul kütləsinə və NKM-ə təsir göstərir. Bu da müəyyən vaxt ərzində inflyasiya üzrə hədəfə nail olmağa imkan verir.

Pul-kredit sferasının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi o halda müsbət səmərə verir ki, dövlət Mərkəzi Bank vasitəsilə xüsusi sektorun fəaliyyətinə təsir göstərmək imkanına malik olsun. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsip inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində pul-kredit sisteminin əsasını təşkil edir. Bu tənzimləmə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir.

Azərbaycanda investisiya məqsədilə cəlb edilən vəsaitlərin kreditorları qismində beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və xarici ölkələrin kommersiya bankları çıxış edir. Azərbaycana bu məqsədlə daxil olan xarici kreditlərin böyük əhəmiyyəti güzəştli şərtlərlə müşayiət olunur. Bu kreditlərin ödənişi 10 ildən yuxarı müddətə nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan investisiya qoyuluşları haqqında cədvəl 3.1-dən göründüyü kimi, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmində xarici investiyalar 2004-2013-ci illər ərzində 4,6 dəfə artsa da, onun ümumi investisiyalarda payı hər il azalaraq, 2004-ci ildəki 79,9 %-dən 40,0%-ə düşmüşdür.

Cədvəl 3.1.

Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşları (*milyon ABŞ dolları ilə*)

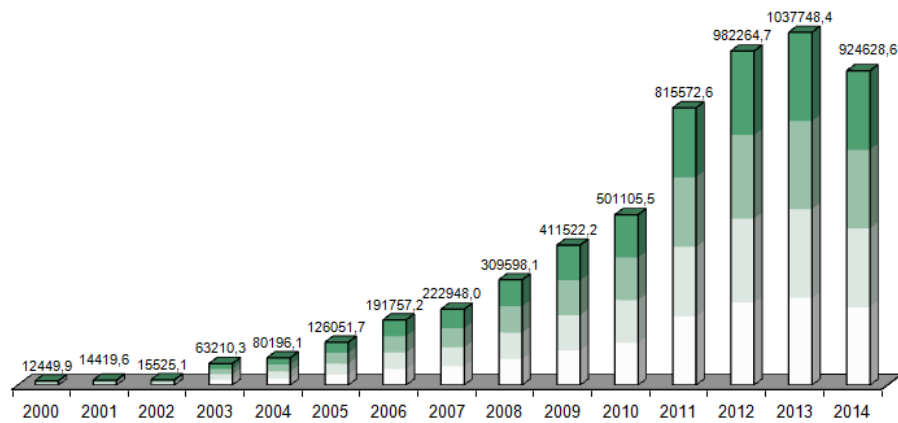
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi xarici Investisiyalar	2234,9	3371,0	4575,5	4893,2	5052,8	6760,3	5468,6	8247,8	8673,9	10314,0
İqtisadiyyata Investisiya Qoyuluşlarının cəmi həcmi	2796,6	4326,2	5922,7	7118,5	8300,4	11540,3	13033,5	17591,5	21588,9	25777,3
Xarici investisiyaların İqtisadiyyata Ümumi investisiya qoyuluşlarında payı, %-lə	79,9	77,9	77,3	68,7	60,9	58,6	41,9	46,8	40,2	40,0

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2013. Bakı, səh. 352.

Ölkədə son illər bankların maliyyə imkanlarının artması kredit qoyuluşlarının artmasına gətirib çıxarmışdır (Bax: Cədvəl 3.2.). Belə ki, 2007-ci ildə ölkədə kredit qoyuluşlarının həcmi 2004-ci ilə nisbətən 9,6 dəfə, özü də əsasən milli valyuta ilə verilmiş kreditlər hesabına artmışdır. Həmin dövrdə manatla verilmiş kreditlər 14,2 dəfə və xarici valyuta ilə verilmiş kreditlər isə 7,0 dəfə artmışdır. Halbuki 2005-ci il də daxil olmaqla, əvvəlki illərdə banklar tərəfindən verilən kredillərin

əksəriyyəti, məsələn, 2006-cı ildə 66,7%-i, 2007-cı ildə 66,1%-i, 2008-ci ildə 63,9%-i, 2009-cı ildə 62,3%-i, 2010-cu ildə 50,5%-i, 2014-cü ildə isə 46,3%-i xarici valyutalarla verilmişdi. İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində özəl bankların rolu artmış və onların kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi 2014-cü ildə 2007-ci ildəki 38,9%-dən 54,7%-ə yüksəlmişdir.

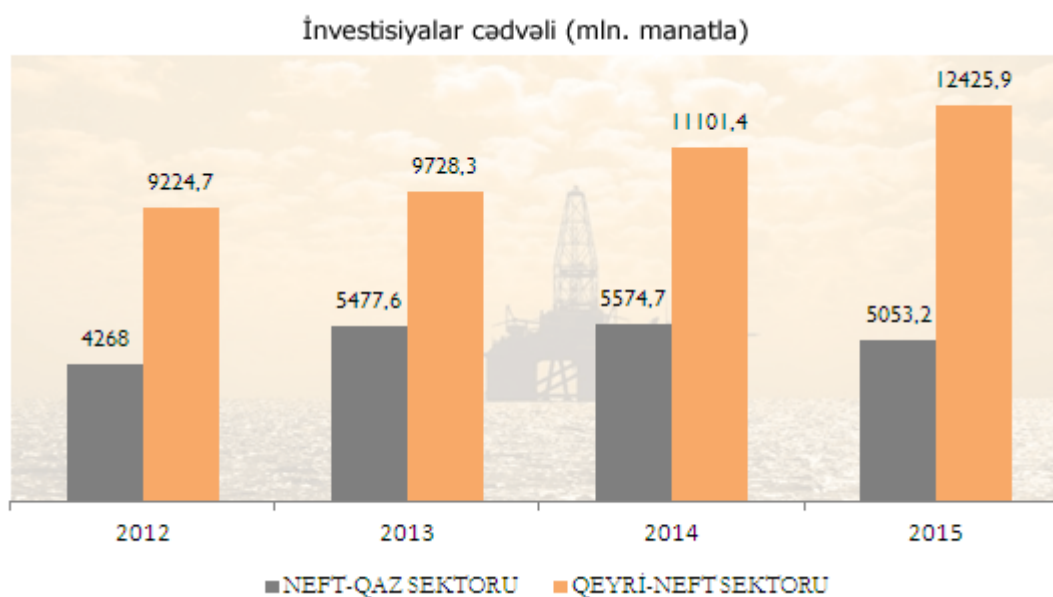
Qrafik 3.1. Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşları
(milyon ABŞ dolları ilə)

□ Cəmi xarici investisiyalar □ İqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının cəmi həcmi

Cədvəl 3.1.

Qrafik 3.2. Xarici investisiyaların ümumi investisiya qoyuluşlarında payı, %-lə

Cədvəl 3.2.

Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşunun həcmi və strukturu

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi kredit Qoyuluşu	670,3	989,6	1441,0	2362,7	4681,8	7191,3	8407,5	9163,4	9850,3	12243,7
O cümlədən: vaxtı keçmiş kreditlər	124,4	109,0	60,2	77,7	99,6	159,8	303,5	492,9	633,8	748,8
Cəmi kredit qoyuluşundan:										
- valyuta ilə	443,1	632,1	898,0	1192,2	2168,1	3518,4	3521,3	3298,1	3523,8	3820,9
Kredit təşkilatları üzrə, manatla										
Dövlət bankları	291,2	453,0	748,3	1068,3	1990,7	3027,5	3911,7	3901,9	3300,0	4137,1
Özəl banklar	304,8	451,7	653,1	1229,7	2563,0	3989,0	4318,7	5069,9	6298,8	7785,5
Qeyri-bank kredit təşkilatları	74,3	84,8	39,6	64,7	128,1	174,8	177,0	191,6	251,5	321,1

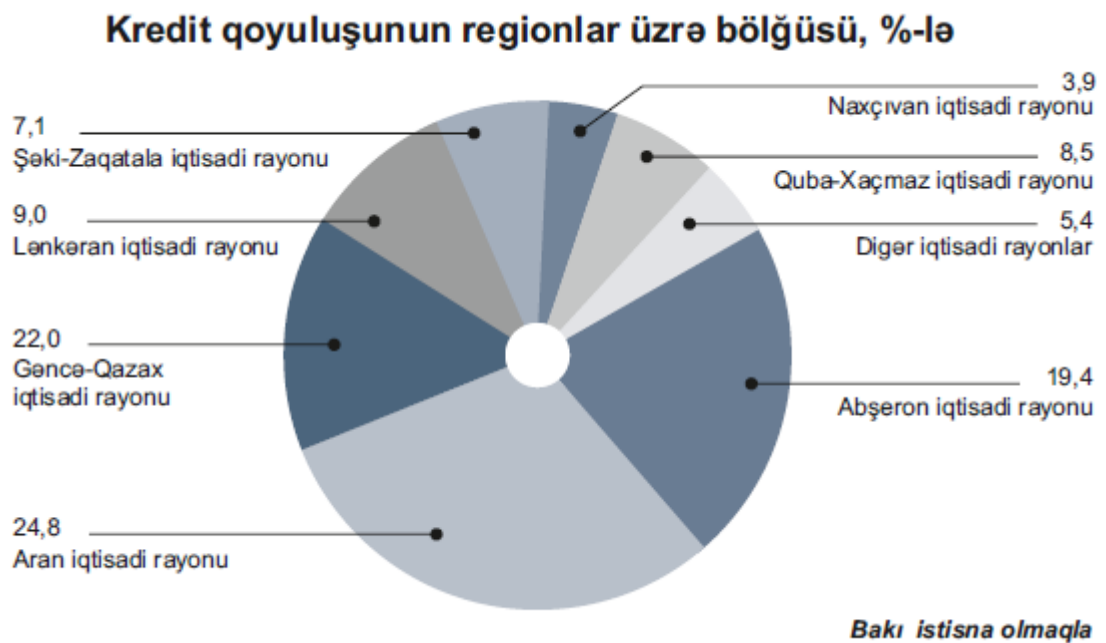
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Statistik bülleteni, № 3 (97), 3/20

Qrafik 3.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına kredit qoyuluşunun həcmi

İllər	Kredit qoyuluşları (mln manat)	xüsusi çəkisi, %-lə
2009	8 407,5	46,5
2010	9 163,4	42,6
2011	9 850,3	33,5
2012	12 243,7	33,8
2013	15 422,9	34,4
2014	17 308,9	34,5

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2009-cu ildən bu ilə qədər ölkənin kredit qoyuluşlarında sürətli artım qeydə alınıb. 2010-2011-ci illər ərzində daha kiçik artırımların olmasına baxmayaraq, digər illərdə artım daha çoxdur. Hətta 2009-cu il ilə müqayisədə kredit qoyuluşları üzrə orta faiz dərəcəsinə də 12% artım olub.

Qrafik 3.4. Kredit qoyuluşunun regionlar üzrə bölgüsü

Abşeron iqtisadi rayonu üzrə -657 334.00 min manat, Aran iqtisadi rayonu 837 289.90 min manat, Gəncə-Qazax-743 662.70 min manat, Quba-Xaçmaz-286 980.10 min manat, Lənkəran-304 046.80 min manat, Şəki-Zaqatala-239 523.00 min manat, Naxçıvan-131 837.40 min manat təşkil edib.

3.2. Beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnələrinin təkmilləşdirilməsi

Beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta əməliyyatlarının əhatə dairəsi və xarakteri nəzərə alınmaqla manatın valyuta kursunun iki müxtəlif növü tətbiq olunur: xarici ticarət əməliyyatları üçün xüsusi kurs və konversiya olunan valyuta ilə nisbətdə manatın xüsusi məzənnəsi.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı manatın sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici valyutanın alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar aparmaqla valyuta bazarına müdaxilə edir və satış məzənnəsinin alışı məzənnəsindən kənarlaşmasına hədd qoya bilər.

Ölkəmizin valyuta bazarlarında milli pul ilə xarici valyutanın dəyişdirilməsi zamanı müəyyən qiymət formalaşır. Bu qiymətə valyuta yaxud mübadilə məzənnəsi deyilir.

Beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnəsi artırsa valyutaya olan tələb bir qayda olaraq azalır.

Ölkədə valyuta məzənnəsi yüksəldikdə adətən valyuta təklifi artır. Yüksək məzənnə ölkə vətəndaşlarının daha çox milli valyuta əldə etməsinə şərait yaradır. Valyuta təklifi valyuta məzənnəsi ilə düz mütənəsbidir.

Valyuta bazarında valyuta məzənnəsi tələb və təklifdən asılı olaraq müəyyən edilir. Tələb ilə təklifin tarzılığı nəticəsində valyutanın «qiyməti» formalaşır. Valyuta məzənnəsi azaldıqda valyuta təklifi azalır və əksinə, valyuta tələbi artır.

Beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnəsi valyuta bazarında formalaşır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində valyuta bazarının məqsədi xarici valyutanın dərişilməsi, alqı-satqı, eləcə də xarici valyuta əsasında tədiyyə sənədləri ilə (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.) eyni əməliyyatların aparılmasından ibarətdir.

Valyuta bazarında kross—məzənnəsindən də istifadə olunur. Belə ki, valyuta sövdələşməsi iştirakçısının heç birinin milli valyutası olmayan iki xarici valyutanın kotirovksaı həyata keçirilir. Məsələn, Fransanın Mərkəzi Bankının tətbiq etdiyi dolların ienə olan məzənnəsinin müəyyən edilməsi kross-məzənnə adlanır. Bu kotirovkalar da müxtəlif banklarda fərqlənir və valyuta arbitrajı üçün şərait yaradır.

Valyuta arbitrajı valyutanı ucuz olan bazardan alıb bazarda satmaqla mənfəət əldə edir. Bununla da onlar müxtəlif valyuta bazarları arasında əlaqə yaradır və onların vahid bazara çevrilməsini təmin edir. Valyuta bazarlarında sərt nəzarət rejimi mövcud olduqda valyuta arbitrajı fəaliyyət göstərmir.

Valyuta məzənnəsinin nağd (spot) və müddətli (forvard) sövdələşmə (bu zaman valyuta dəqiq müəyyən edildiyi vaxt ödənilir) məzənnələri də mövcuddur. «Spot» məzənnəsi valyuta bazarlarında bazar məzənnəsidir. Cari ticarət və qeyri-ticarət əməliyyatları «spot» məzənnə ilə aparılır. «Forvard» məzənnəsi isə valyuta sövdələşməsi iştirakçıları tərəfindən müəyyən olunur. Həmin məzənnəyə əsasən konkret bir vaxtdan sonra əməliyyatlar aparılır.

Valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsində bir sıra amillər mühüm rol oynayır:

- istehlakçıların zövqündə baş verən dəyişikliklər;
- gəlirdəki nisbi dəyişikliklər;
- qiymətdəki nisbi dəyişikliklər;
- nisbi real faiz dərəcəsi;
- möhtəkirlik və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta məzənnəsi və beynəlxalq ödəmələrin vəziyyəti milli pul bazarının vəziyyəti ilə sıx əlaqədardır. Tədavüldəki pulun həcmi nə qədər çox olarsa, onun milli və beynəlxalq bazarda dəyəri bir o qədər aşağı olur.

Valyuta kurslarının dayanıqlığının sistematik aşağı enməsi kreditorların və ixracatçıların valyuta risklərindən qorunma probleminə artan maraq yaratdı. Valyuta riski dedikdə, həm idxalçının, həm də ixracatçının valyuta kursunun

dəyişməsi nəticəsində çəkkə biləcəyi itkilər başa düşülür. Valyuta riskindən qorunma problemi orta müddətli və uzunmüddətli ticarət, ödəniş, kredit sazişlərinin və müqavilələrinin bağlanması zamanı mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki sazişlərin imzalanması, kreditlərin və istifadəsi anı ilə əmtəəyə görə ödənişlər və ya kreditinin ödənilməsi anı arasında müəyyən zaman fasiləsi vardır. Beynəlxalq hesablaşmaların həyata keçirildiyi valyutaların sərbəst dəyişilməsi şəraitində kursların hərəkəti hətta yaxın perspektivdə belə hər hansı dəqiq proqnoza çətinliklə uyğun gəlir. Bu da öz növbəsində valyuta risklərindən qorunmanın müxtəlif metodlarının tətbiqini tələb edir Ticarət, ödəniş və kredit sazişlərinin fəaliyyəti dövründə ixracatçıların və kreditorların valyuta risklərindən qorunma üsulları arasında daha çox yayılan ixracatın sığortası agentliklərinin təminatı, valyuta düzəlişləri və təcili valyuta sazişləri, həm də bütün bu üsulların birgə olmasıdır.

Xarici iqtisadi təşkilatlar tərəfindən verilən və alınan ixracat kreditlərinin sığortalanma şərtləri Qərbi Avropa bazarlarında fəaliyyət göstərən şərtlərlə eynidir. Xarici İqtisadi Bank xarici ticarət sazişləri üzrə ödənişlərə təminat verərək, həm də ixracat kreditlərinin sığortalanmasında iştirak edir. Orta müddətli və uzun müddətli valyuta risklərinin geniş yayılmış sığortalanma metodu kimi valyuta düzəlişləri tətbiq olunur. Bunlar valyuta kurslarının dəyişilməsi nəticəsində yaranan iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmayan gəlirləri və xərcləri azaldır və borc alanla kreditor arasında bölüşdürür. Düzəlişlər, həqiqi borc məbləğinə daha çox yaxınlaşan məbləğin ixracatçıya, kreditora isə ödənilməsinə təmin edir. Kredit razılaşmalarında valyuta düzəlişləri dedikdə kredit valyutasının və ödəniş valyutasının və ya digər daha dayanıqlı valyuta və yaxud valyutalar dəstlərinin kursunun nisbətlərindən asılı olaraq kurslar üzrə ödəniş məbləğlərinin dəyişilmə şərtləri başa düşülür.

Valyuta düzəlişi adətən ticarət və kredit sazişləri üzrə hesablaşmaların şərtinə iki variantda aşağıdakı kimi daxil edilir:

1 – satılmış malın (əmtəənin) qiyməti və ya verilmiş kreditin məbləği daha çox dayanıqlı valyuta təyin edilir. Onun üçün ki, malın haqqının ödənilməsi və

kreditin ödənilməsi sazişdə razılaşdırılmış digər valyutada, ödəniş günündə sazişə danışılmış daha möhkəm valyutada münasibətdəki kursu müvafiq məbləğdə həyata keçirilsin;

2 - sazişdə razılaşdırılmış valyutada малын malın qiymətinin və ya kreditin məbləğinin dəyişilməsi haqda düzəlişlər, sazişin bağlandığı və ya kredit razılaşması anı ilə müqayisədə ödəniş anında tərəflər arasında razılaşdırılmış sazişin valyuta kursunun dəyişilməsi nisbətində olmalıdır.

İndiki zamanda kredit razılaşmalarına, xarici ticarət müqaviləsinə, akkreditivlərə, bank təminatlarına daxil edilən multivalyuta düzəlişləri geniş yayılmışdır. Düzəlişlərin əsası kimi bir möhkəm valyutanın və ya valyutalar dəstinin tətbiqi mümkündür. Düzəlişlər bir-birindən kredit valyutasının cari kursunun bazis kursundan kənarlaşma ölçülərinin həddlərini müəyyən edən şərtlərlə fərqlənilir. Şərtlər həm də tarixin seçilməsindən asılı olaraq dəyişdirilir. Tarixdən asılı olaraq bazis kursu təsbit edilir. Ticarət müqaviləsinin və ya kredit sazişinin imzalandığı tarix – kreditin istifadə olunmasının növbəti ilinin başlanğıcı və ya digər hesabat nöqtəsidir.

İndiki dövrdə ixracatçı (kreditor) həm saziş üzrə, həm də ümumilikdə hər valyutanın müddət və məbləği üzrə öz akti və passivlərinin balanslaşdırılmasına münasibətdə valyuta riskindən müdafiəni təmin etməyə çalışır. Bununla bağlı olaraq hər bir konkret ixracatçının valyutası ilə hesablaşmaların quruluşunu əks etdirə biləcək multivalyuta düzəlişləri «səbətinin» belə tərkibi məqsəduyğundur. Lakin belə növ düzəlişlərin tətbiqi, onların hesablaşmaları və kontragentlərlə razılaşmaların mürəkkəbliyi üzündən çətinləşmişdir.

Valyuta riskindən qorunmaq üçün tətbiq edilən təcili valyuta sazişinin nümunəsi kimi, tərcümədə mübadilə mənasını verən, nağd valyuta ilə təcili sazişlər zamanı valyuta itkilərindən qorunmanın çox yayılmış üsullarından biri də depozit əməliyyatlarının uyğunluğu xidmət edə bilər. Svop – sazişin bağlandığı zaman təyin edilən kurs üzrə müəyyən müddətə satılması ilə eyni zamanda nağd

valyutanın alqı sazişidir. Bu – qısa müddətə xarici banklarda əmanətə qoyulmuş kapitalın mümkün qiymətdən düşməsinin sığortalanma formasıdır.

Valyuta sazişlərinin səmərəliliyi müqavilə üzrə ödənişlərin dəqiq və vaxtında yerinə yetirilməsindən asılıdır. Kreditin valyuta kursunun hərəkətindən asılı olaraq borc alan ödənişləri tezləşdirərək və ya gecikdirərək bu göstəriciyə təsir edə bilər. Lakin istənilən halda kreditörün itkiləri aşağı olacaq, nəyinki müdafiyyə üçün valyuta düzəlişinin olmaması haqda. Bəzi ölkələrin qanunvericiliyi kredit üzrə çox valyuta risklərindən sığortalanmanın digər vasitələrindən istifadəyə hətta kredit üzrə faiz stavkasının artırılmasına və ya müqavilələrdə malın qiymətinin yüksəldilməsinə məcbur edir. Bu da şirkətin rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Xarici ticarət və ya kredit sazişinin valyuta səmərəliliyi məsələsi sazişin növündən: ixracat, idxalın və ya mal mübadiləsi: qısamüddətli və ya orta müddətli olmasından, yaxud da uzunmüddətli olmasından asılı olmayaraq gərək daimi bankların və ya xarici iqtisadi kompleks iştirakçılarının diqqət mərkəzində olsun. Valyuta risklərinin azaldılması və idxal-ixrac əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması üçün xarici ticarət sazişləri üzrə xarici iqtisadi və digər təşkilatların bütün müqavilələri gərək müqavilə valyutasının dəyərdən düşmədən qorunmasını təmin edən şərtlərə malik olsun.

Xarici ticarət sazişlərində istehsal riski və alıcının riski ilə yanaşı valyuta kursunun dəyişməsi riski də mühüm rol oynayır. Xarici ticarət əməliyyatlarının son maliyyə nəticəsi əhəmiyyətli dərəcədə beynəlxalq bazarlarda rəqabət mübarizəsinin elementi olan valyuta kursunun dinamikasından asılıdır. Müəyyən olunmuş valyuta kursları şəraitində kursun dəyişməsi müəyyən çərçivədə məhdudlaşır.

Banklar və sənayə kompaniyaları təcili valyuta əməliyyatlarının aparılmasının köməyi ilə valyuta risklərini sığorta etməyə çalışırlar. Eyni zamanda "valyuta kokteyl"lərindən də istifadə olunur. Bu o deməkdir ki, müxtəlif

valyutaların kurslarının artması və azlması meylinin bərabərləşməsi güman edilərək, sazişlər eyni zamanda bir neçə valyutada bağlanır.

Beynəlxalq hesablaşmaların xarakterinə uyğun olaraq bütün ölkələr üçün ümumi qəbul olunmuş ödəniş vasitələrinin mövcudluğu vacibdir. Bütün bunlara görə də xarici ticarət, xidmətlər, kreditlər, investisiyalar, dövlətlərarası ödənişlərdə ən vacib şərt bir valyutanın digər valyutaya mübadiləsidir. Bu mübadilə isə valyuta bazarları vasitəsilə həyata keçirilir.

Funksional və yaxud fəaliyyət istiqaməti baxımından valyuta bazarları aşağıdakıları təmin edir:

- beynəlxalq hesablaşmaların vaxtında həyata keçirilməsi
- valyuta risklərinin sığorta edilməsi
- dövlətin, bankların, müəssisələrin valyuta ehtiyatlarının tərkibinin müxtəlifliyinin təmin edilməsi;
- valyuta kurslarının tənzimlənməsi;
- valyuta kursları fərqi formasında bazar iştirakçılarının spekulyativ mənfəət əldə etməsi.

Beynəlxalq hesablaşmalarda valyutanın çevrilməsi zəruriliyi obyektiv şərtlə - bütün dövlətlərdə qəbul edilə bilən vahid valyutanın olmaması ilə əlaqədardır.

Xarici ticarət sövdələşmələri müxtəlif valyuta, maliyyə və ödəniş şərtlərini əks etdirir. Bu şərtlərə aşağıdakı əsas elementlər daxildir:

Ödəmə valyutası, ödəmə şərti, hesablaşma formaları, ödəmə vasitələri və s.

Beynəlxalq cari hesablaşmalarda aparıcı inkişaf etmiş ölkələrin valyutaları uzun müddətdir ki, istifadə edilir.

İxracatın səmərəliliyini artırmaq, onun inkişafını stimullaşdırmaq Dünya Bazarının tələblərinə müvafiq məhsulun texniki səviyyəsi və keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, səmərəsiz idxalın qarşısını almaq məqsədi ilə differensasiya edilmiş valyuta əmsalları hazırlanmışdır. Eyni zamanda əvvəllər fəaliyyətdə olan topdansa satış qiymətlərə ixrac əlavələri sisteminin ləğvi nəzərdə tutulmuşdur. Amma differensasiya edilmiş valyuta əmsalının tətbiqinə ilk hazırlıq mərhələsində əvvəlki

nəzərdə tutulmuş məsələlərin həllində yarandı. Nəticədə differensasiya edilmiş valyuta əmsalı yalnız müəssisələrin xərclərini örtədi və valyuta ərazisində yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərən maşın və avadanlıqların ixrac edilməsində iqtisadi stimullaşdırmanı yaratdı.

Bu əmsal xarici qiymətlərin müəssisə, birlik və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinə təsirini təmin etmədi. Topdansatış qiymətləri faktiki istehsalın fərdi xərclərinə əsaslandığı halda, əmsalın xərc prinsipi əsasında qurulması müxtəlif valyuta kurslarına gətirib çıxarmalı idi. Hətta əmsalların yüksək differensasiyası müəssisələr üçün əlavə xərclərin uzadılması və ya ixracata görə əsaslandırılmamış gəlirin yaranmasının qarşısını almamışdır. Bu cür vəziyyəti aradan qaldırmaq məqsədi ilə bəzi qrup mallar üçün və bəzi müəssisələr üçün ünvan əmsalları tətbiq edildi. Differensasiya edilmiş valyuta əmsallarının müxtəlifliyinə baxmayaraq onlar xarici ticarət dövriyyəsində bir qrup malalr arasında yayıldı.

Müəssisənin ixrac-idxal fəaliyyətinə hesablaşma sistemində differensasiya edilmiş valyuta əmsalının tətbiqi istənilən səviyyədə səmərəli və çox əhatəli olmamasına baxmayaraq, o müqavilə qiymətlərinin valyuta kursuna görə xarici valyutadan manata çevrilməsi ilə müəyyən edilməsinə keçid oldu. Bu cür keçidi daxili və xarici qiymətlərin müəyyən yaxınlığı olduqda yaratmaq olur.

Daxili qiymətlərin dünya qiymətlərinə yaxınlaşması məsələsi təcrübə olaraq daxili topdansatış qiymətlərinin beynəlxalq ticarətdə tətbiqi deməkdir. Amma beynəlxalq topdansatış qiymətlərin dövrü dəyişikliyi bu məsələni çətinləşdirir. Daxili qiymətlərin dəyişilməsi kortəbii xarakter daşıyır, onlar əmək məhsuldarlığının müəyyən səviyyəsi ilə, xalq təsərrüfatının sahə strukturu ilə bilavasitə əlaqədardır. Daxili qiymətlərin dünya qiymətlərinə yaxınlaşmasının səmərəli investisiya qiyməti ilə, təsərrüfat mexanizmi fəaliyyəti ilə, ictimai zəruri əməyin aşağı salınması bazası əsasında həyata keçirmək olar.

Azərbaycan ixrac və idxal mallarının müvafiq qiymətlərinin arasında tez-tez tərəddüdlərin olması müqavilə qiymətlərini xarici valyutadan manata çevrilməsini

uzun müddət sabit normativlərin və differensasiya edilmiş valyuta əmsalının olmasını qeyri-mümkün edir.

Ümumiyyətlə differensasiya edilmiş valyuta əmsalının fəaliyyəti daxili qiymətlərlə dünya qiymətləri arasında inzibati yolla tanzimləyici tədbir hesab edilə bilər. Bu cür tədbirlərə aid edilə bilər: topdansatış qiymətlərin islahatı (5 il ərzində və daha çox): sabit valyuta kurslarının və əmsallarının müəyyən edilməsi.

Şübhəsiz bu tədbirlər daxili qiymətlərin xarici qiymətlərə yaxınlığını təmin edilə bilməz. Bunun üçün iqtisadi metodlardan istifadə etmək lazımdır.

Dövlət və kooperativ müəssisə birlik və təşkilatlara sərbəst xarici bazara çıxmaq hüququ verilmişdir. Dövlət və kooperativ müəssisələrinin sərbəst xarici bazarda fəaliyyətinin genişləndirilməsi xarici dövlətlərin müəssisə və firmalarını Azərbaycan bazarına gətirib çıxarır. Beləliklə Azərbaycanın müəssisə və təşkilatları həm daxili və həm də xarici bazarda özünə sərfəli partnyorları seçirlər. Bu da əsasən müqavilə xarakteri daşıyan daxili qiymətlərin səviyyəsinə təsir edir. Tələb və təklifin qiymətlərin və valyuta kurslarının dəyişməsi ilə balanslaşdırılması, daxili qiymətlərin dünya qiymətlərinə -yaxınlaşması aləti kimi çıxış edir.

Mənatın fəaliyyətində olan valyuta kursları ilə müxtəlif valyuta kursunun xüsusi bir sistemi vardır. Azərbaycanda valyuta kurslarının fəaliyyəti bütün növ valyuta əməliyyatlarına tətbiq edilir: banklarla ixracatçılar və idxalatçılar arasında xarici ticarət əməliyyatları üzrə hesablaşmalarda, qeyri-ticarət dövriyyəyə görə ödənişlərdə; dövlətlərarası hesablaşmalarda; milli valyuta beynəlxalq investisiya bankının apardığı kredit əməliyyatlarında; idxal məhsulun daxili qiymət qoyulduqda və milli valyuta ilə ixrac qiymətlərinin müəyyən edilməsində; xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini hesabladıqda və s.

Valyuta kursları sisteminin əsasını özünü manatda əks etdirən rəsmi valyuta kursu təşkil edir. Bundan başqa aşağıdakı valyuta kursları da təyin edilir: Müxtəlif dövlətlərin müəssisə, təşkilat və əhalisi arasında qeyri-ticarət əməliyyatları üçün əlavələr və güzəştlərlə rəsmi valyuta kursu, kapitalist ölkələri müəssisə və təşkilatları, o cümlədən əhali ilə ticarət və qeyri-ticarət dövriyyəsinin əməliyyatları

üçün Beynəlxalq Bankın rəsmi valyuta kursu: manatın ticarət dövriyyəsi əməliyyatları üçün çevrilmiş manatın rəsmi kursu: manatın qeyri-ticarət əməliyyatları üçün çevrilmiş manatın rəsmi kursu.

Avropa dövlətlərinin və o cümlədən ümumi valyutadan çevrilmiş manatdan istifadə etdikləri üçün həmin dövlətlərin çevrilmiş manata kursları müəyyən edilir. Bu zaman 2 istiqamət yaranır: ticarət dövriyyəsinə görə çevrilmiş manata valyuta kursu; qeyri- ticarət dövriyyəsinə görə çevrilmiş manata valyuta kursu.

ticarət dövriyyəsinə görə çevrilmiş manata valyuta kursu daxili topdansatış qiymətlərin və tariflərin müqavilə qiymətlərini tutuşdurmaqla müəyyən edilir. Dövlətlərarası qeyri-ticarət dövriyyəsinə görə çevrilmiş manata valyuta kursu Avropa ölkələrində qarşılıqlı ticarət zamanı tətbiq edilən daxili pərakəndə qiymətlər və müqavilə qiymətlərinə tutuşdurmaqla alınır. Bu kursu rəsmi edən qeyri-ticarət ödənişlərinin çevrilmiş manata hesabı və bu manatların milli valyutada hesablanmış əmsalı hesab olunur.

Yeni valyuta kursundan istifadə etməklə differensasiya edilmiş valyuta əmsalları sistemi vasitəsi ilə və ixracat əlavələri ilə topdansatış qiymətlər vasitəsi ilə hesablaşmalar ləğv edilir. Manatın yeni valyuta kursu sisteminin tətbiqi faktiki olaraq differensasiya edilmiş valyuta əmsalları sistemini əvəz edir. Başqa sözlə desək bu valyuta kursu bankın təyin etdiyi rəsmi valyuta kursuna düzəliş əmsalı hesab edilir. Şübhəsiz düzəliş əmsalının tətbiqi ilə əlaqədar bütün çətinlikləri ARADAN QALDIRMIR. Yeni valyuta kursu əlavə maliyyə tədbirlərindən istifadə etməyi aradan qaldırmır. Bu maliyyə tədbirləri bəzi qrup malların daxili qiymətləri dünya qiymətlərinə uyğun olması ilə əlaqədar dotasiya və artıq vəsait alınması hesab edilir. Buna görə də dövlət sifarişinə müvafiq ixrac məhsuluna verilibsə və bu itkilərə səbəb olarsa, onda sifariş verən təşkilatın bedcəsindən sifarişi yerinə yetirən müəssisəyə dotasiya ayrılır. Başqa sözlə, əgər müəssisə istehsal prosesində ixrac malın həcmi özü təyin edirsə və hansı valyuta zonasına göndərilməsini bilmirsə, onda bu məhsulun istehsalı ilə əlaqədar bütün xərcləri kompensasiya edilməlidir. Bu cür qayda idxal məhsullarının alınmasına da aid edilir. Qalan bütün

idxal-ixrac əməliyyatları üzrə hər hansı bir dotasiya ləğv edilmişdir. Mərkəzləşdirilmiş qaydada sifariş edən və bölüşdürülən məhsulların xarici xarici ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisini azaltmaq lazımdır.

3.3. Azərbaycan Respublikasında pul və məzənnə siyasətinin əsas istiqamətləri

Mərkəzi Bank dinamik iqtisadi artım, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın dərinləşməsi və global proseslərin ölkə iqtisadiyyatına təsirinin artması şəraitində öz səlahiyyətləri daxilində məzənnə sabitliyi, inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və maliyyə sabitliyinin qorunmasına yönəldilmiş pul-məzənnə siyasəti yeridir.

Qeyri-neft sektorunun isə əvvəlki illərdə formalaşmış dayanıqlı templə artması gözlənilir.

Makroiqtisadi proseslərin əvvəlki ildən kəskin fərqlənməsi, başqa sözlə, pula tələbin genişlənməsi, kapital axınlarının güclənməsi və məcmu tələbin yüksək templə artdığı halda pul siyasəti qarşısında duran məqsədlər öz irsiliyini saxlayır. Bu siyasətin əsas komponentlərini inflyasiyanın aşağı salınması, qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlamaq üçün manatın məzənnəsinin

kəskin möhkəmlənməsinin qarşısının alınması və maliyyə sistemində sabitliyin təmin olunması təşkil edir.

Mərkəzi Bank əvvəlki illərdə olduğu kimi, növbəti il də pul kütləsinin artımını optimal səviyyədə saxlamaq məqsədilə özünün qısamüddətli notlarından istifadə etməklə aktiv təkrar sterilizasiya əməliyyatları aparacaqdır. Maliyyə Nazirliyi ilə dövlət qiymətli kağızlarının həcmnin artırılması da sterilizasiya əməliyyatlarının effektivliyinə müsbət təsiri nəzərdə tutulur. Faiz dəhlizinin parametrləri, o cümlədən uçot dərəcəsi ölkədəki və maliyyə bazarlarındakı vəziyyətdən asılı olaraq çevik tənzimlənəlməlidir. Bununla yanaşı, kapitalın ölkədən çıxması rejiminin liberallaşdırılması tədbirləri davam etdiriləcəkdir. Bu tədbirlər baza inflyasiyasının birrəqəmli səviyyədə saxlanılmasına hədəflənəcəkdir.

Qəbul edilmiş makroiqtisadi çərçivə və ölkənin xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyinin artması manatın məzənnəsinin möhkəmlənməsi ilə bağlı təzyiqlərin qalmaqda davam edəcəyini gözləməyə əsas verir. Belə şəraitdə Mərkəzi Bank üzən tənzimlənən məzənnə rejimini dəyişməz saxlamaqla bu çərçivədə manatın məzənnəsinin kəskin tərəddüdlərinin qarşısını almaq üçün aktiv sterilizasiya əməliyyatlarını həyata keçirməlidir.

Məzənnə siyasətinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi çərçivəsində manatın ABŞ dollarına nəzərən məzənnəsinin dəyişməsinin hədəflənməsindən valyuta səbəti dəyərinin hədəflənməsinə keçirilməsi nəzərdə tutulur. Məzənnə siyasətindəki bu dəyişiklik Mərkəzi Bankın manatın ticarət tərəfdaşı olan ölkələrin valyutalarına nəzərən orta dəyişimini xarakterizə edən nominal effektiv məzənnəyə təsir göstərmək imkanlarını artıracaqdır. Nominal effektiv məzənnəyə təsir vasitəsilə Mərkəzi Bank qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunmasına dəstək verəcəkdir.

Məzənnə sabitliyini qorumaq üçün Mərkəzi Bankın aparacağı aktiv müdaxilə əməliyyatları valyuta ehtiyatlarının sürətli artımını şərtləndirəcəkdir. Bunu nəzərə alaraq valyuta ehtiyatlarının idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılacaq. Yeni investisiya siyasətinə

uyğun olaraq ehtiyatların saxlanılma məqsədlərinə uyğun idarəetmə strategiyasının seçilməsi nəzərdə tutulur. Bu idarəetmə strategiyasının əsas komponenti kimi həyata keçirilmiş valyuta diversifikasiyası ehtiyatların bir valyutadan asılılığının azaldılmasını və bununla ehtiyatların mütləq dəyərinin saxlanılmasını təmin edərək ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin daha da möhkəmlənməsinə dəstək vermiş olacaq.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, keçid şəraitində valyuta tənzimlənməsinin geniş miqyasda həyata keçirilməsi pozitiv xarakter daşıyır və bütövlükdə makroiqtisadi tarazlığın təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Valyuta tənzimlənməsinin əsas aləti olan Mərkəzi Bankın valyuta müdaxilələri həm manatın ABŞ dollarına nisbətən məzənnəsinin sabitliyinin təmin olunması, həm də pul kütləsinin həcminə nəzarət olunmasına imkan vermişdir. Yaxın perspektivdə neft dollarlarının irihəcimli axınını nəzərə almaqla valyuta müdaxilələrinin əhəmiyyəti daha da artacaqdır. Çünki Azərbaycanın pul sektoruna bu miqyasda maliyyə axınları şəratfində manatın yüksək tempə revalvasiyasına yol verilməməsi üçün Mərkəzi Bankın aktiv valyuta müdaxiləsi həlledici amil olacaq. Valyuta tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bankların açıq valyuta ilə mövqeyinin tənzimlənməsidir. Mərkəzi Bank real situasiyadan çıxış edərək bankların formalaşdırdıqları aktiv və passivlər üzrə məzənnənin dəyişməsi ilə bağlı risklərin minimuma endirilməsi məqsədilə və valyuta bazarındakı situasiyadan asılı olaraq onların valyuta mövqelərini çevik tənzimləməlidir.

Bank sisteminin real sektorla integrasiyasının sürətləndirilməsi, pul-kredit bazarının inkişafı üçün kommersiya banklarının aktiv və passivlərinin strukturunun müvafiq iqtisadi normativlər sistemi ilə məqsədyönlü tənzimlənməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bankların istehsal sferaları üzrə formalaşdırdıqları aktivləri üzrə (məsələn uzunmüddətli kreditlər, lizinq və s) həvəsləndirici normativ əmsallarının tətbiq olunması məqsədə uyğun olardı.

Qeyd etmək lazımdır ki, zəruri fəvqəladə hallarda valyuta məhdudiyyətləri də istisna edilməməlidir. Xüsusilə də bu xarici valyuta vasitələrinin məcburi qaydada satışı mexanizminə aiddir. Hazırda dünyanın bir çox dövlətbri todiyyə

balansmda gərginlik, kəskin valyuta qıtlığı spekulyativ maliyyə əməliyyatlarının geniş vüsət alması və s. hallarda üzləşdikdə bu mexanizmi tətbiq edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İqtisadi alətlərlə tənzimləmə metodlarına keçid iqtisadi sistemdə dərin dəyişikliklərin edilməsini tələb edir. Pul-kredit siyasəti iqtisadi sistemin tərkib hissəsi olduğundan onun tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pul-kredit siyasətinin dolayı alətlərinin tətbiqinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə bir sıra tədbirlər görülmüşdür.

Beynəlxalq mühasibat standartlarına keçidin sürətlənməsi, bank nəzarətinin gücləndirilməsi, müasir real vaxt rejimində işləyən elektron ödəmə sisteminin yaradılması və qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində radikal addımlar atılmışdır.

Bütövlükdə, Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin işlənməsi prosesində aşağıdakı meyarlara önəm verilməlidir:

1. Geniş makroiqtisadi təhlil həyata keçirilməli və yalnız bundan sonra pul kütləsinin hədəf parametrlərini müəyyən etməklə pul tənzimləmə alətlərinin uyğun arsenalı seçilməlidir;
2. Ödəmə sistemi təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, neft dollarlarının axını ilə bağlı açıq bazar əməliyyatlarının tərbiqinin zərurəti müasir klirinq-hesablaşma sisteminin yaradılmasını şərtləndirir. Bunsuz, bütövlükdə qiymətli kağızların alqı-satqısı üzərində qurulmuş açıq bazar əməliyyatlarını həyata keçirməklə izafəlikvidliyin çevik tənzimlənməsi çətinləşə bilər.
3. Uğurlu pul-kredit siyasətinin aparılmasının əsas şərtlərindən biri onun daşıyıcı və ötürücüsünün bank sistemi olduğunu nəzərə alaraq Mərkəzi Bank

islahatların dərinləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görməlidir. Mərkəzi Bank bankların rəqabət imkanlarını genişləndirmək, üzərinə düşən öhdəliklərin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə bankların kapitallarının iriləşdirilməsi, təmərküzləşdirilməsi və bu əsasda onların iqtisadiyyatı maliyyələşdirmək imkanlarını da genişləndirməlidir.

4. Mərkəzi Bankın mühasibat uçotu sistemi tam avtomatlaşdırılmalıdır. bu da öz növbəsində ödənişlərin sürətinin artırılmasına imkan verəcək. Şübhəsiz ки, банк системи вя bank infrastrukturu, xüsusilə də ödəniş sistemi inkişaf etdikcə Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin dha mürəkkəb alətlərini tətbiq etmək imkanı yaranacaqdır.

5. Etibarlı bank sisteminin formalaşması yüksək və peşəkar idrərəçilik sisteminin təşkilini tələb etdiyindən banklarda beynəlxalq standartlara cavab verən korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

6. Regionlar üzrə sərbəst pul vəsaitlərinin bank sisteminə cəlb olunması iqtisadiyyatın pulla təminatının yaxşılaşdırılmasına mühüm nail olunduğundan bank sisteminin regional əhatəsi genişləndirilməlidir. Bu məqsədlə regional filial şəbəkələrinin genişləndirilməsi davam etdirilməli, müxtəlif xarici texniki yardımın reallaşdırılması üçün hökumət orqanları ilə birlikdə tədbirlər intensivləşdirilməlidir.

7. Hazırda başlıca məsələ yenidən maliyyələşmə alətlərinin spektrinin genişləndirilməsindən ibarətdir.

8. Hazırda Mərkəzi Bankın mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının kommersiya banklarına ayrılması prosesində tətbiq etdiyi girov mexanizmi, yəni daşınmaz əmlakın istifadə olunması çox primitivdir. Girov təminatı ilk növbədə onun yüksək likvidlik meyarı əsasında formalaşdırılmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, yüksək likvidli girov yüksək etibarlılıq keyfiyyəti ilə xarakterizə olunan dövlət qiymətli kağızlarıdır.

Bütün ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızda da valyuta siyasəti iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Valyuta siyasəti ümumdünya

təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinətini təmin etmək, beynəlxalq ödəmələri müəyyən bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ticarət balansını tənzimləmək məqsədi ilə ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusudur. Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir və onun çoxtərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, yəni güclü iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, işsizlik və inflyasiyanın artımının dayandırılmasına tədiyyə balansı müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir. Valyuta siyasəti dövlətlər arasındakı qarşılıqlı əlaqəni əks etdirir.

Hazırda Respublikamızda sosial-iqtisadi vəziyyət sabitlik və dinamik inkişaf mərhələsindədir. Bu sabitlik və dinamik inkişafı daha da səmərəli şəkildə stimullaşdırmaq üçün aşağıdakı təklifləri veririk:

- dollarlaşma ilə mübarizə məqsədilə məzənnə proqnozunu verərək, iqtisadi ədədləri dəyişikliklərə hazırlamaq;
- milli valyutanın gücünün artırılmasına, onun pulun daxili sistemlə əlaqədar oynadığı funksiyalarda inhisarçılığının yığılması SDV manat nisbətinin manatın xeyrinə dəyişdirilməsinə səy etmək;
- rezident və qeyri-rezidentlər ölkəmizə daxil olarkən, onların xarici valyuta vasitələrini sərhəddə milli valyutaya çevirmək;
- strateji valyuta ehtiyatlarının bir hissəsini Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəltmək
- devalvasiya tətbiq olunanda tədiyyə balansı komponentlər üzrə araşdırılmalı və istehsalçılarımıza lazım olan faizdə məzənnə dəyişikliyi tətbiq olunmalıdır
- strateji valyuta ehtiyatlarını müxtəlif ehtiyat valyutalarda saxlayaraq valyuta riskini azaltmaq.
- Getdikcə valyuta rejimini yumşaltmaq və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Z.F.Məmmədov. «Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi». Bakı, 2000
2. Z.F.Məmmədov. «Ən yeni iqtisadiyyat», Bakı, 2001
3. Z.F.Məmmədov. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı. Azərnəşr. 2008
4. Məmmədov Z.F «Pul kredit və banklar», Bakı 2004
5. Məmmədov Z.F Maliyyə. Pul tədavülü. Kredit. Bakı-2008
6. Ə.Abbasov, Z.Məmmədov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva. «Bank işi və beynəlxalq bankçılıq». Bakı, 2003.
7. Quliyev T.Ə. İnflyasiyanın anatomiyası. Bakı, 2006
8. Sadıqov M.M. Azərbaycanın maliyyə potensialının formalaşması. «Elm» nəşriyyatı, 2003
9. Sadıqov M. M., Balayeva E. Ə., Həmişəyeva Ş. Ü. "Beynəlxalq Valyuta – Kredit Münasibətləri və Xarici ölkələrin kredit sistemi" Bakı, 2003
- 10.Sadıqov M.M və b. Beynəlxalq valyuta kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı. 2003
11. Наговицин А.Г. Валютная политика. М., 2000
12. Л.И.Красавина «Международные валютно-кредитные и финансовые отношения». Москва, 2000
- 13.Д. М. Михайлов «Мировой финансовый рынок». Москва, 2000
- 14.М.В. Ершов «Валютно - финансовый механизмы в современном мире» Москва, 2000
15. Деньги, кредит. Банки. Учебник под ред. О.И.Лаврушина. Москва. 2008
- 16.Лаврушин О.И. О денежно-кредитной и банковской политике. Банковское дело. 2008. № 02.
- 17.А.Г.Куликов. Деньги. Кредт. Банки. Учебник. Москва. 2009

- 18.Артемев Н.М. Валютные рынки. М. 2009
- 19.Международные валютно-кредитные и финансовые отношения.
Учебник под ред. Л.Н.Красавиной. М. 2005
- 20.Моисеев С.Р. Международные валютно-кредитные отношения.
Уч.пособие. М. 2003
- 21.Буторина О.В. Международные валюты: интеграция и конкуренция.-М.: Издательский дом «Деловая литература», 2003.
- 22.Масюкова Т.Д. Валюты, валютные отношения и валютные системы в современном мире: учеб. пособие. М.: ВАВТ, 2007
- 23.Суэтин А.А. Международные валютно-финансовые отношения.
Учебник. М. 2010
- 24.Шуркалин А.К. Современные международные валютно-кредитные отношения. Уч.пособие. М. 2009
- 25.Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. İllik hesabat. Bakı. 2009-2012
- 26.Jurnal «Ekonomist». Bakı. 2010

Р Е З Ю М Е

На магистерскую диссертацию по теме

«Макроэкономические процессы: денежная политика и политика валютного курса»

Осуществляемая в стране денежно-кредитная политика является одной из составляющей экономической политики и позволяет сочетать макроэкономическое воздействие, с быстрой корректировкой регулирующих мероприятий оказывая им оперативную и гибкую поддержку. Денежно-кредитная политика является неотъемлемым звеном всей экономической политики государства и оказывает огромное влияние на развитие экономики. Основным разработчиком и главным проводником денежно-кредитной политики является Центральный Банк АР. Для проведения успешной денежно-кредитной политики Центральный Банк АР должен расширить конкурентные возможности банков, а также проводить мероприятия для повышения их капитализации и возможности финансирования экономики страны. Необходима модернизация денежно-кредитной политики государства, направленной на повышение эффективности и ускорение развития национальной экономики.

Валютная политика занимает значительное место в общеэкономической политике любого государства. В современных промышленно развитых странах валютная политика обычно увязывается с политикой валютного курса, интервенциями центрального банка и управлением золотовалютными резервами, валютным контролем и валютным регулированием, участием в международном валютно-финансовом сотрудничестве и т.д. Валютный курс национальной валюты является одним из ключевых моментов в проведении экономических преобразований, опирающихся на механизм валютных курсов.

S U M M A R Y

The monetary policy of the state - a set of measures in the field of monetary, aimed at ensuring economic growth and employment to equalize the balance of payments. It is one of the most important tools of government regulation of the economy.

Monetary policy is carried out by the Central Bank of Azerbaijan Republic together with the Ministry of Finance and other governmental organizations.

Instrument for implementing monetary policy state is the Law "On Central Bank of Azerbaijan Republic". The Central Bank should expand competitive ability of banks to conduct a successful monetary policy, as well as to carry out actions to improve the possibility of financing banks the economy. It is necessary to modernize the monetary policy of the government aimed at improving the efficiency and accelerating the development of the national economy.

Monetary policy has a significant place in the general economic policy of any state. In modern industrialized countries monetary policy is usually linked with the exchange rate policy, central bank intervention and management of foreign exchange reserves, currency control and currency regulation, participation in the international monetary and financial cooperation, etc. The exchange rate of national currency is one of the key moments in conducting economic reforms and transformations based on the exchange rate mechanism.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistr Mərkəzi, Maliyyə ixtisası, Bank işi ixtisaslaşması, əyani şöbə 602-ci qrup magistrantı İsmayilova Şəbnəm Məzahir qızının “Azərbaycanda makroiqtisadi proseslər: pul və məzənnə siyasəti” mövzusunda yerinə yetirdiyi dissertasiyasının

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. 1992-ci ildə formalaşmağa başlamış və bu günə kimi inkişaf etməkdə olan Azərbaycan Respublikasının ikipilləli bank sistemi: Mərkəzi Bank və kommersiya bankları böyük müvəffəqiyyətlərə nail olmuşdur. Birinci pillədə duran Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı fəaliyyət göstərdiyi 20 ildən artıq müddətdə bütün sahələrdə olduğu kimi pul-kredit, valyuta və məzənnə siyasəti sahəsində də uğurlar əldə etmişdir. Pul-kredit və valyuta siyasətinin uğurlu aparılması Mərkəzi Bankın əsas vəzifələrindən biridir.

Dövlətin makroiqtisadi siyasətinin son məqsədləri iqtisadi inkişafın, tam məşğulluğun, qiymətlərin sabitliyinin və tədiyyə balansının tarazlığının təmin olunmasından ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin sərəncamında pul-kredit siyasəti kimi makroiqtisadi tənzimləyici mexanizm mövcuddur ki, bu da müxtəlif üsullarla reallaşdırılır. Bu da əsasən dövriyyədə olan pul kütləsini tənzimləməklə məcmu tələbə (pula olan tələbin amillərinə təsir etmək vasitəsilə) təsir göstərmək və beləliklə də makroiqtisadi tarazlığın lazımı səviyyəyə gətirilməsinə imkan verir.

Son illər pul-kredit siyasətinin nə dərəcədə düzgünlüyünü müəyyən etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pul-kredit siyasətinin makroiqtisadi səmərəsinin qiymətləndirilməsi isə dərinlən düşünlmüş nəzəriyyə və metodologiyaya söykənməlidir. Odur ki yerinə yetirilən mövzunun aktuallığı onun Mərkəzi Banka, pul-kredit və məzənnə siyasətinə həsr edilməsidir.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmeti və obyektini uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi proseslər, Mərkəzi Bankın pul-

kredit və məzənnə siyasəti sahəsində qanunlar, normativ sənədlər, aktlar, Mərkəzi Bankın illik hesabatı təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi Tədqiqatın məqsədi pul siyasətinin səmərəliliyini müəyyən etmək, bazar münasibətləri şəraitində pul siyasətini öyrənmək, siyasətin ən səmərəli forma və metodlarla həyata keçirilməsi mexanizmləri, başlıca makroiqtisadi məqsədlərə çatmaqda pul və məzənnə siyasətinin təsir gücündən istifadənin əsas yollarını göstərməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul-kredit və məzənnə siyasətində baş verən yenilikləri araşdırmaq, mövcud pul-kredit və məzənnə siyasətində pul-maliyyə sabitliyinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Uğurlu pul-kredit siyasətinin aparılmasının əsas şərtlərindən biri onun daşıyıcı və ötürücüsünün bank sistemi olduğunu nəzərə alaraq, Mərkəzi Bank islahatların dərinləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görməlidir. Mərkəzi Bank bankların rəqabət imkanlarını genişləndirmək, üzərinə düşən öhdəliklərin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə bankların kapitallarının iriləşdirilməsi, təmərküzləşdirilməsi və bu əsasda onların iqtisadiyyatı maliyyələşdirmək imkanlarını da genişləndirməlidir. Mərkəzi Bankın mühasibat uçotu sistemi tam avtomatlaşdırılmalıdır. Bu da öz növbəsində ödənişlərin sürətinin artırılmasına imkan verəcək. Şübhəsiz ki, bank sistemi və bank infrastrukturu, xüsusilə də ödəniş sistemi inkişaf etdikcə Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin daha mürəkkəb alətlərini tətbiq etmək imkanı yaranacaqdır. Etibarlı bank sisteminin formalaşması yüksək və peşəkar idarəçilik sisteminin təşkilini tələb etdiyindən banklarda beynəlxalq standartlara cavab verən korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hazırda Mərkəzi Bankın mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının kommersiya banklarına ayrılması prosesində tətbiq etdiyi girov mexanizmi, yəni daşınmaz əmlakın istifadə olunması çox primitivdir. Girov təminatı ilk növbədə onun yüksək likvidlik meyarı əsasında formalaşdırılmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, yüksək

likvidli girov yüksək etibarlılıq keyfiyyəti ilə xarakterizə olunan dövlət qiymətli kağızlarıdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Magistr dissertasiyasında irəli sürülən təkliflər bizim fikrimizcə, Mərkəzi Bankının pul-kredit və məzənnə siyasətinin ilbəlilə təkmilləşdirilməsi və inkişafı istiqamətlərinin yaxşılaşdırılmasında xidmət edə bilər. Müasir pul-maliyyə sabitliyi siyasətinə kömək edə bilər, pul-kredit siyasətinin rolunun artmasına şərait yaradar.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını ASK-nin və Mərkəzi Bankın statistik məlumatları təşkil edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır.

Birinci fəsildə son dövrdə pul, məzənnə və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri, iqtisadiyyatın inkişafında Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin rolu şərh edilir.

İkinci fəsildə Azərbaycanın valyuta sistemi, məzənnə siyasəti və valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi, valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri, forma və metodlarının göstərilməsinə cəhd edilmişdir.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı və makroiqtisadi tənzimləmədə pul-kredit mexanizmlərinin rolunun gücləndirilməsi, beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnələrinin təkmilləşdirilməsi məsələləri təhlil edilmişdir. Nəticə və təkliflərdə işə yekun vurulur və Mərkəzi Bankın pul və məzənnə siyasətini təkmilləşdirmək yollarına münasibət bildirilir.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistr Mərkəzi, Maliyyə ixtisası, Bank işi ixtisaslaşması, əyani şöbə 602-ci qrup magistrantı İsmayilova Şəbnəm Məzahir qızının “Azərbaycanda makroiqtisadi proseslər: pul və məzənnə siyasəti” mövzusunda yerinə yetirdiyi dissertasiya işinə

RƏY

Dövlətin makroiqtisadi siyasətinin son məqsədləri iqtisadi inkişafın, tam məşğulluğun, qiymətlərin sabitliyinin və tədiyyə balansının tarazlığının təmin olunmasından ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin sərəncamında pul-kredit siyasəti kimi makroiqtisadi tənzimləyici mexanizm mövcuddur ki, bu da müxtəlif üsullarla reallaşdırılır. Bu əsasən dövriyyədə olan pul kütləsini tənzimləməklə məcmu tələbə təsir göstərmək və beləliklə də makroiqtisadi tarazlığın lazımi səviyyəyə gətirilməsinə imkan verir.

Respublikada makroiqtisadi proseslərdə sabitliyə nail olmaq üçün hökumət Mərkəzi Bank vasitəsilə çevik pul siyasəti yürütməyi, pul resurslarına nəzarəti gücləndirməyi, iqtisadi alətlər vasitəsilə pul emissiyasına məhdudlaşdırıcı təsir göstərməyi təmin etmişdir. Azərbaycanda kredit siyasəti iqtisadiyyatın kredit resurslarına olan tələbatının ödənilməsinə, lüzumsuz kredit emissiyasına yol verilməməsinə, kredit dövriyyəsinin köklü olaraq yaxşılaşdırılmasına yönəldilir.

Dissertasiya işi ölkədə yürüdülməklə makroiqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan pul, valyuta və məzənnə siyasətinə və bununla bağlı problemlərə həsr edilmişdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 92 səhivə həcmində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində müəllif mövzunun aktuallığını qeyd edərək, qarşısına qoyduğu vəzifələri müəyyənləşdirmişdir.

Dissertasiya işinin planı qarşıya qoyulan vəzifələrin magistr dissertasiyası səviyyəsində həllinə imkan verir.

Dissertasiya işinin birinci fəslı «Pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətləri və onların təkmilləşdirilməsi yolları» adlanır. Bu fəsildə Mərkəzi Bankın maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri və pul-kredit siyasətinin modernləşdirilməsi yolları araşdırılmış və təhlil edilmişdir. Bu fəsildə müəllif tərəfindən makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində pul-kredit siyasətinin rolu və əhəmiyyəti göstərilmiş və əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı «Azərbaycan Respublikasında valyuta siyasəti və valyuta tənzimlənməsi » adlanır. Burada müəllif valyuta siyasətinin iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi olduğunu açıqlayır və onun çoxtərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsi istiqamətlərini şərh edir. Bu fəsildə milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyinin qorunub saxlanması və valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsinin əsas modelləri araşdırılır və tövsiyələr verilir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı «Makroiqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin rolu» adlanır. Bu fəsil Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı və makroiqtisadi tənzimləmədə pul-kredit mexanizmlərinin rolunun gücləndirilməsi, beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnələrinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr edilmişdir.

Dissertasiya işi göstərir ki, müəllif mövzunu dərinləndirən mənimsəmiş və o, təhlil edərək nəticə çıxarmaq qabiliyyətinə malikdir.

Dissertasiya işi magistr dissertasiyasının qarşısına qoyulan vəzifələrə tam cavab verdiyindən onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Magistr İsmayilova Şəbnəm Məzahir qızı magistr dərəcəsi almağa layiqdir.

Elmi rəhbər:

i.e.n N.Ə.Məmmədova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistr Mərkəzi, Maliyyə ixtisası, Bank işi ixtisaslaşması, əyani şöbə 602-ci qrup magistrantı İsmayilova Şəbnəm Məzahir qızının “Azərbaycanda makroiqtisadi proseslər: pul və məzənnə siyasəti” mövzusunda yerinə yetirdiyi dissertasiya işinə

RƏY

Dünya təcrübəsi dövlətin pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin geniş alətlərinə malikdir. Azərbaycan Respublikasında belə alətlər «Mərkəzi Bank haqqında» Qanunun 29-cu maddəsində öz əksini tapmışdır.

Pul-kredit siyasətini Azərbaycan Respublikasının Республикасынын Mərkəzi Bankı Maliyyə Nazirliyi və başqa dövlət qurumları ilə birlikdə həyata keçirir.

Məlum olduğu kimi makroiqtisadi siyasətin son məqsədləri iqtisadi inkişafın, tam məşğulluğun, qiymətlərin sabitliyinin və tədiyyə balansının tarazlığının təmin olunmasından ibarətdir. Pul-kredit, valyuta və məzənnə siyasətinin əsas məqsədi manatın dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, xarici valyutaya nisbətən dönərliyinin artırılması, iqtisadiyyatın bütün sahələrində kredit resurslarına olan tələbatın ödənilməsinə şərait yaradılması və bank sisteminin möhkəmləndirilməsidir. Bu mənada yerinə yetirilən yetirilən magistr dissertasiyası maraqlı mövzuya həsr edilmişdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 92 səhivə həcmində yerinə yetirilmişdir.

Birinci fəsildə son dövrdə pul, məzənnə və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri, iqtisadiyyatın inkişafında Mərkəzi Bankın pul və məzənnə siyasətinin rolu şərh edilir.

İkinci fəsildə Azərbaycanda valyuts siyasətinin əsas istiqamətləri, valyuta sistemi, məzənnə siyasəti və valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsinin forma və metodları göstərilmişdir.

Üçüncü fəsildə geniş təhlillər aparılaraq Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı və makroiqtisadi tənzimləmədə pul-kredit mexanizmlərinin gücləndirilməsinin rolu, beynəlxalq hesablaşmalarda valyuta məzənnələrinin təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri və s. məsələlər şərh edilmişdir.

Nəticə və təkliflərdə işə yekun vurularaq və Mərkəzi Bankın pul və məzənnə siyasətini təkmilləşdirmək yollarına münasibət bildirilmişdir.

Dissertasiya işi magistr dissertasiyası qarşısına qoyulan tələblərə tam uyğundur və onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Magistr İsmayilova Şəbnəm Məzahir qızı magistr dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəyçi:

“Maliyyə” kafedrasının

dosenti:

i.e.n. Ş.Ş.Bədəlov